

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav etnologie

Postsocialistická transformace a změny kultury ve středoasijských republikách na příkladu Kyrgyzstánu a Turkmenistánu

disertační práce

Studijní obor: Historické vědy
Studijní program: Etnologie

Praha 2005

Autor. Ing. Mgr. Petr Kokaisl
Školitel: PhDr. Jan Pargač, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Hyšková

1 Úvod

Společnost ve státech bývalého Sovětského svazu prochází od doby rozpadu tohoto státního útvaru velice zásadními změnami. Ačkoli od doby rozpadu SSSR uběhlo již více než deset let, transformační procesy, které byly nastartované právě v této době, rozhodně ještě ukončené nejsou. V této práci se poukazuje na podmínky, ve kterých stály středoasijské státy v době rozpadu Sovětského svazu a jaké byly další odlišnosti ve vývoji po vyhlášení samostatnosti v jednotlivých státech (především na příkladu Kyrgyzstánu a Turkmenistánu). Původní transformace byla vyhlášena a chápána především jako ekonomická, s prováděnými změnami došlo ovšem k velice zásadním změnám v kultuře, ke změně role náboženství ve společnosti, ke vnímání a vytváření historie. Důležitou součástí práce je hodnocení pastevectví a pasteveckého způsobu obživy v této oblasti. Pastevecká společnost se poměrně dlouho brání vnějším vlivům, ale ani tato společnost se jejich vstřebávání nemůže ubránit. Pastevectví jako základní a nejdůležitější zdroj obživy v současnosti tento význam ztratilo, ale zároveň roste význam pasteveckých tradic, na které je možné se odvolávat při vytváření nové identity.

1.1 Cíl práce

Cílem práce je zjistit na příkladu Kyrgyzstánu a Turkmenistánu způsob transformace zemědělství ve středoasijských republikách a její dopady na obyvatelstvo.

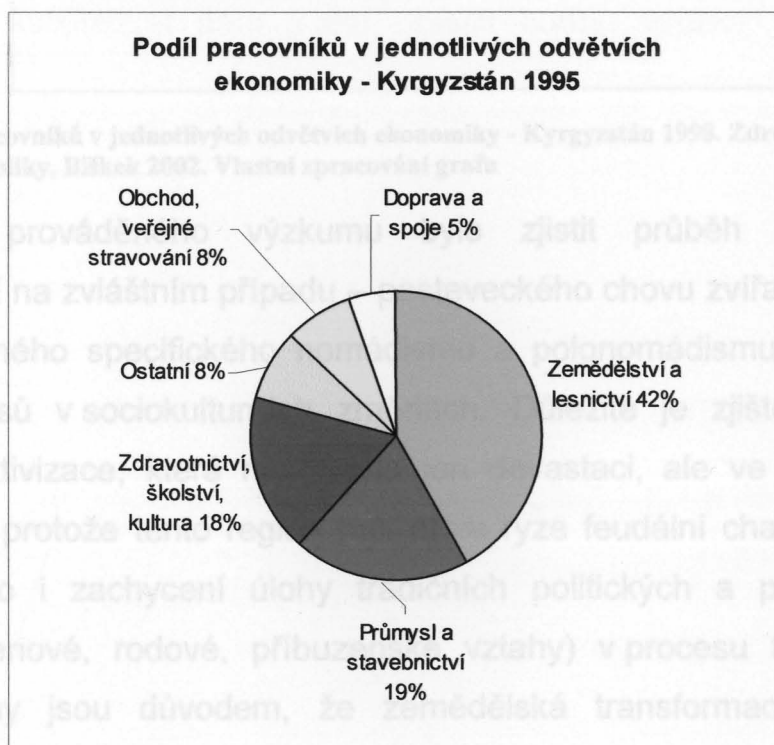
Mezi výzkumné otázky patří:

- 1. Jaký má vliv deklarovaná ekonomická transformace na kulturu a jak ji přetváří.*
- 2. Jaká jsou zástupná témata předkládaná obyvatelstvu v případě momentálních neúspěchů transformace.*

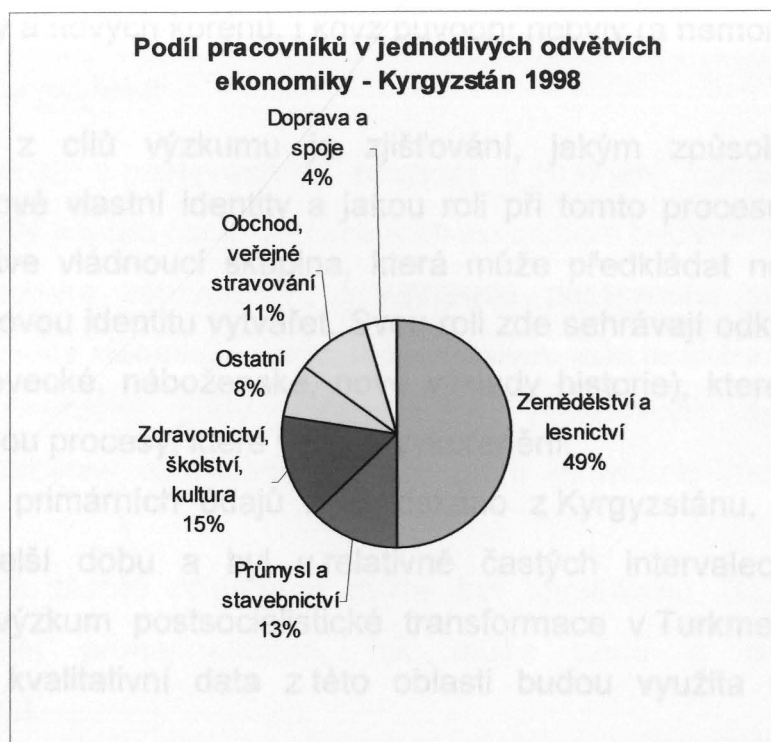
3. Jaké je hodnocení úspěšnosti transformace z hlediska

- vnějších hodnotitelů (mezinárodní organizace, ostatní státy)
- vnitřních hodnotitelů (státu a jeho představitelů)
- primárních hodnotitelů (obyvatel, kterých se dotýká bezprostředně)
- nezúčastněných hodnotitelů (např. výzkumníků).

Studium transformace zemědělství má v oblasti středoasijských republik bývalého Sovětského svazu velkou důležitost, protože zemědělský sektor tvořil a stále tvoří podstatnou část hrubého domácího produktu těchto zemí a zaměstnává podstatnou část obyvatelstva. Podíl obyvatelstva v zemědělském sektoru se navíc v současnosti dále zvyšuje – během tří let od roku 1995 do roku 1998 se v Kyrgyzstánu zvýšil o 7% (především na úkor průmyslu) a tento trend stále pokračuje.

Graf 1 - Podíl pracovníků v jednotlivých odvětvích ekonomiky - Kyrgyzstán 1995. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

Graf 2 - Podíl pracovníků v jednotlivých odvětvích ekonomiky - Kyrgyzstán 1998. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

Cílem prováděného výzkumu bylo zjistit průběh transformace v zemědělství na zvláštním případě – pasterveckého chovu zvířat (včetně zde dříve rozšířeného specifického nomádismu a polonomádismu) a důsledky těchto procesů v sociokulturních změnách. Důležité je zjištění důsledků násilné kolektivizace, která nepřinesla jen devastaci, ale ve velké míře i modernizaci, protože tento region měl dříve ryze feudální charakter. Cílem výzkumu bylo i zachycení úlohy tradičních politických a příbuzenských struktur (kmenové, rodové, příbuzenské vztahy) v procesu transformace. Tyto proměny jsou důvodem, že zemědělská transformace může být v ohnisku zájmu etnologie i kulturní a sociální antropologie. Společnost přijímá nové (a zároveň opouští staré) hodnoty a důsledky těchto proměn jsou velice patrné. Nejedná se jen o návrat k větší míře osobní soběstačnosti (z důvodu nedostatku zboží vynucené) a znovuobjevení směnného obchodu v situacích, kdy hodnota peněz dosahuje mezních hodnot – buď jsou bezcenné a jako platidlo nastupuje jiné zboží, nebo je jejich hodnota příliš vysoká (a je jich nedostatek), že opět musí nastoupit zástupné platidlo,

kterým bývají nejčastěji zemědělské produkty. Jedná se totiž o hledání vlastní identity a nových kořenů, i když původní nebyly (a nemohou být) zcela odstraněny.

Dalším z cílů výzkumu je zjišťování, jakým způsobem dochází k vytváření nové vlastní identity a jakou roli při tomto procesu hraje státní moc, respektive vládnoucí skupina, která může předkládat nové ideologie s cílem tuto novou identitu vytvářet. Svou roli zde sehrávají odkazy na dávné tradice (pastevecké, náboženské, nové výklady historie), které mají vyplnit mezeru vzniklou procesy, které vedly k vykořenění.

Nejvíce primárních údajů bylo získáno z Kyrgyzstánu, kde probíhal výzkum nejdelší dobu a byl v relativně častých intervalech opakován. Dlouhodobý výzkum postsocialistické transformace v Turkmenistánu stále trvá a další kvalitativní data z této oblasti budou využita v tématických publikacích.

2 Hodnocení literatury a pramenů týkající se pastevectví

2.1 Definice pojmů

V souvislosti s pastevectvím dochází k prolínání několika způsobů získávání obživy a s tím často souvisejícím způsobem bydlení. Podobně jako v případě usedlého zemědělství, i v případě pastevectví se setkáváme s několika způsoby vlastnictví půdy, resp. pastvin. Zde je škála vlastnictví od společného vlastnictví půdy rodem nebo venkovským společenstvím, družstevní vlastnictví a vlastnictví státu až k individuálnímu vlastnictví i využití.

Ve všech těchto případech může být společnost, družstvo, stát i soukromník jak pronajímatelem, tak může půdu a pastviny sám obhospodařovat.

Případem nepřímého vlastnictví, kdy může být půda ve vlastnictví soukromém, státním nebo církevním apod., přičemž je za její využívání odváděn nájem, je i propachtování (nájem hospodářského objektu nebo nájem věci, jejíž užívání je možné jen při obhospodařování).

Zemědělská produkce a hospodaření slouží buď k výhradnímu samozásobení a zabezpečení základních potřeb zemědělců a pastevců (subsistence). Samozásobitelské zemědělství a způsoby obživy se vyznačují velkou mírou extenzity, bývají považovány v dnešní době za zastaralé a téměř se nepoužívají. Modelovým případem jsou lovecko-sběračské společnosti, ve kterých je samozásobení téměř výhradní. Dnes se s tímto způsobem setkáváme už jen u malých skupin domorodců z Austrálie, afrických Křováků a Pygmejů, případně malé části jihoamerických indiánů. Subsistenční formy hospodaření jsou ovšem stále aktuální v nejméně rozvinutých zemích, kde produkce slouží také k samozásobení, ale v takové míře, že zdaleka nepostačuje. Hlavním znakem je malá výkonnost a malý vliv na světových trzích.

Podle některých autorů (např. Ehlers, Kreutzmann¹) škodí subsistenční formy získávání obživy mnohem méně životnímu prostředí než komerční zemědělství. Toto tvrzení může vycházet ze zkušeností s ekologickými katastrofami velkých i malých rozměrů používáním nevhodné chemizace a mechanizace v případě intenzivního zemědělství, ale bylo by určitě velkou chybou systém subsistenčního zemědělství idealizovat jako nezkažený a zcela v souladu s přírodou. Právě v případech subsistenčních forem se často setkáváme s drancováním přírodních zdrojů a tím, že se nebere ohled na jejich omezenou obnovitelnost. Mezi extenzivní způsoby hospodaření patří dále úhorové hospodářství, kočovné pastevectví a pastevectví obecně.

Protikladem samozásobitelského zemědělství je zemědělství komerční, kdy část, nebo celá produkce se obchoduje na trhu. Komerční zemědělství se vyznačuje vyšší intenzitou, ale samotná intenzita v tomto případě není podmínkou.

2.1.1 Nomádismus

2.1.1.1 Historie pojmu nomádismus

S nomády je spojována jejich zásadní charakteristika: změna lokality – migrace. Tento výraz není ovšem ani podstatným, ani původním významem slova nomád. V Řecku sloveso νέμο [némo] znamenalo přidělení nebo vymezení a je běžně používáno pro přivedení dobytka na pastvu, nebo rozdělování jídla nebo jiného zboží uvnitř skupiny lidí. Sloveso má dvě přídavná jména s odlišným přízvukem. Νόμος [nómos] znamenalo pověření funkcí, nebo odměnu. Νομός [nomós] znamenalo určení pastviny pro pastvu dobytka a obecně „životní prostor“ skupiny lidí, společně s jejími zvířaty. Podstatné jméno νομας [nomas] (plural νομαδες [nomades]) znamenalo především stádo dobytka a druhotně migrující stádo bez definovaného „životního prostoru“, kterým byl právě onen νομός [nomós].

¹ Ehlers E., Kreutzmann, H.: High mountain pastoralism in northern Pakistan. p. 9-36: High mountain ecology and economy: potential and constraints. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000

2.1.1.2 Charakteristika pojmu nomádismus

Pojmu nomádismus je v literatuře dáván různý obsah. Například Myres² uvádí, že nomádismus je možné charakterizovat jako způsob života lidské komunity, která kontroluje chov domácích zvířat. Dochází zde k závislosti na chovaných zvířatech, protože je nutné se obejít bez pěstování plodin a ani se záměrně nezasahuje do přirozené vegetace v regionu. Obvykle je nutné se také obejít bez jakéhokoliv stálého bydliště. Nomádská společnost může (a musí) putovat tam, kde mohou zvířata nalézt pastvu a tato společnost žije především z vlastní produkce – mléko, vlna, srst a (spíše příležitostně) maso a kůže chovaných zvířat.

Pro takovou společnost je důležité pečlivě se starat o zdraví dobytka, o jeho bezpečí, a proto bývá často poukazováno na to, že si vlastně zvířata „domestikovala“ člověka. V každém případě striktního nomádismu jsou lidé i zvířata partneri, přičemž závislost je taková, že žádný z partnerů nemůže z tohoto vztahu vystoupit. Pokud se nomádi zbaví svých zvířat, nemají na svých pastvinách nic jiného, co by jim mohlo sloužit k obživě a naopak – pokud by zvířata přišla o lidského ochránce (nomáda), stala by se velmi snadno obětí predátorů, protože by se uplatnilo jejich znevýhodnění získané domestikací – ztráta rychlosti, otupení smyslů.

Tyto charakteristiky zásadně odlišují nomádismus od jiných lidských společenství, kde člověk také využívá přírodní zdroje (např. při pěstování rostlin).

Myresova charakteristika nomádismu je částečně zjednodušená (způsob života lidské komunity, která kontroluje chov domácích zvířat), protože do této definice je možné zahrnout celou řadu dalších způsobů pastevního chovu dobytka.

Nomádismus je také možné stručněji definovat tak, že se pastevecká společnost pohybuje se svými stády na relativně velké rozloze pastvin, které

² Myres, J. L.: Nomadism. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 71, No. 1/2 (1941), p. 19-42

jsou vcelku (kontinuální) a lidé se v tomto případě musí obejít bez stabilních obydlí.

2.1.2 Usedlí pastevci

Usedlí pastevci se nevěnují pastevectví na plný úvazek. Tito pastevci jsou provázáni s nějakou usedlou zemědělskou společností, jejich činnost je omezena na zatravněné plochy mimo kultivované oblasti a produkce jejich stád jsou pouze příspěvkem smíšené ekonomiky ve stálých sídlech obdělávatelů půdy.

2.1.3 Migrace

V případě migrace je způsob vedení stád spíše jednosměrný – pastviny a místa, kde se staví obydlí, již nejsou znovu navštěvována, nebo jsou navštěvována s velkým časovým odstupem bez jakékoliv pravidelnosti v rámci hospodářského roku.

2.1.4 Transhumance

Transhumanci je možné obecně definovat jako sezónní přehánění dobytka na vzdálené pastviny. V minulém století byla popisována jako místní pastevecká praktika v jižní Francii, ale i dalších zemích na jihu Evropy (Itálie, Rumunsko, Turecko). Transhumance je v tomto pojetí definována jako sezónní pohyb zvířat (ovcí, koz, hovězího dobytka), mezi pastvinami v nížinách a na horách. Tato praxe je založená na rozdílu klimatu mezi horami (kde se zvířata pasou přes léto) a nížinami (kde zůstávají přes zimu). Transhumance je známa jako důležitá praxe během Římské říše a středověku a ustupujícím významem na začátku 19. století.

Na praxi transhumance v syropalestinské oblasti ve starozákonní době poukazují někteří biblisté. Kolem r. 1200 př.n.l. do této oblasti z východu přichází další vlna semitů, tzv. aramejská vlna, což jsou stepní pastevci ovčí a koz, kteří postupně obsazují toto území. Nejprve pokojně obsazují hory, postupně se však, zejména v obdobích sucha, stahují k osadám, kde vznikají

spory o vodu. Jejich způsob života můžeme také nazývat transhumancí, protože zde dochází ke změně prostředí podle vegetace. Tyto zmínky jsou např. v knize Jozue, kde je popisován způsob přecházení pastevců do hor v době dešťů a v době sucha do údolí.

V době dešťů na horách, kde je dostatek vegetace nebo v době sucha ve městech, kde operují na právě sklizených polích u měst, mohou být pastevci i vítanými obchodními partnery. S pastevci však většinou nastávaly problémy při jejich tlaku na městské státy a jejich dobývání.

Termín transhumance získal mnoho vedlejších významů a v posledních letech dosáhl celosvětové pozornosti. Někdy je tohoto pojmu užíváno v širším smyslu pro pastevevství a nomádství, především v angloamerických publikacích.

Pastevci v případě transhumance slouží jako námezdní dělníci a jsou najímáni majiteli dobytka. Nejsou ani příbuzní ani vlastníky stád. Vlastníci stád mohou být farmáři nebo nezemědělství podnikatelé. Celoroční migrace mezi vhodnými pastvinami není závislá na jiných aktivitách majitelů – někteří provádějí činnosti nesouvisející se zemědělstvím. Společné pastviny jsou v horách užívány podle zvykového práva nebo smluv s trvale bydlícími občany v nížinách. Transhumance tohoto typu se vyskytuje na všech kontinentech.

Při transhumanci se tedy jedná o sezónní střídání pastvin i obydlí, mezi kterými jsou relativně krátké a souvislé cesty. Lidé při tomto způsobu hospodaření využívají stabilní obydlí.

Pojmy nomádismus, polonomádismus, transhumance a migrace se mohou často překrývat a rozhodně není nutné, aby se určitý typ využívání pastvin musel striktně zařadit do některé z těchto kategorií.

V oblasti Střední Asie má polonomádský způsob vedení stád dlouhou tradici, je zaznamenán zcela jistě na přelomu 18. a 19. století a u kočovníků přetrvává dodnes.

Další možné rozdělení způsobu kočování je na horizontální a vertikální. Oba typy mají ve Střední Asii zastoupení – při horizontálním způsobu se

pohybuje stádo zhruba v poledníkovém směru a to tak, že v zimě je na jihu a v létě na severu. Při přesunech větších stád se společnost rozděluje na pastýře koní, velbloudů a ovcí. Pokud je ve stádě menší počet kusů dobytka, toto rozdělení není příliš výrazné. Tento způsob kočování je charakteristický zejména pro kazašské, uzbecké a turkmenské stepi a polopouštní oblasti.

Při vertikálním způsobu kočování je trasa volena podle nadmořské výšky. Obecně lze říci, že pastevci přečkávají zimu v údolích a s příchodem jara opouštějí svá zimoviště a vyráží stále výše do hor, odkud se na sklonku léta vracejí zpět. S tímto způsobem kočování se setkáváme zejména v horských oblastech Kyrgyzstánu a Tádžikistánu.

Horizontální posuny ve stepích umožňují podstatně delší trasy kočování než v horách. Bežkovič³ uvádí, že kazašské rody Adaj a Tabyn prochází od jihu na sever 700-900 km, zatímco délka trasy Kyrgyzů je 100-120 km. V současnosti jsou trasy podstatně kratší a dosahují v Kyrgyzstánu maximálně desítky kilometrů.

S radiálním způsobem kočování, který je vázán na zdroj vody, se ve střední Asii můžeme setkat v Turkmenistánu.

2.2 Role pastevectví

Pastevectví, které hrálo dlouhou dobu především v oblastech s menším úrodnostním potenciálem velmi významnou úlohu, zaznamenává v současnosti určitý útlum. Přesto jsou stále oblasti, zejména v aridních podmínkách s těžko dostupnými jinými zdroji, kde si svůj význam uchovává. Jedná se především o srážkově chudé oblasti nebo vysokohorské oblasti Afriky, Středního východu, Centrální Asie, Mongolska, Tibetu, And, arktické Skandinávie a Sibiře.

Mezi pastevectvím a klimatickými podmínkami existuje velice těsná závislost. Nomádské pastevece nacházíme v naprosté většině případů v oblastech, které jsou pro intenzivní, ale i pro extenzivní způsob hospodaření (pokud je spojen s usedlým způsobem života) nevhodné. Tato

³ Bežkovič, A. S.: Nomadenwirtschaft und Lebensweise der Kirgisen. In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest 1969, s. 94 – 111

nevhodnost je podmíněna mnoha faktory, jako například délka vegetačního období, celková délka slunečního svitu za rok, úhrn srážek za rok, rozdělení srážek během roku, půdní druh a půdní typ, který ovšem výrazně souvisí s jednotlivými klimatologickými prvky.

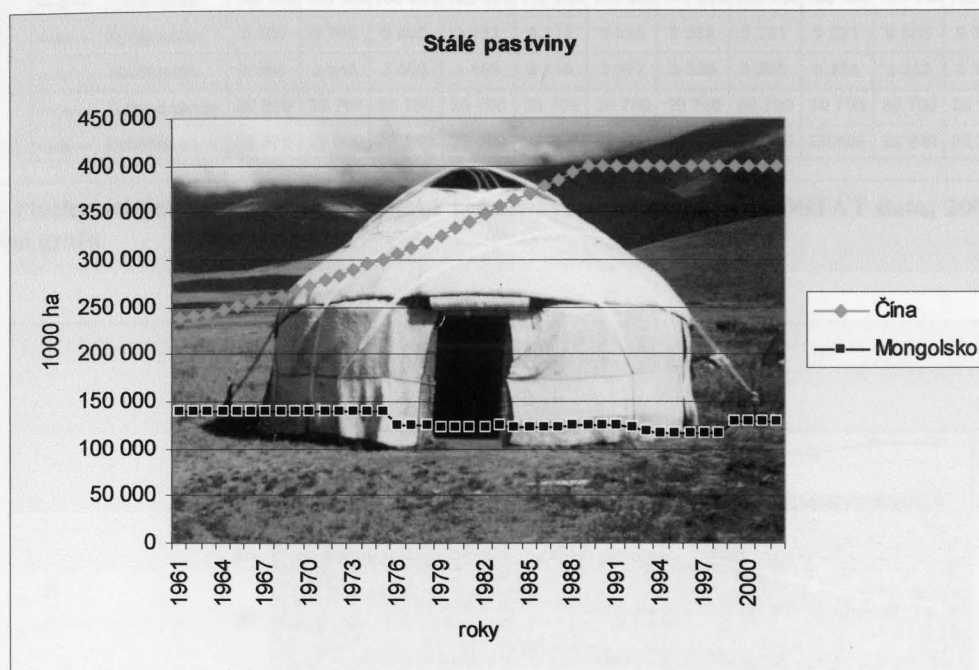
Mnoho oblastí, kde hraje pastevectví významnou roli ve způsobech obživy, nacházíme v aridních oblastech mírného až subtropického pásu. V těchto oblastech je rozdělení srážek během roku velice nerovnoměrné, nedostatek vody se stává hlavním limitujícím faktorem a vegetační období je rovněž velice krátké. Rozhodně se ovšem v těchto oblastech nemusí jednat o půdy neúrodné, protože při vytvoření závlahových systémů je možné dosáhnout uspokojivých výnosů zejména u rostlin náročných na celkovou dobu slunečního svitu za rok. Vzhledem k tomu, že se jedná o výrazně aridní oblasti, je nutné vytvářet závlahové systémy velmi obezřetně, protože může docházet velmi snadno k zasolování půd.

S pastevectvím se ovšem setkáváme i v klimatických oblastech se srážkovými poměry naprosto odlišnými, protože některé mají výrazně humidní charakter. Jedná se zejména o vysokohorské a subpolární oblasti, kde krátké vegetační období neumožňuje vypěstování ani mnohdy velmi odolných druhů užitkových rostlin. Zatímco zavlažovací kanály v aridních oblastech uzbeckých stepí zúrodnily velké plochy zemědělské půdy (odhlédneme-li od následně vzniklých škod na životním prostředí v oblasti kolem Aralského jezera), v subpolárních a vysokohorských oblastech se intenzifikace zemědělské výroby provádí mnohem obtížněji, protože limitující faktor – délka vegetačního období, je ovlivnitelný mnohem obtížněji a omezuje se na zavádění vyšlechtěných odrůd hospodářských plodin s podstatně kratší vegetační dobou.

Ačkoli se často hovoří o útlumu a ztráty významu pastevectví, podle některých autorů⁴ pastevecká produkce v některých oblastech dokonce stoupá – zde bývá jmenováno především Mongolsko a Čína, kde dochází k decentralizaci ekonomiky.

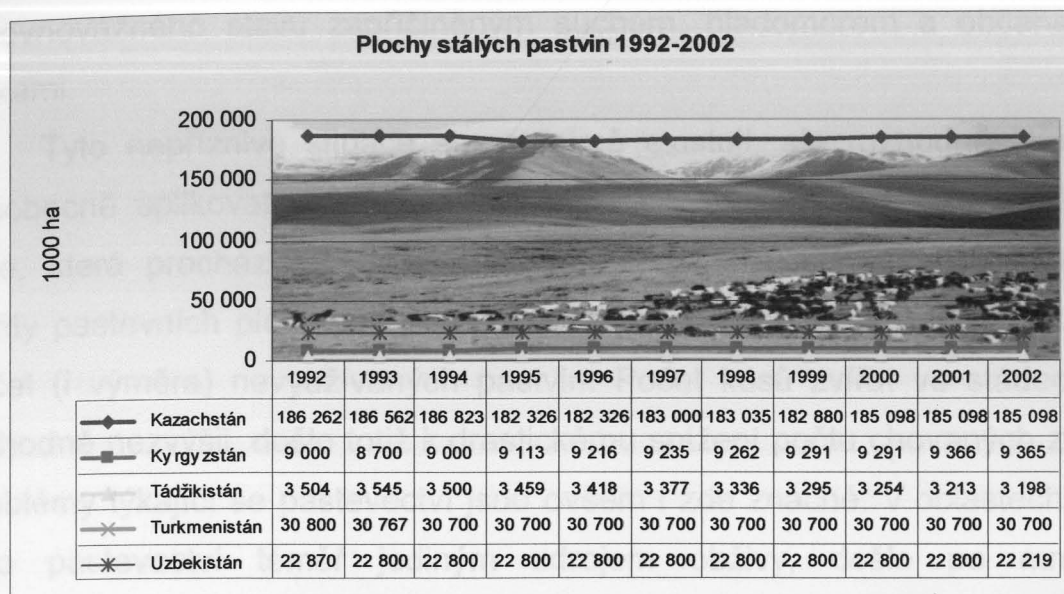
⁴ Např. Fernandez-Gimenez, M. E.: Reconsidering the role of absentee herd owners: a view from Mongolia. In: Human Ecology: An interdisciplinary Journal, March 1999, Vol. 27, Issue 1.

Podle statistických údajů FAO (Organizace pro výživu a zemědělství při OSN) docházelo skutečně v Číně k lineárnímu vzestupu plochy pastvin až do devadesátých let, posledních 15 let jsou však tyto plochy naprosto stabilní. Statistické údaje tedy rozhodně neukazují na to, že by byla závislost mezi decentralizací ekonomiky a zvýšením plochy pastvin. V Mongolsku podle těchto údajů docházelo spíše k mírnému poklesu a teprve od roku 2000 k nárůstu, který ovšem nedosahuje hodnot ze šedesátých let.

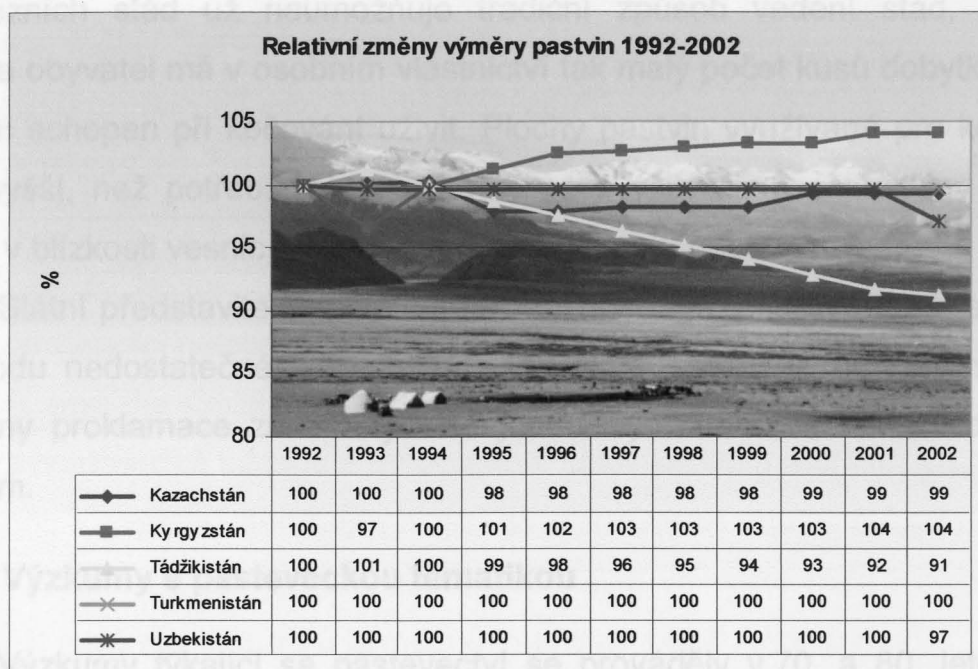

Graf 3 - Plochy stálých pastvin v Číně a Mongolsku 1961-2003. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu

Ve středoasijských republikách bývalého SSSR, kde mělo v některých oblastech pastevectví velmi dlouhou tradici a některé středoasijské národy se dodnes označují jako „národy pastevců“, rovněž nedošlo po rozpadu Sovětského svazu k žádným dramatickým změnám, které by zahrnovaly obrovské zvýšení ploch využívaných k pastevnímu chovu dobytka, nebo naopak jejich zásadní snížení. Plochy pastvin se v těchto republikách nijak výrazně neměnily a to jak v absolutních, tak ani v relativních počtech.

Graf 4 - Plochy stálých pastvin (středoasijské republiky) 1992 – 2002. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu

Graf 5 - Relativní změny výměry pastvin (středoasijské republiky) 1992 - 2002. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu

Často se můžeme v literatuře setkat s mnoha tvrzeními, že pastevci na celém světě stojí dnes před většími problémy, než v předchozí době. Jejich ohrožení vyplývá z nárůstu populace i zvětšení počtu kusů zvířat ve stádech, ze ztráty pastevních ploch, pokračující urbanizace, odchodu chudých pastevců hledajících si jiný způsob obživy, zvyšující se produkce a postupující intenzifikace v živočišné výrobě, opakovaného nastolování

nerovnovážného stavu zapříčiněným suchem, hladomorem a občanskými válkami.

Tyto nepříznivé situace samozřejmě existují, ale rozhodně je nelze všeobecně aplikovat na pastevece na celém světě. Právě v oblasti Střední Asie, která prochází zásadní transformací, jsou problémy úplně odlišné. Ztráty pastevních ploch zde problémem nejsou, naopak – značně se zvýšil počet (i výměra) nevyužívaných pastvin. Počet kusů zvířat ve stádech se rozhodně nezvýšil, došlo totiž k drastickému snížení počtu chovaných zvířat. Problémy týkající se pastevectví jsou ovšem i zde značné. V oblastech, kde bylo pastevectví téměř jediným zdrojem obživy, došlo po mnohdy neuváženém rušení kolchozů k likvidaci naprosté většiny pracovních příležitostí a prudkému zvýšení nezaměstnanosti. Rozdrobenost bývalých kolchozních stád už neumožňuje tradiční způsob vedení stád, protože většina obyvatel má v osobním vlastnictví tak malý počet kusů dobytka, který je není schopen při kočování uživit. Plochy pastvin využívané pro kočování jsou vyšší, než potřeba, ale podstatně se zvýšil zájem o pastviny (i další půdu) v blízkosti vesnic, které nestačí uspokojovat poptávku.

Státní představitelé spoléhají na možnost agroturistiky, která je ovšem z důvodu nedostatečné infrastruktury jen těžko možná a dodnes má přes všechny proklamace ze strany vlád jednotlivých zemí zcela zanedbatelný význam.

2.2.1 Výzkumy s pasteveckou tematikou

Výzkumy týkající se pastevectví se prováděly v 70. a 80. letech 20. století především v rámci kulturní ekologie a adaptace. Antropologové společně s ekology se snažili popsat a vytvořit teoretické modely, jak pasteveci reagovali na sucho a přírodní změny. V tomto období můžeme také zaznamenat nárůst počtu rozvojových projektů mnoha mezinárodních institucí. Tyto projekty vycházely hlavně z tezí „tragedy of the commons“⁵.

⁵ Hardin, G.: The tragedy of the commons, Science 162: 1243-1248, 1968

V projektech byla zdůrazňována privatizace, vytváření komerčních farem a rančů a pozornost byla věnována i usazování nomádů, především v Africe.

V teoretických pracích docházelo stále více k posunu od kulturní ekologie k politické ekologii, když antropologové kritizovali rozvoj politiky používající modely politických jednotek (především národních států), ve kterých docházelo k úpadku pastevecké autonomie a mobility. V terminologii týkající se pastevců se stále méně používaly ekologické pojmy „únosná mez“, „únosná kapacita“, „desertifikace“ a stále více se používaly pojmy „ekonomická diferenciacie“, „sociální stratifikace“, případně se hovořilo o začlenění kmenových pasteveckých skupin do většího státního systému.

2.3 Literatura týkající se pastevecké tematiky

V období 40. a 50. let 20. století bylo literatury týkající se pastevectví poměrně málo, ale i zde najdeme práce významných antropologů o pastevecké organizaci jako Evans-Pritchard⁶.

Výzkumy ze 70. a 80. let 20. století zejména v Africe a na Středním východě prováděl např. Barfield⁷.

Sovětští autoři zabývající se touto problematikou příliš v západní literatuře citováni nejsou. Výjimku určitě tvoří Khazanov⁸, který svou publikací *Nomads and the Outside World* tuto mezeru zaplnil provedením syntézy a analýzy pastevecké historie a etnografie v celosvětovém měřítku. To, že bývá Khazanov v západní literatuře týkající se pastevectví relativně často citován, souvisí možná i s tím, že své práce publikoval ve velké míře i v angličtině. Z dalších sovětských autorů je možné jmenovat např. Andrianova⁹.

Sucho a hladomory ze 70. a počátku 80. let 20. století hlavně v západní a východní Africe rozproudily diskuse o budoucnosti pastevectví¹⁰.

V posledních deseti letech se antropologové zaměřili na mezinárodní dárcovské organizace a místní vlády v pasteveckých oblastech. V literatuře

⁶ Evans-Pritchard, E.: *The Nuer*. Oxford Univ. Press, 1940

⁷ Barfield, T.: *The Nomadic Alternative*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1993

⁸ Khazanov, A.M.: *Nomads and the Outside World*. Madison, WI: Univ. Wis. Press. 2nd ed., 1994

⁹ Andrianov B.V.: *Neosedloe naselenie mira*. Moskva 1985

¹⁰ Salzman, P.C.: *Processes of sedentarization as adaptation and response*. In: *When Nomads Settle: Processes of Sedentarization as adaptation and response*. New York: Praeger, 1980

se velmi často objevují témata týkající se ekologické přizpůsobivosti pasteveckého systému, problém uplatňování státní moci a efekt mezinárodní rozvojové politiky na pasteveckou společnost.

Ekologická literatura bere za svůj především adaptační model, zdůrazňující racionální chování pastevců při využívání půdy v nepříznivých podmínkách, které je založeno na přizpůsobivosti stád, jejich rozptýlení a také na mobilitě pastevců i zvířat. Studie týkající se tohoto tématu jsou především z oblasti Afriky, ale také z And, Laponska a Indie.

Teoretické modely byly navrhovány pro stáda s pestrým zastoupením různých druhů chovaných zvířat, maximalizaci produkce a znovuoobnověním pastvin po následném suchu. V těchto modelech byla sledována závislost mezi hustotou obyvatelstva, druhové pestrostí zdrojů obživy a odlišností území¹¹.

Ve studiích byly popisovány varianty osobního vlastnictví a bohatství, organizovanost produkce, důležitost příbuzenských vztahů a redistribuci chovaných zvířat¹². Další velké mezioborové projekty kombinovaly ekologické, ekonomické a antropologické výzkumy. V mnoha výzkumech byla stěžejní tezí „Tragedy of the Commons“ Garreta Hardina¹³, který zastával názor, že společné vlastnictví zdrojů sdílené pastevci vede k vypásání a poškození přírodního prostředí. Podle této teorie existuje hraniční únosná mez (daná maximálním počtem kusů na jednotku plochy), při jejímž překročení dochází k nevratným změnám spočívajících v poškození pastvin. Pokud jsou plochy pastvin ve společném vlastnictví a zvýšení produkce se děje extenzivním způsobem (zvýšováním počtu chovaných zvířat), jednotliví vlastníci stád neberou ohled na omezenost dostupných zdrojů a zvýšením počtu kusů ve vlastním stádě společné pastviny likvidují.

Je nutné zmínit, že tato teze, resp. model může mít své opodstatnění, ale v naprosté většině případů dochází ze strany společných vlastníků

¹¹ Dyson-Hudson, R., Smith, E.A.: Human territoriality: an ecological reassessment. *American Anthropology*, 80, 1978, p. 21-41

¹² Fratkin E.: Age sets, households and the organization of pastoral production. *Res. Econ. Anthropol.* 8, 1987, p. 295-314

¹³ Hardin, G.: The tragedy of the commons, *Science* 162, 1968, p. 1243-1248

k regulačním zásahům, které brání trvalému poškození pastvin. V případě oblasti Střední Asie byla trasa kočování a místa pro pastvu určována představiteli rodů, nebo (častěji) představiteli vyšších jednotek.

Pastevecké praktiky zahrnující snahu individuálních vlastníků maximalizovat počty kusů ve svých stádech společně s rostoucí populací (lidí i zvířat), byly nazírány jako věci podporující desertifikaci; zvětšování pouštních oblastí je tedy způsobeno špatným zacházením ze strany lidí. V této pozici pokračoval i model „Lotka-Volta“: kolísání v systému predátor-kořist (kde je zdůrazňován nepřírozený nárůst predátorů (dobytek)), povede v konečném důsledku ke zničení populace kořisti (pícniny), dokud vyhladověním nedojde k poklesu predátorské populace. Na pastevece využívající pastviny v suchých oblastech bylo nahlíženo jako na narušitele tohoto systému a ne jako na součást tohoto systému. Další z možností diskuse na toto téma je model soutěže mezi pastevcem a divokými zvířaty, především v afrických parcích, kde se pohlíží na pastevece (Masajové) jako na narušitele přírodního prostředí, kterým by nemělo být umožněno pást svá zvířata v dříve sdílených ekosystémech.

2.3.1 Politická organizace

Dalším velkým tématem týkajícím se pastevectví je politické uspořádání uvnitř jednotky, kterou pastevcem mohou vytvářet a obchod mezi pastevcem a dalšími skupinami (především těmi, které souvisí se státní strukturou). Tyto příklady z literatury jsou především ze Středního východu (Írán) a ukazují na dlouhodobé vztahy mezi konfederacemi kmenových pastevců a sedentarizovanými zemědělskými státy. Meir¹⁴ rozlišuje odstředivé tendence v případě nomádů a jejich potřebě vlastní autonomie a mobility od dostředivých tendencí sedentárního státu, který usiluje o převahu nad nomády a snaží se o jejich uzavření do kontrolovatelných jednotek a začlenění do systému, který tento stát sám vytváří. Tyto vztahy jsou dokumentovány na příkladu vztahů negevských Beduínů k osmanské, britské

¹⁴ Meir, A.: Nomads and the state: the spatial dynamics of centrifugal and centripetal forces among the Israeli Negev Bedouin. *Polit. Geogr.* 7, 1988, p. 251-270

a izraelské vládě. V průběhu dějin může získat převahu kterýkoli z těchto vlivů.

V průběhu 20. století se setkáváme spíše se snahou o ovládnutí pasteveckých společností, než o jejich začlenění. Příkladem může být jeden z balúčských kmenů v Íránu, který měl před úspěšným vojenským tažením šáha Rézy v roce 1936 nezávislost a disponoval vlastní vládou, kde byly výrazné prvky kolektivního rozhodování. Místní náčelník (sardar) měl omezenou pravomoc, která spočívala především v reprezentaci kmene navenek. Po ovládnutí kmene šáhovým režimem nabyla pozice sardara na významu, protože právě on převzal roli prostředníka mezi šáhovou vládou v Balúčistánu. Salzmanna¹⁵ poznamenává, že politické ovládnutí pasteveckých skupin je mnohem snazší v případě centralizovaného kmene, jakým byli Balúčové, než kmene s decentralizovanou vládou, jakým byli např. Jomuti u Turkmenů.

Khazanov¹⁶ uvádí, že rozvrstvení uvnitř pastevecké skupiny bývá nejčastěji způsobeno vnějšími kontakty, resp. kontrolou velkých států – Rusko, Čína, Osmanská říše, které zabraly území využívaná pastevci a začaly je využívat pro intenzivní zemědělství, k vojenským účelům, k obchodu. Tato snaha o ovládnutí území pokračuje i v současnosti v průmyslových státech, které rozšiřují výrobu i do aridních oblastí, nutí pastevce k sedentarizaci nebo odchodu do městských sídel.

2.3.2 Postsocialistická transformace

Postsocialistické transformaci se věnuje velké množství autorů, ale spíše zde bývá upřednostňována ekonomická transformace, v jejímž rámci probíhají i změny týkající se pastevců, nebo transformace zemědělství obecně¹⁷. Pastevectví je někdy i politickým tématem a jeho idealizace může sloužit i jako alternativa k současným reformám. Poslanec kyrgyzského

¹⁵ Salzmanna, P.C.: Inequality and oppression in nomadic society. In: Pastoral Production and Society, Cambridge Univ. Press, 1979, p. 429-446

¹⁶ Khazanov, A.M.: Nomads and the outside World. Madison, WI: Univ. Wis. Press 2nd ed., 1994

¹⁷ Např. Tashmatov, A. a kol.: Food policy reforms for sustainable agricultural development in Uzbekistan, the Kyrgyz Republic and Tajikistan. Food Policy, Elsevier Science Ltd., 2000

parlamentu Sarygulov tvrdě kritizuje současný stav v Kyrgyzstánu a v zemích bývalého Sovětského svazu¹⁸. Podle něj právě kvůli rozpadu SSSR došlo k prudkému nárůstu závislosti na drogách, zvýšila se zločinnost, korupce, nespravedlnost, vše je nutné dělat pouze z pozice egoismu. Globalizace, která se předkládá jako lék na hospodářské problémy v Kyrgyzstánu, vede podle Sarygulova jednak ke zvýšení bohatství již bohatých států a využívání, respektive zneužívání států chudých. Navíc zde dochází prostřednictvím hospodářství ke stejnému ovládnutí států, jako dříve při použití zbraní. Západní státy, kde žije 15% obyvatel světa, kontrolují 60% světových zdrojů.

Naproti tomu Sovětský svaz nebyl podle Sarygulova tímto vykořisťovatelem, protože v jeho rámci docházelo k velmi účinné spolupráci, která po jeho rozpadu přestala a nyní Rusko, Kazachstán a Uzbekistán po zřízení celnic, zavedení transportních a tranzitních poplatků, staví kyrgyzskou ekonomiku do velice tíživé situace. Sarygulov v této souvislosti poukazuje na to, že o deklarované suverenitě Kyrgyzstánu vlastně nemůže být vůbec řeč, když dluh Kyrgyzstánu zahraničním bankám činí 1,5 miliardy dolarů, což je 150% HDP. O suverenitě také není na místě hovořit v situaci, kdy se dováží 65% zboží ze zahraničí a zajištění obyvatelstva potravinami je možné pouze díky humanitární pomoci, rovněž ze zahraničí.

Sarygulov se ptá, v čem spočívají výdobytky západní civilizace – zda je to bohatství, nebo pragmatismus, který přechází v naprostý cynismus a ignorování duchovních hodnot. Právě na tomto místě poukazuje Sarygulov na hodnoty, které byly v pastevecké společnosti a která bývala označována za zaostalou. V této společnosti nemohlo docházet k takovému hromadění nepotřebného bohatství na úkor jiných, protože i ti největší boháči museli kočovat a nemohli s sebou brát nepotřebné věci. Dalším pozitivem bylo i to, že se každý musel spoléhat jen na vlastní práci a nemohl žít na úkor jiných. Podstatně efektivnější byl i systém trestů, které se prováděly ihned a nebylo zapotřebí žádných věznic (které nebyly možné ani z praktických důvodů).

¹⁸ Sarygulov, D. I.: XXI vek v sudbe kočevnikov. Biškek 2001.

2.4 Chov zvířat v horských oblastech podle míry intenzity

Ehlers a Kreutzmann¹⁹ poukazují na to, že struktura živočišné výroby v horských oblastech je zásadním způsobem odlišná od soustavy zemědělství usedlého typu a používají termíny Almwirtschaft (salašnictví) a chov alpského typu (Alpwirtschaft), nebo transhumance – přesun dobytka na jiné pastviny z pobřežních horských oblastí Středozemního moře. Pojem Alpwirtschaft může být chápán jako specifická forma zemědělství, převládající v Evropě v Alpách. V případě alpského typu chovu (Alpwirtschaft) je zemědělská produkce na farmách propojena s povinnostmi zahrnujícími opatření krmiva na zimu, jako je sušení sena a jeho uskladnění. Během zimního období jsou stáda držena ve stájích, v chlévech nebo ve venkovních ohradách. V posledních letech vzrůstá tendence najímat profesionální pracovníky, i když pastevcí jsou tradičně členy velkých rodin. S růstem pracovních příležitostí se stává stále obtížnější pro horské hospodářské usedlosti poskytnout pracovní sílu zvláště během letního období, kdy je pracovní náplň v plném proudu a jsou dostupné jiné pracovní příležitosti.

Všechny tyto termíny jsou ovšem vzaty z evropských podmínek chovu a jejich používání pro popis situace v jiných částech světa často zanedbává místní sociokulturní podmínky. I ve všeobecné diskusi o pastevectví jsou klasifikační koncepty odvozeny od evropských zkušeností a aplikovány do dalších oblastí.

Jedno z možných dělení (které může mít mnoho dalších variant) pasteveckého chovu hospodářských zvířat podle míry intenzity je na extenzivní (kočovní, polokočovní, transhumance, „moderní“) a intenzivní („alpský“, salašnictví a stájový – kombinace pastvy a ustájení).

2.5 Vztahy pastevcí – zemědělci

Podle Vajdy²⁰ je hodnocení pastevců a kočovníků často velmi odlišné právě ve vztahu k usedlým kulturám. Jak uvádí, jsou pastevcí a kočovníci

¹⁹ Ehlers E., Kreutzmann, H.: High mountain pastoralism in northern Pakistan. P. 9-36: High mountain ecology and economy: potential and constraints. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000

²⁰ Vajda, L.: Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkultur. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1968

podle jedněch pramenů ti, kteří zničili kvetoucí kultury a změnili kvetoucí zem ve vyprahlou poušť, zatímco podle jiných se jedná o hrdé a svobodné syny přírody a zakladatele států a říší. Evolucionisté vytvořili třístupňový model vývoje lidské společnosti lovec (sběrač) -pastevec-usedlý zemědělec, i když tento model není zdaleka univerzální (mnohé indiánské kmeny v Americe, novozélandští Maorové a další skupiny obdělávaly pole bez pasteveckého způsobu chovu dobytka). Ačkoli evolucionistická schémata (nejen pro získávání obživy a způsobů obdělávání polí, ale i například pro stupně kultury – divoštství, barbarství, civilizace) jsou v současnosti podrobována poměrně ostré kritice, přesto stále tento evolucionistický pohled na pastevce často přetrvává (pastevci jsou primitivnější).

Po celou dobu soužití však docházelo mezi pastevci a usedlými zemědělci k častým, zejména obchodním stykům.

Valichanov²¹ popisuje v 19. století obchodování u kyrgyzských kočovníků a místa trhů:

Kuldža, západní Čína. 10. října se objevily nové koшы (jurty) adbanovských Kyrgyzů, kteří přijeli, aby prodali skot a získali předměty domácí potřeby. Za deset kusů dobytka dávají dva kusy do státní pokladny a za zbytek většinou nakupují kašgarské bavlněné látky. Prodávali zde i troičtí kupci čaj, pytel za 59 rublů.

Za jednoho berana byla průměrná cena 1 rubl, ostatní ceny byly zhruba v těchto relacích: kůže lišky, vlka a kuny po 1,5 rublu; kůže rysa 5 rublů. Velké desetipudové kotle stály 3 ruble, tři měděné čajníky byly za 5 rublů, soukenný kabát stál 1 rubl. Z těchto cen vyplývá, že hodnota zboží, které pastevci na trzích nabízeli, příliš vysoká ve srovnání například s kůžemi lovených zvířat nebyla (cena drobných kožek divokých zvířat byla dokonce o 50% vyšší, než cena celého berana, u průmyslového zboží byla situace podobná).

Při srovnání cen produktů živočišné a rostlinné výroby je opět patrné znevýhodnění pastevců – pud pšenice (16 kg) stál kolem 30 kopějek, pud

²¹ Valichanov, Č. Č.: Sobranije sočinenij v pjati tomach. Tom II., Alma-Ata 1984

jahel 45,5-48 kopějek. Za jednoho berana bylo tedy možné získat přibližně pouze jeden pytel pšenice.

Spolupráce mezi pastevci a usedlými zemědělci se neomezovala jen na prodej zboží na společných trzích a mohla být ještě užší – docházelo např. k vypásání polí pastevci před začátkem vegetace pěstovaných plodin u usedlých zemědělců.

Růst populace (zemědělců i pastevců) a požadavek na zvyšování výnosů vedl k expanzi zemědělců na dřívější pastviny, což samozřejmě zvýšilo napětí a vyvolalo konflikty mezi těmito skupinami v mnoha částech světa (Súdán, Somálsko, Západní Afrika, Ázerbajdžán, mezi Beduíny v Izraeli).

2.6 Sedentarizace

K usazování pastevců dochází ve velkém měřítku a rychle – pastevci začnou buď provozovat intenzivní zemědělskou výrobu, nebo se začnou stěhovat do měst. Tento proces je důsledkem ztráty půdy nebo stád, ale také přitažlivostí novými pracovními příležitostmi. V některých případech je přesídlení nedobrovolné – např. v případech hladomoru, výstavby přehrad, občanské války. Většina pastevců se ovšem usazuje dobrovolně.

Mnoho studií poukazuje na negativní sociální a ekonomické důsledky usazování pastevců, což se projevuje nedostatečnou výživou, špatným bydlením, nedostatkem pitné vody. V Keni byly usazené děti kmene Rendlů třikrát více postižené podvýživou, než děti kočovných Rendlů v období sucha v r. 1992. Na druhou stranu je pro usazenou populaci více dostupná lékařská péče, očkování a další prevence. V Mali je v nomádské populaci zvýšený počet případů tuberkulózy, brucelózy, syfilis. Rovněž je zde vyšší dětská úmrtnost, než u usedlých skupin. V rámci usedlé populace je na druhou stranu zvýšený výskyt malárie, anémie, bilharziozy a parazitů. Některé studie také poukazují na zvýšený výskyt AIDS mezi usazenými pastevci (např. Masajové v Keni).

3 Metodologie výzkumu

Při vlastním výzkumu byly používány zejména participativní metody, při jejichž aplikaci je nutné žít v určité konkrétní skupině (vesnice, kolchoz, rodina) a v této skupině je možné zjistit jak údaje statistické, případně ekonomické povahy týkající se hospodaření, tak i zachytit například proces změn daný soukromým podnikáním. V rámci participativních metod byla často využívána technika neřízeného rozhovoru, protože právě při neřízeném rozhovoru je dán informátorovi široký prostor pro zdůraznění skutečností a problémů, které on sám považuje za důležité. Vlastní roli při neřízeném rozhovoru je vhodné omezovat většinou pouze na vedení směru rozhovoru. Tyto metody a techniky jsou vhodné ke zjištění vnímání dané skutečnosti jednotlivými konkrétními osobami. Použití etnologických a antropologických metod je v tomto případě nenahraditelné, protože se pracuje s malou skupinou a výsledky je možné s úspěchem aplikovat i na jednotky větší. Takto vedený kvalitativní výzkum je nezbytným předpokladem pro zpřesnění a vysvětlení údajů, které jsou získávány kvantitativním výzkumem. Kvantitativní (zejména statistické) údaje mají omezenou vypovídací hodnotu a danou problematiku popisují často neúplně, případně jen v hrubých obrysech. Kvantitativní metody doplněné o metody kvalitativní – zúčastněné pozorování společně s přímými výpověďmi osob, kterých se statistické údaje bezprostředně dotýkají, mohou vést ke komplexnímu pohledu na zkoumaný problém.

Krátkodobější výzkumy (do 3 měsíců) byly v prováděné v letech 2000, 2002 a 2004, dlouhodobější výzkum (6 měsíců) byl proveden v roce 2005.

Aby byly participativní metody účinné, je nutné splnit některé základní požadavky. Pokud má být pozorování zúčastněné, je třeba, aby výzkumník byl součástí zkoumané skupiny a skutečně se zúčastňoval všech aktivit, které ve skupině probíhají. Tento požadavek není možné naplnit bezezbytku. Výzkumník-cizinec v této oblasti nemůže působit zcela přirozeně, z důvodu odlišnosti vzhledu, oblékání, částečně i mluvy. I při rychlém zapojení do

všech každodenních činností může trvat poměrně dlouhou dobu, než se členové zkoumané skupiny začnou chovat zcela přirozeně. Z tohoto důvodu je dlouhodobější výzkum zcela nezbytný, protože při krátkodobých pobytech dochází ze strany hostitelů k určitému stylizování – je odlišná skladba jídelníčku (návštěvu je třeba pohostit), výzkumník se setkává pouze se vzorovými způsoby jednání (rozdělení práce mezi jednotlivými členy rodiny), je snaha minimalizovat konflikty. Pokud je pobyt krátkodobější, bez možnosti zapojení se do všech běžných činností, pak již zhruba třetí den bývá vnímán (oboustranně) jako vhodný čas k odjezdu, protože návštěva se obvykle déle nezdržuje. Při dlouhodobějším výzkumném pobytu bylo tedy nutné ve všech případech nejprve domluvit způsob, jakým se budou výzkumníci podílet na úhradě nákladů (především za potraviny a za ubytování). V různých oblastech je vnímání cizince rovněž odlišné – tam, kde mají místní obyvatelé zkušenosti s turistickým ruchem (často pouze nepřímé), je často snaha získat za ubytování neúměrně vysoké částky peněz. V jiných oblastech je stále ještě samozřejmá pohostinnost a přijetí cizinců jako hostů, ale to právě může způsobovat těžkosti při dlouhodobějších pobytech. Důležitou roli při výzkumu hraje i otázka pohlaví. Ve společnosti, kde hraje důležitou roli rozdělení činností na mužské a ženské, zůstanou zcela přirozeně mužskému výzkumníkovi skryty záležitosti, které se týkají domácnosti, rodinné obřadnosti (ve zvycích a obřadech, které zajišťují ženy), a naopak – žena nemá přístup k mužským záležitostem. Z těchto důvodů je vhodné kombinovat výzkumné dvojice muž-žena a při zúčastněném pozorování se každý z této dvojice účastní „svých“ činností. Detailní objasnění záležitostí týkajících se vlivu a významu genealogie a rodového uspořádání vyžadují velmi hluboké znalosti této problematiky a vyžadují dlouhodobý pobyt ve zkoumané skupině. Při pobytech (buť i opakovaných) v délce kolem šesti měsíců je možné stanovit základní struktury a vztahy mezi jednotlivými příbuznými jen částečně, pro hlubší porozumění je nutný pobyt řádově v letech.

3.1 Volba oblastí

Těžiště výzkumu bylo v Kyrgyzstánu, státu často označovaném jako země s nejvíce rozvíjející se demokracií (ovšem pouze pokud se budeme pohybovat v prostoru Střední Asie a srovnávat jen středoasijské státy). Rovněž mnohé zahraniční instituce (Světová banka, Mezinárodní měnový fond) často Kyrgyzstán uváděly jako příklad nejhlubších ekonomických reforem a vzor pro ostatní státy přecházející od striktně plánovanému k tržnímu hospodářství.

Protikladem kyrgyzských reforem je situace v Turkmenistánu, kde je kult osobnosti prezidenta Nijazova (Turkmenbašiho) takových rozměrů, že zastiňuje i dobu J. V. Stalina. Úspěšnost transformace není ovšem vždy přímo úměrná demokratizaci společnosti a v obou společnostech se vyskytují problémy v mnohém podobné.

3.2 Základní klimatické charakteristiky

3.2.1 Kyrgyzstán

Podnebí Kyrgyzstánu je ovlivněné polohou země, která má ze všech států světa největší vzdálenost od moře a také značnou nadmořskou výškou. Více než 94% rozlohy státu leží v nadmořské výšce nad 1000 m. n. m. a 40% území ve výšce nad 3000 metrů. Podnebí je typicky kontinentální s vysokými rozdíly zimních a letních teplot. Velké výkyvy teplot jsou patrné i v létě během jednoho dne. Pouze na pobřeží jezera Issyk-Kul je klima podobné přímořským oblastem.

Jaro bývá krátké, s častými opakujícími se mrazíky. V závislosti na nadmořské výšce začíná jaro v březnu, dubnu, nebo v květnu. Nejvyšší teploty vzduchu jsou v Čujské a Ferganské nížině v červenci (44°C). I ve vysokých horách dosahují letní maxima přes 20°C. Nejnižší teploty bývají v lednu a dosahují hodnot přes -40°C. V Biškeku je i nejvyšší absolutní roční teplotní rozdíl teplot v Kyrgyzstánu, který dosahuje 76°C (max. 41,6°C; min. -34,4°C). V Narynu je maximální roční výkyv teplot 71,6°C, v Oši 64,6°C, na meteorologické stanici Ťan-Šan 64,3°C.

Množství atmosférických srážek v Kyrgyzstánu je velice nerovnoměrné. Zatímco na některých místech dosahuje roční množství srážek 1000-1500 mm, na jiných je to pouze 100-150 mm. Velké množství srážek spadne na západních, jihozápadních a severozápadních stranách hor, které jsou na cestě vlhkých vzdušných proudů jdoucích ze severozápadu. Na jihozápadních svazích Ferganského hřbetu je roční množství srážek vyšší než 1000 mm. Ke srážkově chudým místům patří Čujská a Talaská nížina (250-500 mm). Nejmenší množství srážek spadne na západním pobřeží jezera Issyk-Kul (v Balykči 100-140 mm) a jižní části Ferganské nížiny (Batken – 156 mm). Množství srážek je velice rozdílné i mezi jednotlivými roky – nejvyšší rozdíly jsou v jižním Kyrgyzstánu (od 110 mm do 580 mm ročně).

Kyrgyzstán má velké vodní bohatství, na kterém jsou závislé i další státy (Uzbekistán a částečně i Kazachstán). Největší kyrgyzská řeka Naryn (535 km) s plochou povodí 53 700 km² se vlévá do Syrdarji a pak do Aralského moře. Právě k úmoří Aralského moře patří největší část Kyrgyzstánu (76,6%), další části patří do povodí řeky Tarym, úmoří jezera Issyk-Kul a kazašského jezera Balchaš. Podél řeky Naryn, je obrovský potenciál pro rozvoj vodních elektráren – elektrická energie představuje kyrgyzskou hlavní vývozní komoditu.

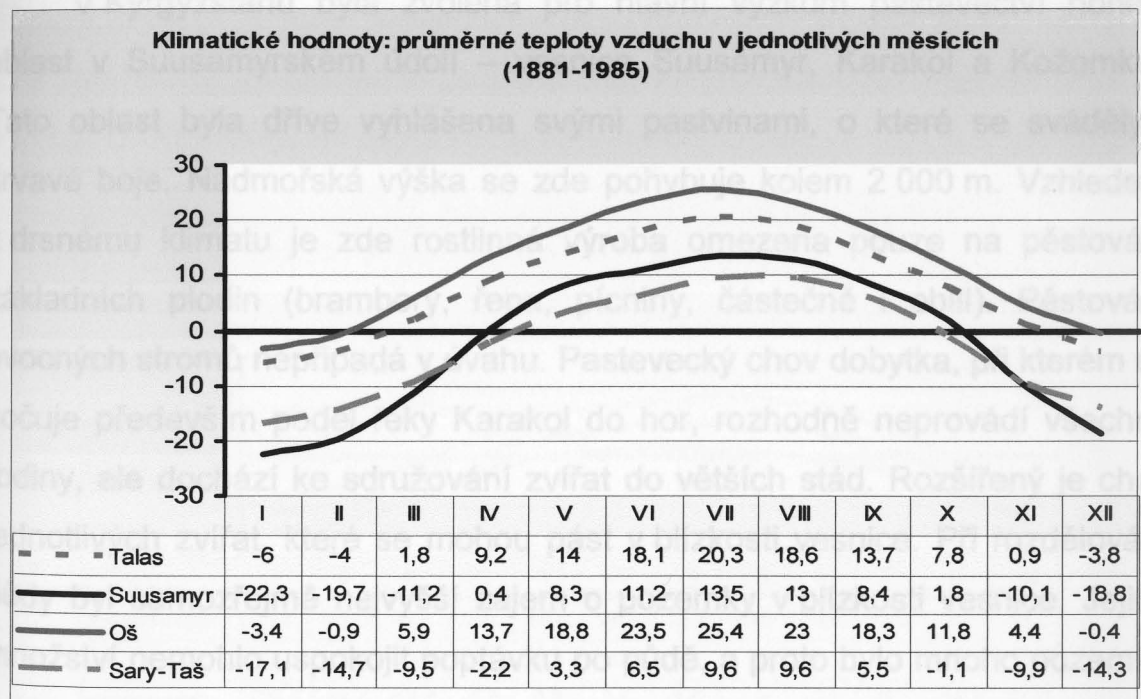
Jezer a přehradních nádrží je v Kyrgyzstánu kolem 750 (jejich celková plocha dosahuje 6 836 km², což je 3,4% rozlohy země). Velikost přes 1 km² má 16 jezer a 11 vodních nádrží.

V Kyrgyzstánu jsou i rozsáhlé zdroje podzemních vod, které jsou využívány přednostně jako obecní zásoba vody a na zavlažování. Druhotný význam mají v průmyslu. Města, která se spoléhají především na podzemní vodu jsou Biškek, Oš, Džalalabád, Karakol, Tokmak, Kara-Balta a Issyk-Kul.

Mezi další typ podzemních vod patří minerální a termální vody – v Kyrgyzstánu je kolem 100 zdrojů termálních a minerálních vod, které se využívají jednak pro léčebné účely v lázních a také jako minerální voda na prodej v obchodě.

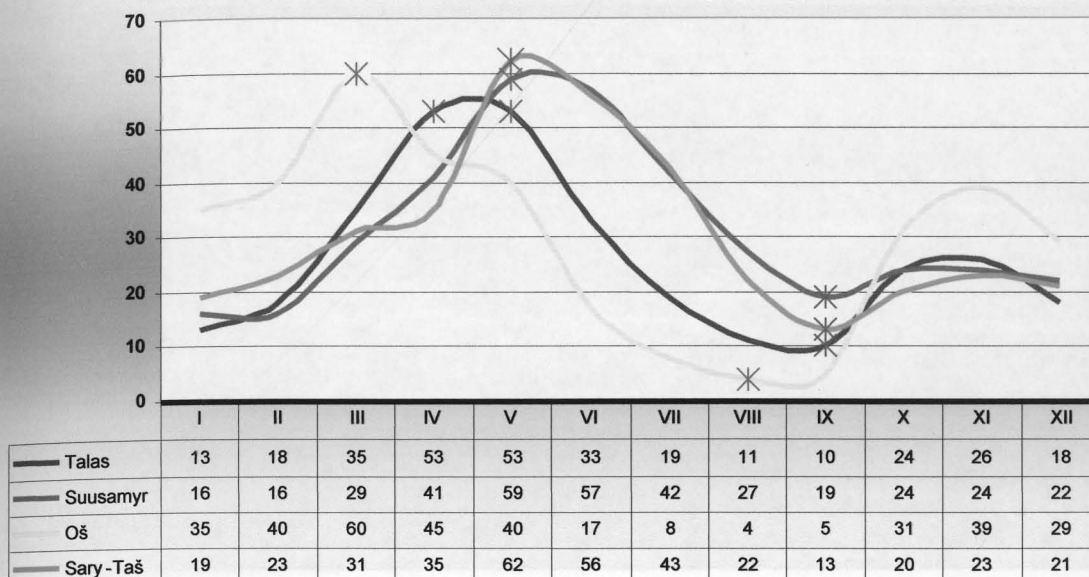
Podle kyrgyzského klasifikačního systému jsou v zemi tři různé ekologické zóny:

- Nízké hory - 400- 1200 m. n. m. V těchto polohách se nacházejí stepi, které jsou využívány pro intenzivní zemědělství. Ve vyšších částech této zóny jsou horské stepi, kde rostou různé typy lučních trav. Stepí a louky v této zóně zahrnují největší typ ekosystému a jsou druhou nejbohatší zónou v rozmanitosti biologických druhů.
- Středně vysoké hory - 1200- 2600 m. n. m. jsou z hlediska biologických druhů nejrozmanitější. Horské louky jsou nejčastěji využívány jako pastviny pro ovce, kozy, hovězí dobytek a koně. Ve vyšší zóně středně vysokých hor dominují jehličnany. V těchto lesích je největší diverzita fauny a flóry.
- Vysoké hory - nad 2600 m. n. m. V těchto polohách se nacházejí subalpínské louky a skály, výše už jsou jen celoroční sněhové plochy a ledovce.

Graf 6 - Klimatické hodnoty: průměrné teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). Talas, Suusamyr, Oš, Sary-Taš. Zdroj: Climate Kyrgyzstan. Vlastní zpracování grafu.

Srážky v jednotlivých měsících - klimatické hodnoty 1881-1985

Graf 7- Srážky v jednotlivých měsících - klimatické hodnoty 1881-1985. Talas, Suusamyr, Oš, Sary-Taš.
Zdroj: Climate Kyrgyzstan. Vlastní zpracování grafu.

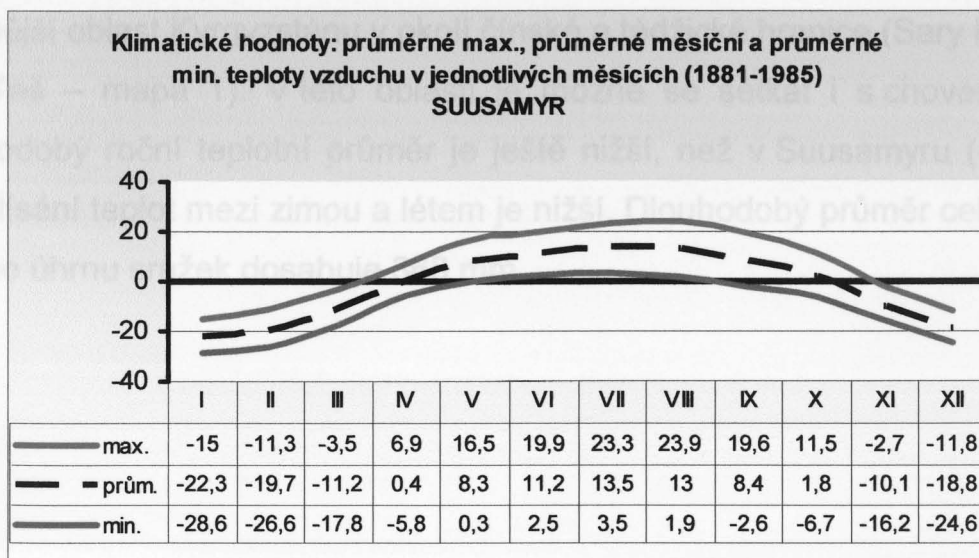
3.2.2 Suusamyrské údolí

V Kyrgyzstánu byla zvolena pro hlavní výzkum pastevectví horská oblast v Suusamyrském údolí – vesnice Suusamyr, Karakol a Kožomkul. Tato oblast byla dříve vyhlášena svými pastvinami, o které se sváděly i krvavé boje. Nadmořská výška se zde pohybuje kolem 2 000 m. Vzhledem k drsnému klimatu je zde rostlinná výroba omezena pouze na pěstování základních plodin (brambory, řepa, píce, částečně i obilí). Pěstování ovocných stromů nepřipadá v úvahu. Pastervecký chov dobytka, při kterém se kočuje především podél řeky Karakol do hor, rozhodně neprovádí všechny rodiny, ale dochází ke sdružování zvířat do větších stád. Rozšířený je chov jednotlivých zvířat, které se mohou pást v blízkosti vesnice. Při rozdělování půdy byl samozřejmě nejvyšší zájem o pozemky v blízkosti vesnice. Jejich množství nemohlo uspokojit poptávku po půdě, a proto bylo mnoho pozemků vydáno v horách, ale o ty je zájem minimální a v mnoha případech nebývají vůbec obhospodařovány.

Obrázek 1 - Satelitní snímek části Suusamyrského údolí s řekou Karakol vlévající se do Suusamyru a obhospodařovanými poličky. Zdroj: EarthSat, Google, 2005

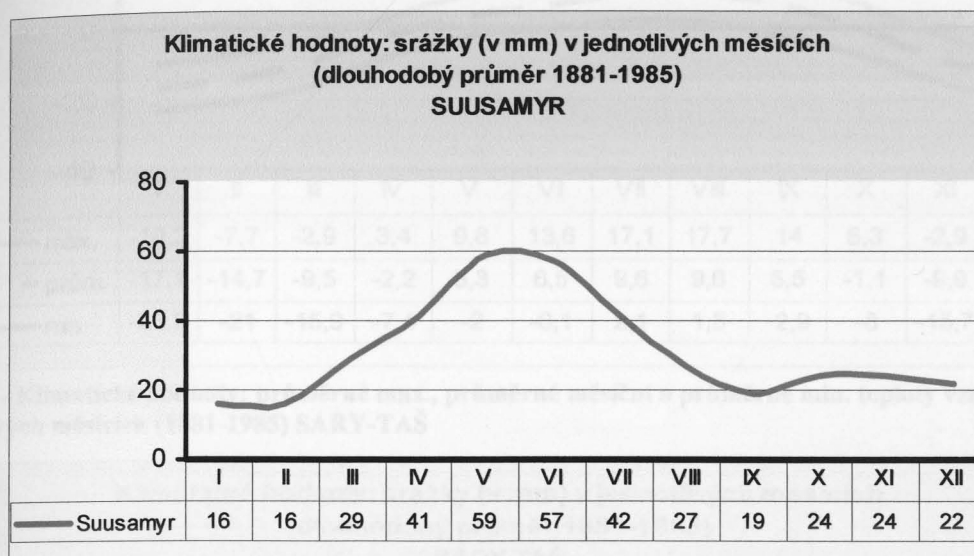
Dlouhodobý roční teplotní průměr v Suusamyru dosahuje $-2,1^{\circ}\text{C}$ a na této velice nízké hodnotě se podílí především lednové teploty. Dlouhodobý měsíční teplotní průměr dosahuje v nejchladnějším měsíci lednu $-22,3^{\circ}\text{C}$. Jaro zde nastupuje poměrně pozdě a březnový dlouhodobý měsíční průměr je $-11,2^{\circ}\text{C}$. Nejteplejšími měsíci jsou červenec a srpen.

Graf 8 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). SUUSAMYR

Srážkově je tato oblast podprůměrná (dlouhodobý průměr ročního úhrnu srážek je 376 mm). Srážkově nejbohatší období je od dubna do

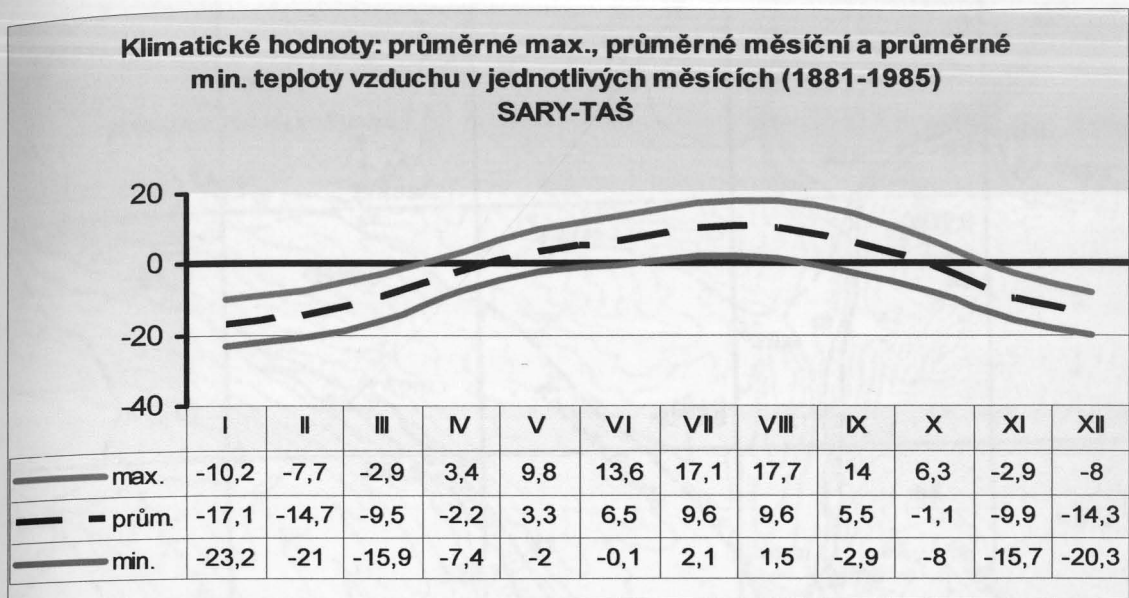
července. Právě díky tomu, že jsou zimní měsíce srážkově chudé, bylo možné v Suusamyrském údolí chovat zvířata bez vytváření zimních zásob sena. Zvířata se mohla pást i v zimě, protože sněhová pokrývka byla slabá. Pěstování plodin je v mnoha případech závislé na zavlažování.

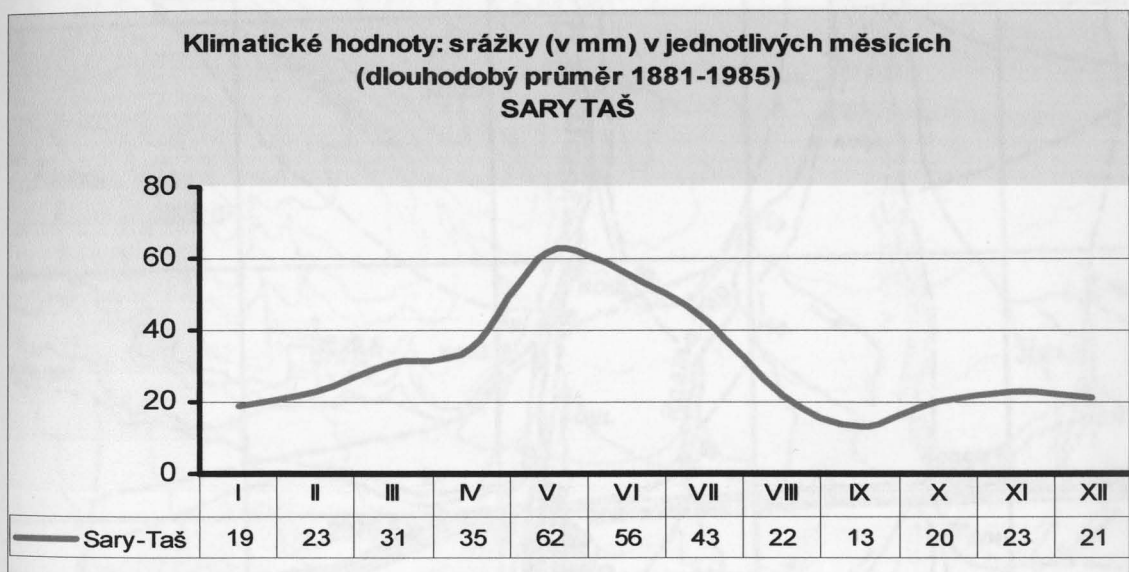
Graf 9 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). SUUSAMYR

3.2.3 Jižní Kyrgyzstán (Sary Mogol a Sary-Taš)

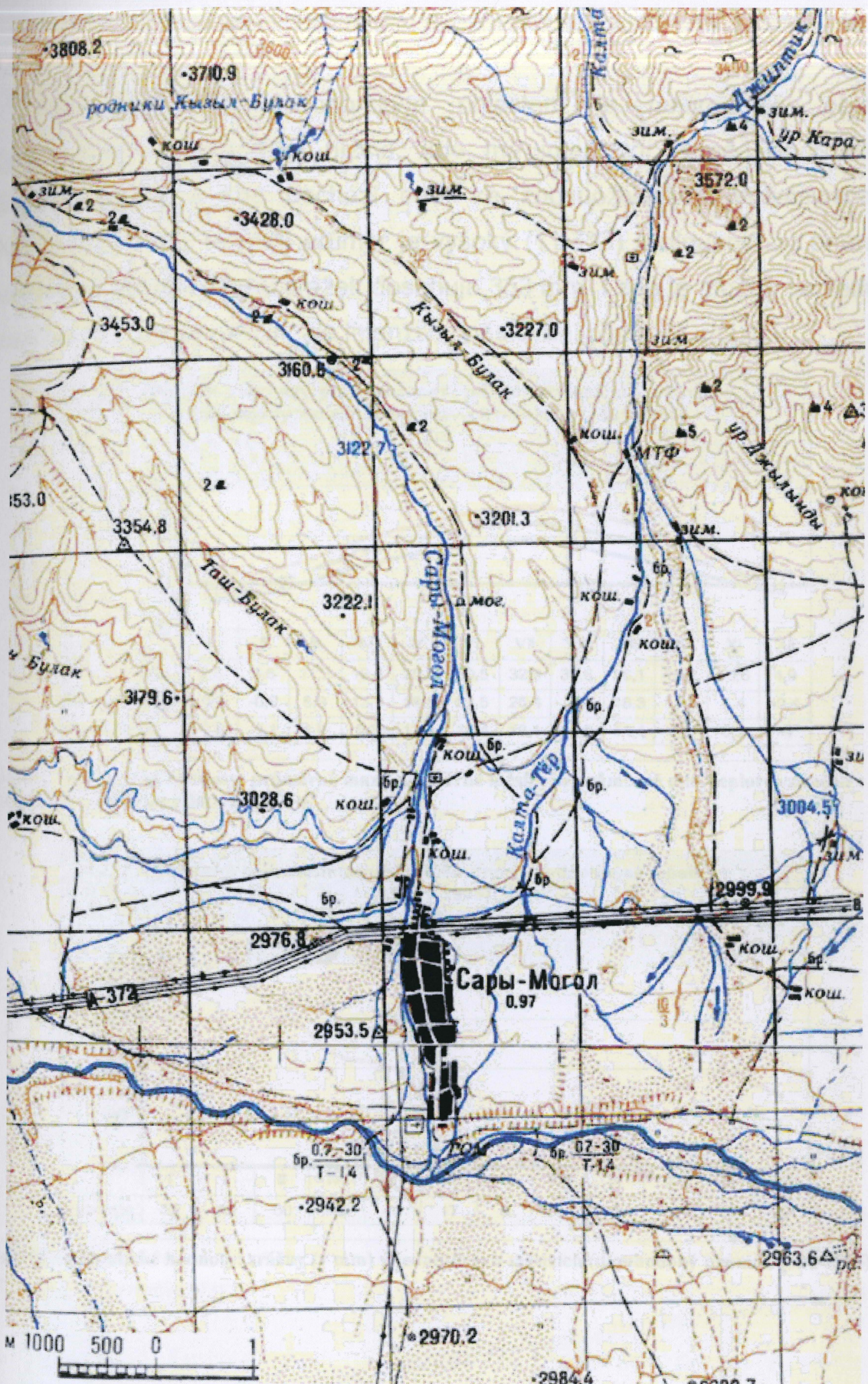
Další pasteveckou oblastí, která díky vysokohorskému klimatu neumožňuje kromě brambor pěstování dalších zemědělských plodin, je nejjižnější oblast Kyrgyzstánu v okolí čínské a tádžické hranice (Sary Mogol a Sary-Taš – mapa 1). V této oblasti je možné se setkat i s chovem jaků. Dlouhodobý roční teplotní průměr je ještě nižší, než v Suusamyru ($-2,9^{\circ}\text{C}$), ale kolísání teplot mezi zimou a létem je nižší. Dlouhodobý průměr celkového ročního úhrnu srážek dosahuje 368 mm.

Graf 10 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985) SARY-TAŠ

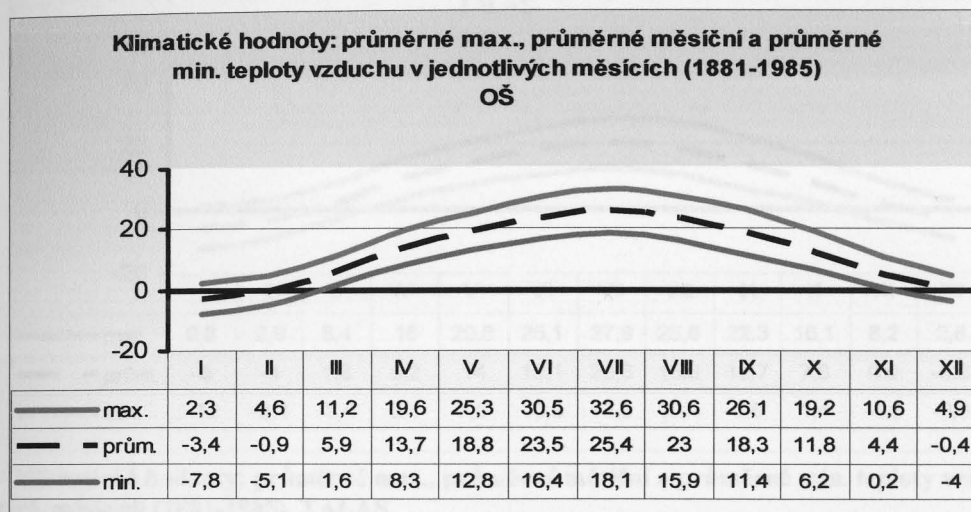
Graf 11 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). SARY TAŠ

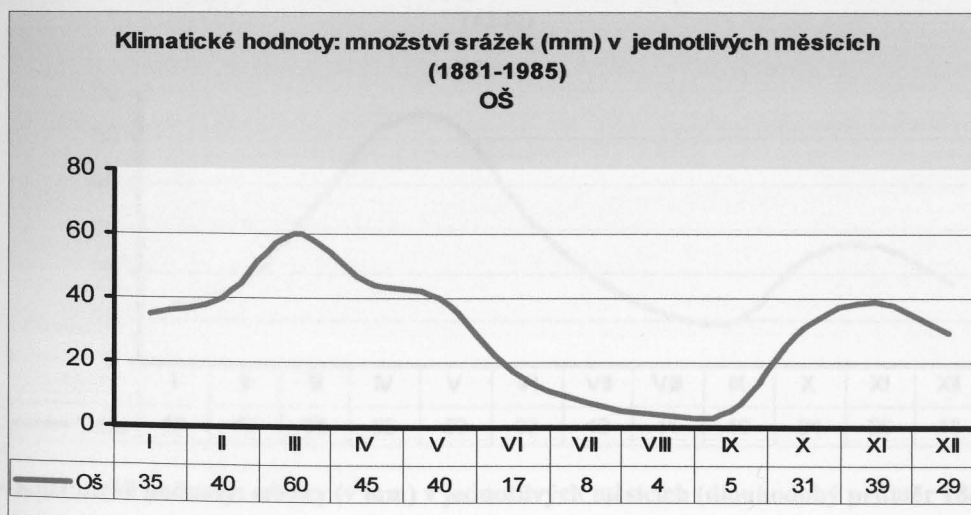
Mapa 1 - Sary Mogol (Kyrgyzstán)

3.2.4 Ferganská nížina

Protikladem k vysokohorským oblastem je nejúrodnější oblast Kyrgyzstánu – Ferganská nížina, kde má intenzivní zemědělství velmi dlouhou tradici a kde dochází opět ke znovuožívování družstevnictví. Dlouhodobý roční teplotní průměr je vysoký (11,7°C) a dlouhodobý průměr celkového ročního úhrnu srážek dosahuje 353 mm. I zde je možné se setkat doplňkově s pastevectvím, ale intenzivní pěstování plodin je určující.

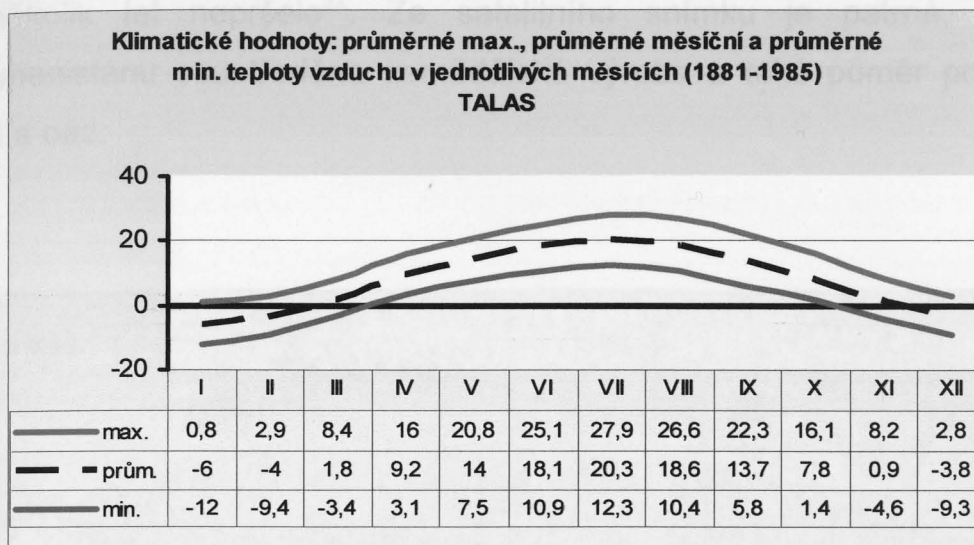
Graf 12 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). OŠ

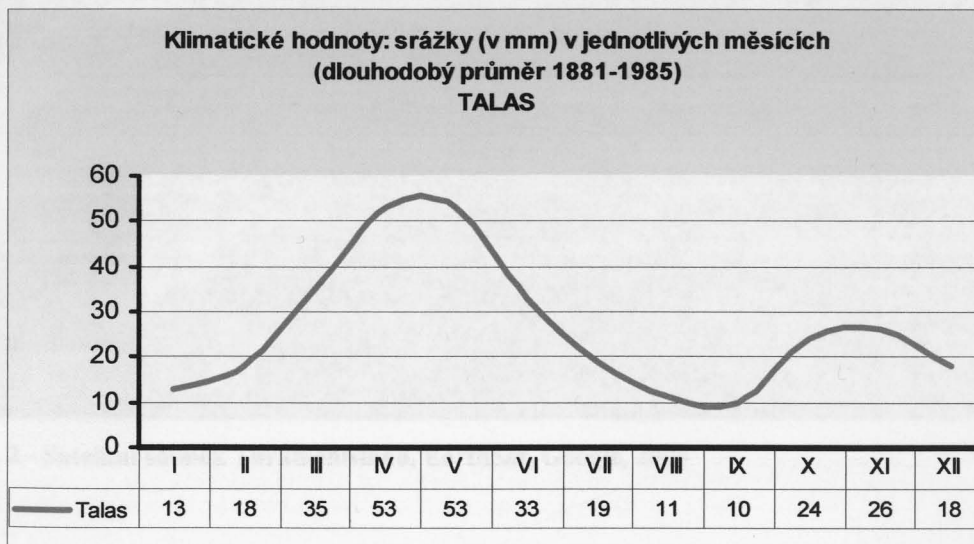
Graf 13 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). OŠ

3.2.5 Talas

Pro Talasskou nížinu je typické mírné klima s menším kolísáním teplot mezi zimou a létem. Roční suma teplot vyšších než 10°C je zde zhruba trojnásobná oproti Suusamyru (Oš 4000-4900°C, Čujská dolina 3700-4000°C, Talas 3000-3300°C, Issyk-Kul 2300-2500°C, Suusamyr 1100°C). Tato oblast je také srážkově chudá: 313 mm/rok.

Graf 14 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). TALAS

Graf 15 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). TALAS

3.2.6 Turkmenistán

Podnebí Turkmenistánu je ovlivněno především pouští Kara-kum. Pobřeží Kaspického moře klesá do prolákliny, z níž se zvedá jako

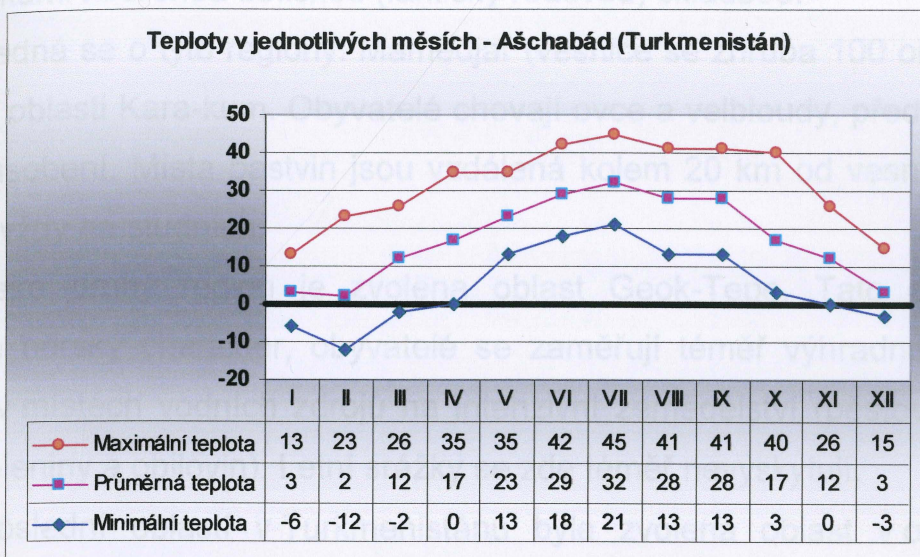
pokračování Kavkazu masiv Velkého Balchanu (1880 m). V poušti jsou časté zbytky bývalých solných jezer, na severu má Sarykamyšská proláklina -45 m pod úrovní moře. Řeky Tedžen a Murgab, které přitékají z Afghánistánu, mizí po rozvětvení v oázách v poušti. Na severním úbočí Kopet-Dagu je více vláh z hor a je zde možné zemědělství s trvalým osídlením. Zemědělství je vázáno především na oázy. Při suchém vnitrozemském podnebí jsou místa, kde několik let nepršelo²². Ze satelitního snímku je patrné, kde je v Turkmenistánu soustředěna zemědělská výroba a také poměr pouštních oblastí a oáz.

Obrázek 2 - Satelitní snímek Turkmenistánu, EarthSat, Google, 2005

²² Celým světem, Mladá fronta, Praha 1958, s. 133

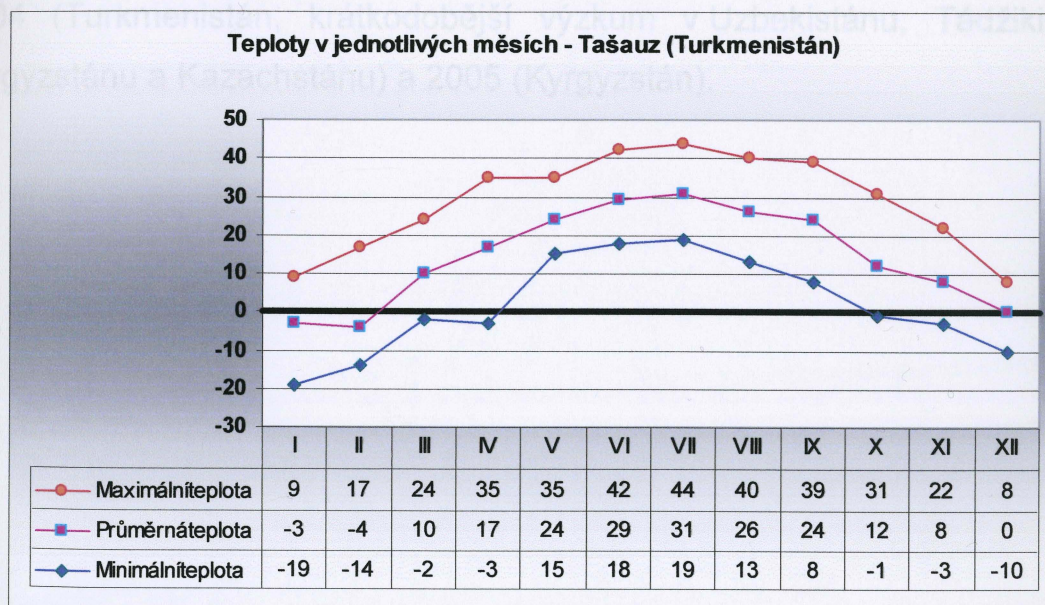
3.2.7 Mamedjar, Geok-Tepe (Achalský velajat – Aščabád)

Graf 16- Teploty v jednotlivých měsících – Aščabád; Turkmenistán (2004, 2005)

Zdroj: <http://www.wunderground.com> Vlastní zpracování grafu.

3.2.8 Tašauz (Dašoguz)

Graf 17 - Teploty v jednotlivých měsících – Tašauz (Dašoguz); Turkmenistán (2004, 2005)

Zdroj: <http://www.wunderground.com> Vlastní zpracování grafu.

V Turkmenistánu byly zvoleny oblasti s odlišnými klimatickými podmínkami i odlišnou etnickou (fakticky rodovou) skladbou.

Jedná se o tyto regiony: Mamedjar (vesnice se zhruba 100 obyvateli) v pouštní oblasti Kara-kum. Obyvatelé chovají ovce a velbloudy, především pro samozásobení. Místa pastvin jsou vzdálená kolem 20 km od vesnice a jsou závislá vždy na studních.

Jako druhý region je zvolena oblast Geok-Tepe. Tato oblast má výrazně horský charakter, obyvatelé se zaměřují téměř výhradně na chov ovcí a v místech vodních zdrojů na intenzivní zemědělství (pěstování vinné révy, zeleniny a obilovin). Letní srážky se zde téměř nevyskytují.

Poslední oblastí v Turkmenistánu byla zvolena oblast v okolí oázy Konya Urgenč a Dašoguz (Tašauz) u hranic s Uzbekistánem.

Časově byly výzkumy prováděné v letech 2000 (Kyrgyzstán, krátkodobější výzkum v Kazachstánu a Uzbekistánu), 2002 (Turkmenistán), 2004 (Turkmenistán, krátkodobější výzkum v Uzbekistánu, Tádžikistánu, Kyrgyzstánu a Kazachstánu) a 2005 (Kyrgyzstán).

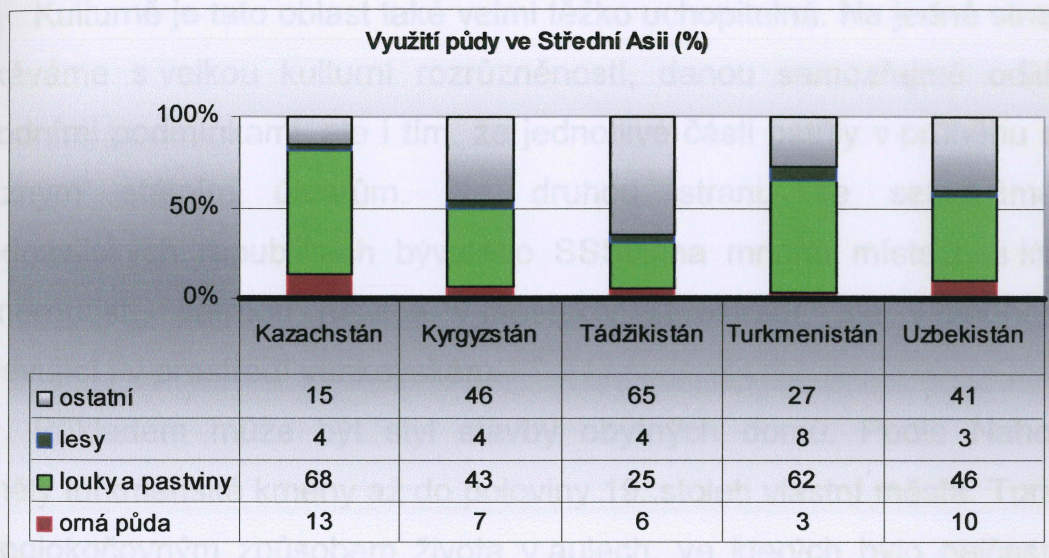

Mapa 2 - Turkmenistán (místa, kde byl prováděn výzkum)

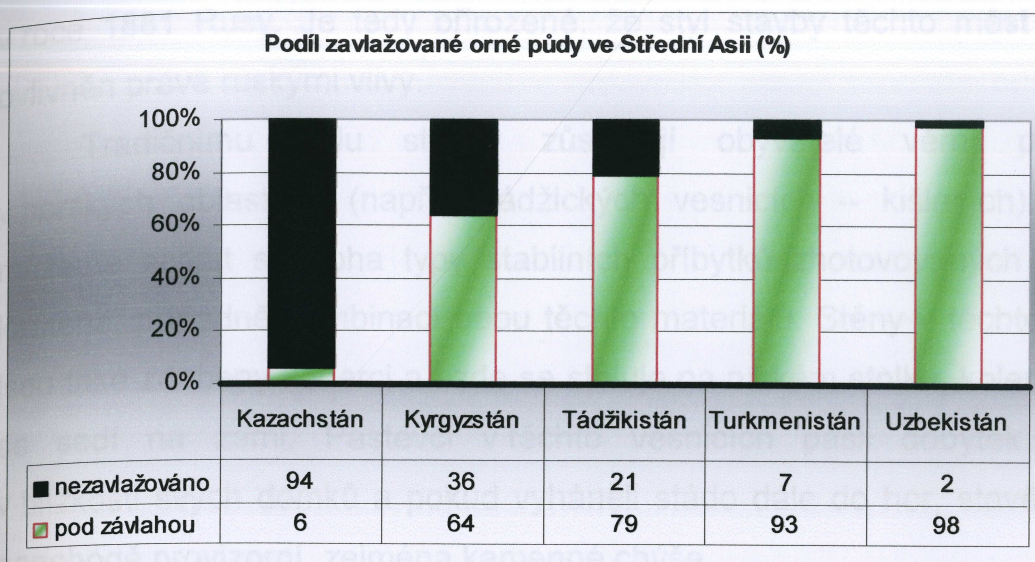
4 Situace ve Střední Asii

4.1 Specifika

Oblast Střední Asie je v mnoha ohledech specifická a tyto odlišnosti hrají v ekonomickém rozvoji a rozvoji zemědělství významnou úlohu. Mezi hlavní specifika středoasijských republik patří vysoký podíl venkovského obyvatelstva a vysoký podíl obyvatelstva pracující v zemědělství, vysoká porodnost, relativně malý podíl orné půdy a vysoký podíl zavlažované půdy (nejvyšší z celého SNS), velmi vysoký podíl pastvin, vysoký podíl bavlny v osevním postupu (zvláště v Uzbekistánu, Turkmenistánu a Tádžikistánu), nemožnost zvyšování podílu orné půdy zavlažováním z důvodu nedostatku vodních zdrojů (zvláště v Turkmenistánu a Uzbekistánu).

Graf 18 - Využití půdy ve Střední Asii. Zdroj: Spolužestvo nezavisimich gosudarstv v 1996 godu. Statističeskij Spravočnik. Mežgosudarstvennyj Statističeskij Komitet SNG, Moskva 1997. Vlastní zpracování grafu.

Graf 19 - Podíl zavlažované orné půdy ve Střední Asii. Zdroj: *Sodružestvo nezávisimich gosudarstv v 1996 godu. Statističeskij Spravočnik. Mežgosudarstvennyj Statističeskij Komitet SNG, Moskva 1997.* Vlastní zpracování grafu

Kulturně je tato oblast také velmi těžko uchopitelná. Na jedné straně se setkáváme s velkou kulturní rozrůzněností, danou samozřejmě odlišnými přírodními podmínkami, ale i tím, že jednotlivé části patřily v průběhu staletí k různým státním útvarům. Na druhou stranu se setkáváme ve středoasijských republikách bývalého SSSR na mnoha místech s kulturní stejnorodostí, patrnou nejvíce v městském prostředí, ale v mnohém se projevující i v prostředí venkovském.

Příkladem může být styl stavby obytných domů. Podle Nahodila²³ neměly turkmenské kmeny až do poloviny 19. století vlastní města. Turkmeni žili polokočovným způsobem života v aulech, ve kterých bylo nejčastějším obydlím přenosný stan, jurta, nebo hliněné domy buď s nabíjenými stěnami, nebo z vepřovic. Ani auly s hliněnými stavbami ale nebyly stálé. Po jarních deštích docházelo často k rozmáčení zdí a zničení plochých střech. Obyvatelé takového aulu již neobnovovali svá stavení, ale vybudovali si na jiném místě nový aul z nových, opět jen dočasných obydlí. Zakládání měst bylo v Turkménii spojeno především s vytvářením opěrných bodů v bývalé Zakaspické oblasti, založené po dobytí hliněné tekinské pevnosti Geok-Tepe

²³ Nahodil, O.: *Horami a oázami, Svět sovětů, 1962*

v roce 1881 Rusy. Je tedy přirozené, že styl stavby těchto měst byl silně ovlivněn právě ruskými vlivy.

Tradičnímu stylu stavby zůstávají obyvatelé věrni především v horských oblastech (např. v tádžických vesnicích – kišlacích). Zde se můžeme setkat s mnoha typy stabilních příbytků zhotovovaných z hlíny a kamene, případně kombinací obou těchto materiálů. Stěny v těchto domech jsou také zdobeny koberci a i zde se stoluje na nízkém stolku, kolem kterého se sedí na zemi. Pastevci v těchto vesnicích pásli dobytek většinou v blízkosti svých domků a pokud vyháněli stádo dále do hor, stavěli tam při nepohodě provizorní, zejména kamenné chýše.

U turkmenských Nochurců také horské podmínky zásadním způsobem architekturu ovlivnily. V jejich aulech se vůbec nevyskytovaly stanové obydlí a všechny stavby byly budovány z kamene a hlíny a navíc se budovaly terasovitě nad sebou²⁴. Typický styl staveb zůstal zachován dodnes, ale i zde je možné se setkat s architektonickými prvky přenesenými z Ruska.

Na většině území Kyrgyzstánu je ještě obtížnější hovořit o „tradiční kyrgyzské architektuře“, protože pastevecký způsob života býval překážkou vzniku stabilních obydlí. Současná vesnice Kožomkul v Suusamyrském údolí se dříve jmenovala „8 marta“. Jméno připomínající Mezinárodní den žen získala vesnice samozřejmě až v dobách SSSR. V dobách před rokem 1917 nebylo na místě dnešní vesnice žádné stabilní obydlí, jednalo se pouze o zimoviště pastevců, kde bývalo několik jurt. Výstavba domů byla až záležitostí sovětského období a proto je většina domů na vesnicích postavena v ruském stylu. Vybavení domů už je ale od ruského stylu zcela odlišné. V domě bývají 3-4 místnosti, které vybavením připomínají vnitřek jurty. Stěny jsou zdobeny koberci a uprostřed místnosti musí být zachováno maximum volného prostoru. Podobně jako v jurtě, i v domech se stoluje na nízkém stolku, kolem kterého se sedí na zemi. Postele v domech rovněž chybí, protože se spí na několika vrstvách dek položených na podlaze, právě tak jako v jurtě.

²⁴ Nahodil, O.: Horami a oázami, Svět sovětů, 1962

V městských bytech už bývá interiér ještě více podobnější ruskému (evropskému) stylu. Stěny bývají i zde velice často zdobeny koberci, ale v mnoha případech se už nestoluje na zemi, ale u vysokého stolu, u kterého jsou židle. Zároveň je možné se v těchto bytech setkat s postelemi, protože na dekách na zemi se spí jen výjimečně.

Městská architektura se po roce 1917 většinou také vyvíjela podle jednotného sovětského vzoru. Uzbecký Taškent byl rozdělen během carské vlády na dvě ostře ohraničené části – uzbeckou a ruskou, které se také zásadně lišily architekturou. V sovětském období se tyto rozdíly začínaly stírat a v době před ničivým zemětřesením v roce 1966 byl Taškent městem s „typickou sovětskou architekturou“. Některá nová hlavní města svazových republik byla vytvářena ve stylu sovětské architektury hned od samého začátku (Biškek, Alma-Ata)

Vnímat ovšem Střední Asii jako jeden víceméně homogenní celek by bylo chybným zjednodušením. Proti vnímání Střední Asie jako jednolitému regionu se staví i současní představitelé středoasijských republik. Ve vnímání mnoha obyvatel například z Evropy (nejen západní) byl dřívější Sovětský svaz často synonymem pro Rusko. Po jeho rozpadu se do širšího povědomí dostaly nové oblasti (Pobaltí, Kavkaz, Střední Asie...), ale v tomto širším povědomí už v rámci těchto oblastí nebývají často rozlišovány jednotlivé republiky.

Někteří představitelé středoasijských republik zodpovědní za zahraniční politiku svých zemí hovoří v této souvislosti o jednom z mýtů, které jsou (zejména v evropském) povědomí pevně zakořeněné. Podle nich je naprosto nesmyslné hovořit o jednom regionu (Střední Asie) a mít zároveň na mysli rozvinuté průmyslové oblasti Kazachstánu společně s například s jižním Tádžikistánem.

Jednotným celkem není Střední Asii z hlediska jazykového. Můžeme se zde setkat především s národy turkickými, které tvoří většinu z celkového počtu obyvatel v Turkmenistánu, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Kromě toho tyto národnosti tvoří někdy významné menšiny na území

ostatních středoasijských států – nejpočetnější menšinou na území ostatních států jsou z turkických národů Uzbeki, kteří tvoří v Tádžikistánu 14% menšinu, v Kyrgyzstánu 12%, v Turkmenistánu 7% a v Kazachstánu 2%.

Indoevropské národy jsou zastoupeny především Rusy, kteří tvoří v některých republikách velice významnou národnostní menšinu a v Kazachstánu byli donedávna početně na prvním místě (i v Kazachstánu proběhla masová emigrace ruského obyvatelstva, hlavně do Ruské federace). Další významnou indoevropskou skupinou jsou Tádžikové (v Tádžikistánu tvoří více než 50% obyvatel státu). Kromě Tádžikistánu žijí Tádžici i v ostatních středoasijských republikách bývalého Sovětského svazu (především v Uzbekistánu, kde žije 21% všech Tádžiků a na celkovém podílu obyvatelstva Uzbekistánu se podílejí 4%). Významný počet Tádžiků žije i v sousedním Afghánistánu. Podle některých zdrojů jsou zde vyčleňováni afghánští Arabové mluvící tádžicky²⁵. Nepokoje a občanská válka v Afghánistánu donutila velké množství obyvatel k migraci právě do Tádžikistánu, naopak mnoho Tádžiků během občanské války v Tádžikistánu uprchlo do Kyrgyzstánu, Uzbekistánu a Ruska. Tádžičtina hraje velkou roli i v uzbeckých „klanech“ – v uzbecké Buchaře mluví většina obyvatel doma tádžicky, ale v písemném styku používají turkickou uzbečtinu. Podobné je to i v Samarkandu. V Taškentu se naproti tomu používá pouze uzbečtina.

V oblasti Střední Asie existovaly i různé právní systémy. Podle aplikovaného práva je možné vyčlenit dvě skupiny. Do první je možné zařadit Kazachy, Kyrgyze a Karakalpaky, u kterých převládalo zvykové právo a do druhé skupiny patří Turkmeni, Tádžikové (jak horští, tak i z rovin), Uzbeki a Ujguři, kteří se podstatně více řídili muslimským právem šaríja. Toto rozdělení je samozřejmě jen v náčrtku, protože v oblastech s převažujícím zvykovým právem se můžeme setkat i s právními prvky majícími svůj původ v právu šaríja a samozřejmě naopak, u národů s převažujícími prvky práva šaríja mělo určité místo i zvykové právo.

²⁵ SIL International: Languages of the World, 14th Edition, 2001

U Uzbeků, Tádžiků a Ujgurů, kteří osídlili úrodné oblasti na karavanních cestách, došlo podstatně dříve k uplatňování tržních vztahů založených na peněžní směně. Rozvoj obchodu a tyto podmínky byly předpokladem pro vznik osídlení městského typu a samozřejmě i velkých proslavených měst např. v Uzbekistánu (Chiva, Samarkand, Buchara). Tato města měla nejlepší podmínky stát se centry muslimského náboženství a také se jimi stala. Z těchto měst jako center společenského dění bylo snazší ovlivňování náboženského i všedního života všech obyvatel, proto se v těchto oblastech mnohem důsledněji zavádí zákonodárství podle muslimských zásad.

Důsledkem aplikace práva šarija a práva zvykového byly například rozdílné závazné normy při dělení majetku a uspořádávání majetkových poměrů.

Islám, respektive právo šarija, zajišťovalo v dědickém právu, byť mnohdy jen částečně, neopomenutí ženy. Přesto i zde se objevují časté snahy o zkrácení práv zejména k půdě, a to poukazem na zvykové právo.

V případě dědických záležitostí v oblastech s převažujícím zvykovým právem (u Kyrgyzů a Kazachů) veškerý majetek vlastnil muž a žena právně žádný majetek nevlastnila, naopak po manželově smrti se sama stávala součástí dědictví. U Kyrgyzů podle zásad levirátního manželství náležela po mužově smrti žena mladšímu bratrovi (u Kazachů staršímu), jinak mohl svůj nárok na ovdovělou ženu uplatňovat strýc zemřelého, nebo i další příbuzný. Vdova mohla odejít ke svým rodičům jen v případě vrácení výkupného za nevěstu – kalymu. Pokud vdova měla syny, mohla další sňatek odmítnout a zůstala pak vdovou celý život. Se svými dětmi žila v aulu svého bývalého muže. Mladé vdovy, které měly jen dcery, se vdávat musely a děti přijal nový muž. Svobodu mohla vdova získat jen rozhodnutím představitelů aulu (bijů) a po zaplacení (vrácení) kalymu příbuzným zemřelého.

Současné menší rozdíly v materiální a duchovní kultuře je možné poměrně jednoduše vysvětlit právě z toho důvodu, že všechny středoasijské státy byly poměrně dlouhou dobu součástí jednoho státního celku a navíc

zde byl poměrně silný tlak vládnoucích struktur na změnu způsobu života i kultury místních obyvatel.

4.2 Období do roku 1917

Pastevecké kultury hrály v oblasti středoasijských republik odedávna velmi významnou roli a pastevectví bylo v klimaticky nepříznivých oblastech téměř výhradním zdrojem obživy. Nejednalo se však pouze o zdroj obživy, ale kočovný způsob života nedílně patřil k místní kultuře a způsobu života. Dokonce i nejchudší členové společnosti – džatakové, kteří neměli žádný dobytek a nepotřebovali tedy hledat pastviny, měli přesto svá zimní a letní stanoviště, která střídali, podobně jako bohatší kočovníci, kteří však kočovali samozřejmě s dobytkem.

Na tento způsob hospodaření však není možné nahlížet tak, že úloha člověka – vlastníka stád, je co nejvíce redukována a omezuje se jen na nejzákladnější úkony a naopak využívání užitkovosti je dovedeno na maximum.

V pastevecké společnosti se chovu dobytka podřizuje celý život kočovníka i jeho rodiny a to do té míry, že se v některých případech až může zdát, že pro jednotlivce nebo celý rod není chované množství nezbytně nutné, ale všichni žijí pro to, aby se starali o svá stáda a chránili je před nebezpečím. Množství dobytka bylo také významným prestižním ukazatelem a dar ve formě několika beranů často rozhodoval soudní pře.

4.2.1 Společenské uspořádání

V pastevecké společnosti znal každý její člen přesně území, která mohl využívat k pastvě a pastviny ostatních rodů směl využívat jen příležitostně.

Území určená k pastvě nebyla ovšem pro jednotlivé rody (a tím i jednotlivé rodiny) stabilní. Kazašský spisovatel Muchtar Auezov, který byl se situací kazašských a kyrgyzských pastevců v průběhu 1. poloviny 19. století velice dobře obeznámen, popisuje na příkladu kmene Tobyktů způsob

rozdělování pastvin mezi jednotlivé rody a rodiny²⁶. Na území Kazachstánu byly již od konce 17. století 3 kmenové státy (ordy, žüzy), v jejichž čele stáli dědiční chánové, kterým byli podřízeni sultánové. Po vybudování ruské správy od začátku 19. století potvrzoval ruský místodržitel Západní Sibiře k správě jednotlivých okruhů tzv. aga-sultány a volostní starosty. Aga-sultán býval všeobecně z nejsilnějšího, ale v mnoha případech spíše z nejbohatšího a tím nejvlivnějšího rodu. Vzhledem ke svému úřadu, ke kterému patřilo kromě soudní a výkonné moci také rozdělování pastvin pro jednotlivé rody, bylo nutné, aby měl aga-sultán dostatečnou oporu nejen ve svém rodu, ale i v rodech ostatních. Bylo pak na jeho politickém umu, aby dokázal získat na svou stranu další rody. Soudní moc vykonával aga-sultán osobně, ale v některých případech zůstávalo řešení sporů uvnitř rodu na rodových stařešinech.

Aga-sultán kromě rozdělování pastvin také nařizoval, kudy jednotlivé rody budou kočovat na letní pastviny a v jakém pořadí. V případě, že mezi aga-sultánem a rodovým stařešinou z jiného rodu existovaly rozepře, bylo někdy vhodné zařídit, aby oba rody měly společné letní pastviny. Pak bývala společná i shromáždění a slavnosti, společné přijímání a pohoštění hostů. Jakmile se lidé z těchto dvou rodů začali stýkat, nebylo pro aga-sultána většinou obtížné přetáhnout je na svou stranu.

Svou roli mohly sehrát i manželky aga-sultána, které buď svou přívětivostí a ochotou pomáhat chudákům získaly mnoho přátel, nebo v případě opačných charakterových vlastností naopak získat mnoho nepřátel.

Tobyktové se dělili na 40 rodů se zhruba tisíci rodinami. Průměrně tedy připadalo na jeden rod 25 rodin, ale v početnostech rodů byly velké rozdíly. Mezi hlavní rody patřily:

- *Irgizbajové* (nebyli nejsilnější, ale z důvodu svého bohatství nejvlivnější). Z tohoto rodu pocházel i Kunanbaj (dva roky byl aga-sultánem, pak díky žalobám představitelů ostatních rodů ruské správě pouze volostním starostou), jehož politickou aktivitu Auezov zevrubně popisuje.

²⁶ Auezov, M.: Abaj. Praha 1948

- *Žigitekové* – velmi početný rod, se kterým bylo nutné počítat při zásadních rozhodnutích.
- *Bokenšiové* – vzhledem k tomu, že se jednalo o rod starší, než nejvlivnější Irgizbajové, měli z tohoto důvodu určitou vážnost.
- *Borsakové* – blízcí příbuzní Bokenšiů, ale velmi málo početní a chudí.
- *Kotibakové*
- *Torgajové*
- *Najmanové*
- *Sybanové* (větev rodu Najmanů)
- *Mamajové*
- Málo početné a nevýznamné rody (např. *Kokšové, Topajové, Žuantajakové, Šanšarovci, Karabatyrové, Mirzové, Kongrové, Bošanové, Karašorové, Karakkové, karkaralinští Bertysové, Kerejové, Uakové a Tasbolatové*).

Toto rozdělení kmene na rody je důležité i pro chápání pojmu „národ“ v oblasti Střední Asie. V Evropě bylo rozdělení na rody, eventuelně na vyšší jednotky (často označované jako kmeny, ale toto označení může mít na různých místech odlišný obsah) záležitostí ranného středověku. K vytváření současných národů docházelo v relativně velmi vzdálené době a teprve postupem času docházelo k vytváření národní identity, která mohla být vázána jak na území, tak na mateřský jazyk, tak i na osobu panovníka.

Ve Střední Asii a zvláště v hornatém Kyrgyzstánu ovšem existovala tato situace zcela jistě ještě v 19. století a na mnoha místech i začátkem století dvacátého. V Turkmenistánu trvalo zřejmě nejdelší dobu, než se obyvatelé této sovětské republiky ztotožnili s vytvářeným turkmenským národem a turkmenskou národností. Povědomí příslušnosti k rodu je zde stále velmi silné.

Řazení obyvatelstva mezi některý z dnešních středoasijských národů může být někdy velice obtížné, protože mnohem důležitější pro vlastní identitu byla příslušnost k rodu.

Jako příklad je možné uvést skupinu Kataganů. Karmyševa²⁷ zmiňuje tuto skupinu a hovoří o ní jako o uzbeckém kmeni. Katagani ovšem žili v oblasti střední Syrdarji mezi kazašským obyvatelstvem. Nejprve se jednalo o samostatný rod, který vznikl z okolních rodů, např. Kanglů nebo Čanyšklů pod záštitou nějakého vlivného beka, jehož jméno přijal rod za své. Některé skupiny přijaly označení podle místa, kde sídlily (Taškenlik, Chivanlik). Toto spolenectví několika rodů se rozpadlo a jednotlivé části buď přešly k těm rodům, od kterých dříve odešly, nebo ke zcela jiným rodům a tak se staly součástí Uzbeků.

Někteří Katagani jsou ovšem Kyrgyzové. V eposu Manas jsou jmenováni jako hlavní kmen z původních 40 kyrgyzských kmenů, tvořících kyrgyzský národ. Ve 20. století však Katagani žijící na území Kyrgyzstánu nebyli samostatným „kmenem“, ale pouze rodem „kmene“ Čekyr–Sajak žijícím v pohoří Ťan–Šan. Národní tradice však tyto Katagany nespojuje s původním kmenem zmiňovaným v Manasu, ale považuje je jen za jejich příbuzné.

Na tomto příkladu je možné ilustrovat složitost řazení jednotlivých rodů nebo větších skupin obyvatelstva mezi uzbecký, kazašský, nebo kyrgyzský národ. Vznik těchto národů (v takovém smyslu, jak je chápáný v Evropě nebo v současné Střední Asii) je možné spojovat až s obdobím po VŘSR, konkrétně s rokem 1923, kdy došlo k rozhodnutí sovětského vedení řešit národnostní otázku ve Střední Asii a následně s rokem 1924, kdy docházelo k velkým administrativním změnám, založených na etnickém principu. Právě v této době byla některým „národům“, přiznána autonomie, která se později změnila až na status svazové republiky.

Používání pojmu „kmen“ pro období ruské správy může být v souvislosti se Střední Asií často problematické. Některé z hlavních znaků kmene je možné popsat – mezi členy existuje uznání příbuzenského vztahu, uvnitř dochází k dalšímu dělení na rody, členové většinou obývají i společné území, mají stejný dialekt a vlastní jméno. Pro kmen jsou ovšem

²⁷ Karmyševa, B. Ch.: Očerki etničeskoj istorii južnych rajonov Tadžikistana i Uzbekistana, Moskva 1976

charakteristické i velice silné sociální vazby a společná kmenová správa. Tyto vlastnosti byly v případě Střední Asie naplněny podstatně více v minulosti, zatímco v současnosti se uspořádání více blíží klanovému systému (podle následující definice pojmu „klan“).

Pojem „klan“ je původem ze Skotska, Irska a Walesu. Jednalo se o keltský rodový svaz s patriarchální strukturou a částečně společným pozemkovým majetkem. Členové se označovali jako „synové“ klanového prapředka. Přeneseně se pojem „klan“ používá pro potomstvo, rod nebo také skupinu lidí spojených určitými společnými zájmy²⁸. Otázkou samozřejmě zůstává, zda je možné tyto pojmy s úspěchem používat v kulturně zcela odlišném prostředí. U Kyrgyzů se používá v příbuzenské terminologii „džeti-ata“ a znamená sedm předků v otcovské linii. Míra příbuznosti je pak dána společnými předky v „džeti-ata“

V literatuře (anglojazyčné) se velice často používá pojem kmen (tribe), v ruskojazyčné je pojem племя, племени/plemja, plemeni překládán jako kmen, ale může znamenat i plemeno, případně plémě. Často se u ruských autorů používá pojem родоплеменная структура/rodoplemennaja struktura, kde je patrná snaha ukázat na překrývání těchto pojmů.

Spory může vyvolávat i takový pojem, jakým je „rodina“. Rozhodně rodina u Kyrgyzů v 19. století neznamena totéž, co rodina ve století dvacátém – dříve se jednalo především o rozšířené rodiny, zatímco ve dvacátém století se setkáváme téměř výhradně s nukleární rodinou.

4.3 Sovětská Střední Asie – obecná charakteristika, problémy transformace

Sovětská Střední Asie (dnešní Uzbekistán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a Turkmenistán) patřila k nejchudším a relativně nejzaostalejším částem Sovětského svazu. Velké rozdíly v životní úrovni, které se sovětská vláda snažila odstraňovat, byly dány i odlišnými výchozími podmínkami již po VŘSR v roce 1917. Zatímco např. pobaltské republiky patřily již v dobách

²⁸ Malá československá encyklopedie, heslo „klan“. Academia 1986

carského Ruska k oblastem s nejvyšší koncentrací průmyslu, oblast Střední Asie byla téměř bez průmyslu s naprosto dominantním agrárním sektorem a feudálním uspořádáním.

Carská moc se na nově získaných územích projevovala odlišně – zatímco například pro Gruzii znamenalo získání této oblasti Ruskem zavedení nevolnictví, pro Střední Asii znamenala ruská správa spíše modernizaci, i když tvrdé feudální praktiky středoasijských chanátů (i bucharského emirátu) zůstaly zachovány až do roku 1917.

Středoasijské republiky zaostávaly v dobách SSSR za ostatními svazovými republikami ve většině sociálních i ekonomických ukazatelů. Index růstu základních ekonomických ukazatelů byl sice v případě středoasijských republik nejvyšší, ale to bylo dáno právě minimálními výchozími hodnotami.

Podíl průmyslu na tvorbě hrubého domácího produktu dosahoval v roce 1916 pouze 2,3%. Průmyslová produkce se na území Kyrgyzstánu v období let 1913-1940 zvýšila desetkrát a v období let 1940-1970 devětkrát.

Sovětská vláda začala v oblasti Střední Asie budovat školství, odstraňovat negramotnost (ta na mnoha místech dosahovala více než 90%), prováděla industrializaci. Spolu s těmito kroky docházelo k velmi výrazným změnám v kultuře.

Snaha o intenzifikaci zemědělské výroby narážela na přírodní a klimatické podmínky neumožňující v zemědělství (které bylo v této oblasti zcela určující) dosáhnout takové úrovně intenzity, která byla zcela obvykle dosahována v rámci celého Sovětského svazu.

Pastevectví, jako způsob získávání obživy v oblastech, kde nebyla možná intenzivní rostlinná výroba, procházelo již od počátku 20. století množstvím zásadních změn, které hluboce ovlivnily celou kulturu společnosti. Pastevci se museli přizpůsobovat změněným politickým podmínkám - nejprve po revoluci v r. 1917 a následné kolektivizaci, která byla spojena i s násilným usazováním kočovníků a pak po rozpadu SSSR a přechodu k tržnímu hospodářství.

Kočovnická tradice začala být násilně přerušována v období po revoluci v r. 1917, i když v této oblasti docházelo ke krvavým střetům ještě ve 30. letech. Vznik kolchozů spojený s usedlým způsobem života znamenal pro dřívější kočovníky zásadní změnu. Tato změna se negativním způsobem projevila i v narušení ekologické rovnováhy. Narušily se tradiční trasy kočování a na pastvinách se nestačil obnovovat porost, zejména z důvodu neúměrného nárůstu počtu ovcí.

Podle mnoha údajů v literatuře²⁹ došlo po revoluci v r. 1917 k takovým změnám, které původní nomádkou společnost zcela rozrušily a vznik kolchozů tradiční nomádismus zcela zničil. Zjištěné skutečnosti z výzkumných pobytů v Kyrgyzstánu podle svědectví pamětníků (Toš Bulak i Suusamyр – Čujská oblast, Kyzil Oi a Kočkorka – Narynská oblast) však ukazují, že se v této oblasti před r. 1917 nejednalo o nomádismus, ale spíše polonomádismus.

Velice hluboké transformační zásahy (nejen) v zemědělské oblasti prováděné na počátku 20. století v Sovětském svazu byly cílené na všechny, kteří měli k zemědělství vztah vlastnický, pracovní nebo i kombinaci obojího. Vzniku družstev – kolchozů, předcházela vznik komun, kde docházelo k dělbě práce mezi jednotlivými obyvateli vesnice, ze které měli mít všichni prospěch. Jednalo se např. o společné vaření, hlídání dětí, práci na poli, zpracování a prodej produkce.

Úspěch transformace zemědělství na sebe nechal čekat poměrně dlouho. Pokud se transformace obracela (v počátcích) pouze proti největším vlastníkům stád, měla u zbytku obyvatelstva širokou podporu, ovšem poté, co došlo ke „ztransformování“ středních vrstev, podpora transformaci zákonitě klesla. Mnozí vlastníci obrovských stád byli v pravém slova smyslu vykořisťovatelé, kteří své bohatství využívali i k získání politické moci a vlivu (jak je tomu ostatně nejen ve Střední Asii dodnes). Situace „středňáků“ byla naprosto odlišná – o svůj nepřilíš velký majetek se zasloužili výhradně vlastní

²⁹ např. Bežkovič, A. S.: Nomadenwirtschaft und Lebensweise der Kirgisen. In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest 1969

prací. Transformace však znamenala i pro ně konfiskaci a často i soudy a mnohaleté tresty vyhnanství na Sibiři.

V nově vzniklé situaci muselo dojít ke kolapsu a propadu výroby vedoucímu ke ztrátě potravinové soběstačnosti. Důvodem bylo to, že z této fáze transformace vyšla nejméně bolestně nejchudší sociální skupina, ale skupina zároveň nejméně kvalifikovaná. Skupiny, které utrpěly bolestnou majetkovou újmu, neměly ve většině případů žádnou motivaci k provádění dalších transformačních kroků.

K významným změnám docházelo při zvyšování počtu zvířat ve stádech, měnila se skladba stád ve prospěch ovcí, došlo ke změnám původních tras kočování, opouštěly se hůře dostupné pastviny. Kladem bylo bezesporu nesrovnatelně lepší zázemí jak pro pastevce, tak i pro zvířata (např. veterinární péče).

Situace týkající se způsobu chovu zvířat zůstala v průběhu kolektivizace víceméně zachována, jen s tím rozdílem, že se změnilo vlastnictví podstatného počtu kusů dobytka ve stádech a toto vlastnictví přešlo na kolchozy a sovchozy. Pastevci dále existovali, jen s tím rozdílem, že se stali kolchozními (sovchozními) čabany, kteří měli ve vesnici vlastní domek.

Transformace zemědělství byla ovšem pouze kapitolou v celkovém plánu transformace celé společnosti. Výsledkem této totální transformace měl být nový člověk, který odpovídal duchu a ideologii nového režimu. Nejen sovětský režim (ale i další podobné režimy) nárokovaly (a dodnes nárokují) celou osobnost. (Příkladem snah o nárokování si celé osobnosti mohou být pojmy „tržní chování“ nebo „tržně myslet“).

Transformační zásahy prováděly změnu celé kultury – bylo třeba nejen nově začít hospodařit, ale i nově žít. Ve Střední Asii byly vytvořeny seznamy vhodných nových jmen a dávat dětem jiné bylo nevhodné, bylo důrazně doporučováno, jak se mají slavit svatby nebo pohřby.

Sociální struktura zůstávala stále patriarchální, dívky po svatbě odcházely k rodině ženicha (patrilokalita). Naprostá většina sňatků byla

domluvena rodiči bez možnosti zásadního ovlivnění výběru partnera ze strany budoucích manželů.

Odlišnost mezi kulturou středoasijských obyvatel a Rusů byla velice dobře patrná. Ve středoasijské společnosti hrály (a dodnes hrají) velkou roli společenské tradice, které ovlivňují demografický vývoj i vnitřní mobilitu obyvatel (především migrace venkov-město a naopak).

Ve Střední Asii jsou běžné velké rodiny. Zatímco v roce 1979 v Rusku (RSFSR), na Ukrajině nebo v pobaltských republikách byla průměrná velikost jedné rodiny kolem třech osob, ve Střední Asii se tento počet pohyboval kolem šesti. Výzkum, který byl provedený v roce 1985, ukázal, že polovina vdaných uzbeckých a tádžických žen ve věku mezi 18 a 44 lety a tři pětiny turkmenských žen očekávalo, že budou mít šest, nebo více dětí. Tyto údaje jsou zcela odlišné ve srovnání se stejnou věkovou skupinou ruských žen, kde očekávání tohoto počtu dětí bylo pouze u 0,3% žen³⁰.

Podle sčítání obyvatelstva z 90. let 20. století připadalo v Tádžikistánu na tádžickou ženu během jejího života v průměru 5,9 porodů, zatímco na ruskou připadalo v této republice pouze 2,1 porodu³¹.

Velikost rodiny je nepřímo úměrná migraci – čím je rodina větší, tím je migrace nižší a naopak.

Pro Střední Asii bylo typické i uzavírání sňatků v nižším věku, nízká rozvodovost, platba za nevěstu rodičům ženicha, ale i vyšší procento sebevražd mezi ženami. Ačkoli platba za nevěstu byla zákonem zakázaná, v mnoha formách – například ve formě darů – existovala (a dodnes existuje).

Hodnocení sovětské vlády v oblasti Střední Asie je velice rozporuplné. Například Osorov³² uvádí, že přechod od nomádského k usedlému způsobu života je zlomovým bodem v historii každé kultury, protože sebou přináší socioekonomický i kulturní rozvoj. Teprve nyní se podle Osorova ukazuje, že kultura, která tento zlom prodělala dříve, zákonitě vítězí. Ačkoli na jihu

³⁰ Novosti Press Agency Year Book (Moscow, 1972), p. 247. In: Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91, Europe-Asia Studies; 1995, Vol. 47 Issue 1

³¹ Kokaisl, P.: Tádžikistán. Lidé a Země 8/2005, s. 69.

³² Osorov, Z.: Myths and Survivals of Nomadic Past. Kyrgyzstan Times, September 28, 2000

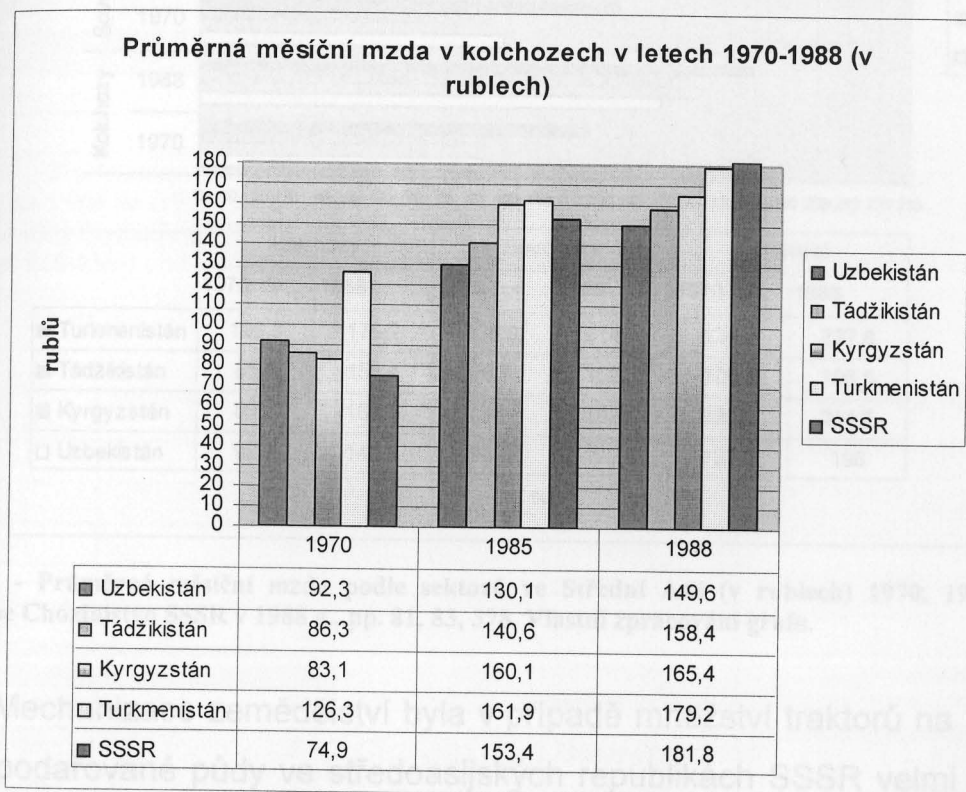
Kyrgyzstánu bylo rozvinuté intenzivní zemědělství již ve 2. tis. př. n. l. a na severu zcela jistě již od 8. st. př. n. l., zcela určující bylo vždy nomádské pastevectví. Ruská kolonizace Kyrgyzstánu v průběhu 19. st. urychlila proces přechodu k usedlému životu, ale přesto podle statistik z r. 1914 pouze 21 772 kyrgyzských rodin (22%) z 98 840 žilo usedlým způsobem života. Jedině díky vzniku SSSR a stalinskému režimu byla provedena kolektivizace a (často násilné) usazení kočovného obyvatelstva. Ve třicátých letech 20. st. bylo postaveno přes 400 nových vesnic a desetitisíce nových domů, rychle probíhala výstavba nových silnic, škol, nemocnic, byla prováděna elektrifikace, byl vyhlášen boj negramotnosti.

Jedny z nejtemnějších stránek nedávné kyrgyzské historie (represe proti obyvatelstvu, soudy s bývalými vlastníky stád) byly bolestné zejména pro pastevece, protože svobodný nomádský život a alespoň relativní nezávislost byly naprosto neslučitelné s ideologií a duchem sovětského režimu. Osorov konstatuje paradox, že nejhorší metody přinesly dobré ovoce, protože díky tomu se staly nově vzniklé středoasijské republiky moderními zeměmi.

Malé srovnání může přinést podobná situace v bucharském emirátu a v Afghánistánu před rokem 1917. V obou případech se jednalo o podobný systém vlády, podobný podíl negramotných, podobné ekonomické údaje a podobný, téměř zanedbatelný podíl průmyslu ve struktuře HDP. V Afghánistánu byla zavedena v této době alespoň telefonní linka, Buchara byla v této době bez telefonního spojení. Srovnání na začátku 90. let 20. století je už naprosto odlišné ve prospěch Uzbekistánu.

Pokud by se tedy měla tato transformace zhodnotit, přinesla při použití špatných počátečních prostředků dobré výsledky, za které bylo ale nutné zaplatit poměrně vysokou daň – transformační šok spojený s obrovským poklesem produkce a následné dlouhé období zdržení. Právě těmto nepříjemnostem bylo zřejmě možné se vyhnout v případě použití citlivějšího počátečního postupu.

Ačkoli produktivita zemědělského sektoru byla v Střední Asii podprůměrná, byla přesto dlouhou dobu mzda ve středoasijských republikách vyplácená v kolchozech vyšší než byl průměr celého Sovětského svazu. Teprve od konce 80. let, kdy se vlivem ekonomických reforem kladl větší důraz na těsnější závislost mezi produktivitou práce a vyplácenou mzdou, došlo ve všech středoasijských republikách k poklesu průměrné mzdy pod celosvazový průměr. Pořadí středoasijských republik seřazených podle výše průměrné měsíční mzdy v kolchozech se v průběhu let měnilo, ale nevyšší mzdy byly vždy v Turkmenistánu.

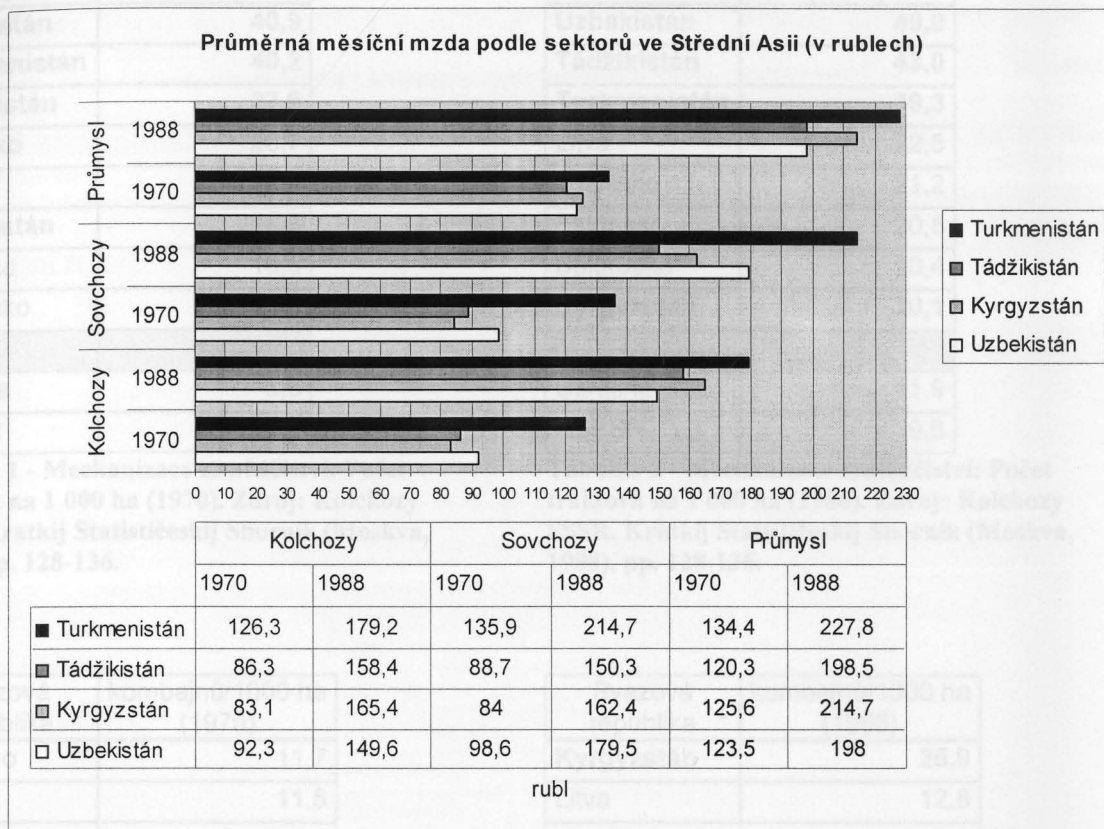

Graf 20 - Průměrná měsíční mzda v kolchozech v letech 1970-1988 (v rublech). Zdroj: Narodnoe Chozjaistvo SSSR v 1988 g., pp. 83,378. Vlastní zpracování grafu.

Při srovnání statistik dosahovaných výdělků v kolchozech, sovchozech a v průmyslu vychází všeobecně jako nejvyšší mzda v průmyslu a nejnižší v kolchozech. Tato statistika však vyžaduje vysvětlení. Ačkoli mzda v kolchozech byla obecně nižší, podle sdělení bývalých pracovníků kolchozů³³ bylo vždy výhodnější pracovat v kolchozech, protože kromě mzdy

³³ Džumgalbek – viz pasportizační údaje

v penězích zde byla ještě velice výrazná část odměny v naturáliích, která se ovšem do dosahované mzdy nezapočítávala. Často bylo možné získané naturálie dále zpeněžit lidem, kteří v zemědělství nepracovali. Tato naturální odměna byla vyšší v kolchozech, než v sovchozech.

Graf 21 - Průměrná měsíční mzda podle sektorů ve Střední Asii (v rublech) 1970, 1988. Zdroj: Narodnoe Chozjajstvo SSSR v 1988 g., pp. 81, 83, 378. Vlastní zpracování grafu.

Mechanizace zemědělství byla v případě množství traktorů na 1000 ha obhospodařované půdy ve středoasijských republikách SSSR velmi výrazně nad celosvazovým průměrem, v počtu kombajnů byla tato oblast spíše podprůměrná (s výjimkou Kyrgyzstánu, který se v celosvazových statistikách v roce 1986 objevil s velkým odstupem na prvním místě).

Nerovnoměrné rozmístění obyvatelstva venkovských oblastí také vedlo k tomu, že v případě potřeby byl nedostatek kvalifikovaných pracovníků v oblasti zemědělské mechanizace. V sovětských novinách (Pravda) se často objevovaly články o nedostatečném využití zemědělských strojů ve středoasijských republikách. Například v Tádžikistánu nebylo v roce 1985

využito kolem 2000 (polovina z celkového počtu) sklízecích kombajnů bavlny a v roce 1986 během sklizňové špičky nebyla využita třetina těchto strojů.

Svazová republika	traktorů/1000 ha (1970)
Uzbekistán	40,9
Turkmenistán	40,2
Tádžikistán	27,9
Estonsko	20,7
Litva	19,0
Kyrgyzstán	18,5
Lotyšsko	16,5
Bělorusko	12,9
SSSR	9,0
Ukrajina	8,6
RSFSR	6,8

Tabulka 1 - Mechanizace zemědělství: Počet traktorů na 1 000 ha (1970). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.

Svazová republika	traktorů/1000 ha (1986)
Uzbekistán	49,0
Tádžikistán	43,0
Turkmenistán	39,3
Litva	22,5
Lotyšsko	21,2
Estonsko	20,8
Bělorusko	20,4
Kyrgyzstán	20,1
SSSR	12,1
Ukrajina	11,9
RSFSR	9,6

Tabulka 2 - Mechanizace zemědělství: Počet traktorů na 1 000 ha (1986). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.

Svazová republika	kombajnů/1000 ha (1970)
Lotyšsko	11,7
RSFSR	11,5
Estonsko	10,4
Litva	10,0
Bělorusko	9,6
SSSR	6,2
Turkmenistán	6,1
Kyrgyzstán	5,7
Uzbekistán	5,5
Tádžikistán	5,1
Ukrajina	3,5

Tabulka 3 - Mechanizace zemědělství: Počet kombajnů na 1 000 ha (1970). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.

Svazová republika	kombajnů/1000 ha (1986)
Kyrgyzstán	25,9
Litva	12,8
Ukrajina	12,0
RSFSR	11,3
Lotyšsko	11,2
Estonsko	10,9
SSSR	10,6
Turkmenistán	8,4
Bělorusko	8,4
Uzbekistán	8,0
Tádžikistán	7,7

Tabulka 4 - Mechanizace zemědělství: Počet kombajnů na 1 000 ha (1986). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.

Přestože v mechanizaci zemědělství (měřeno podle počtu nejvyužívanějších strojů – traktorů a kombajnů) byla oblast Střední Asie na vysoké úrovni v celosvazovém měřítku, stále zde byl velice nízký podíl celkové mechanizované práce, který byl velmi hluboko pod celosvazovým průměrem. Produktivita práce v mnoha zemědělských podnicích byla nízká, protože zde byla mnohdy vytvářena nepotřebná pracovní místa. Podle uzbeckého ministra zemědělství K. Chanazarova, bylo v roce 1960 více než 20% pracovních sil v některých uzbeckých kolchozech zcela nadbytečných³⁴.

Svazová republika	Podíl (%) mechanizované práce v zemědělství
Lotyšsko	94
Litva	83
RSFSR	73
Ukrajina	66
SSSR	59
Estonsko	55
Bělorusko	38
Turkmenistán	32
Tádžikistán	23
Uzbekistán	18
Kyrgyzstán	10

Tabulka 5 - Podíl mechanizované práce v zemědělství (SSSR, 1986) Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.

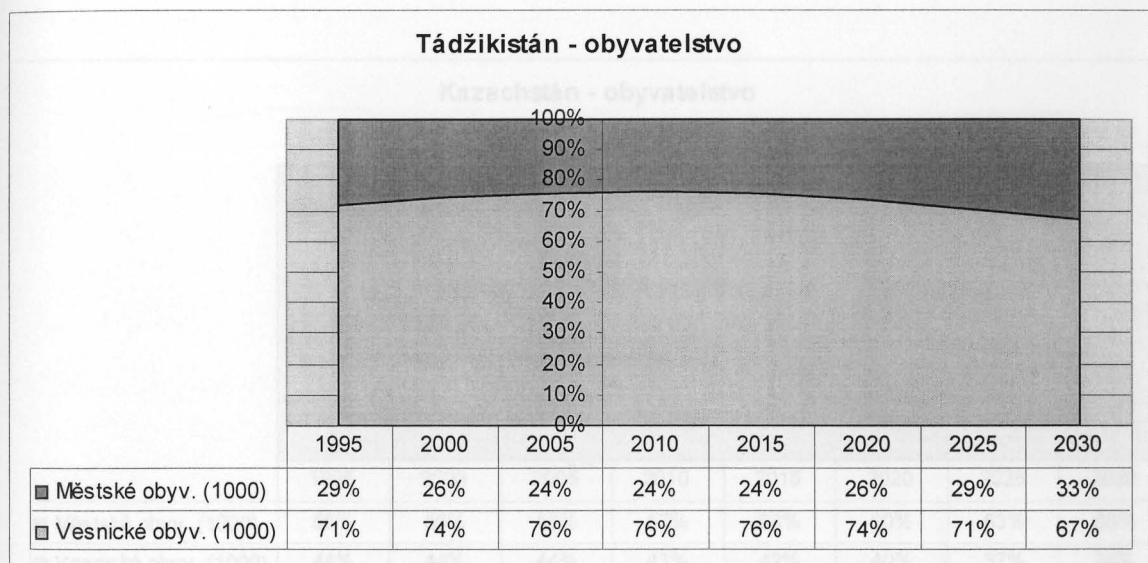
S vysokým podílem zemědělství ve skladbě hrubého domácího produktu souvisel (a dodnes souvisí) velký počet obyvatel žijících na vesnicích.

Zatímco v roce 1988 byl podíl venkovského obyvatelstva v celé Střední Asii přes 60%, v Rusku (RSFSR) a pobaltských státech nedosahoval ani 30%. Zatímco v SSSR jako celku během let 1959-87 došlo k významné vnitřní migraci z venkova do měst, sovětská Střední Asie tento trend vůbec nepocítila a např. v Tádžikistánu dokonce došlo k opačnému

³⁴ Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91. Europe-Asia Studies; 1995, Vol. 47 Issue 1, p147, 23p, 7 charts

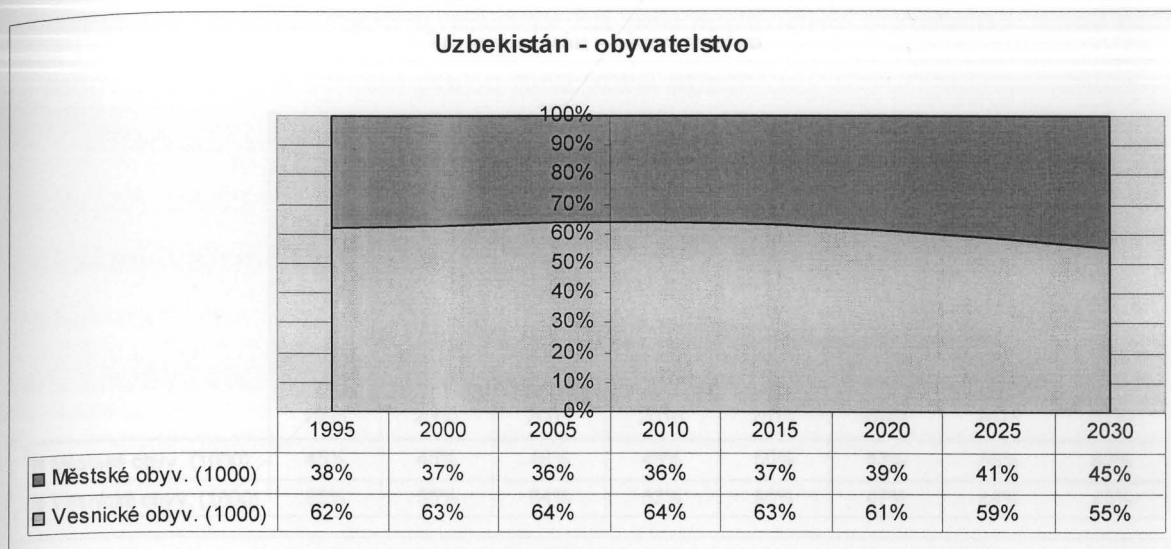
jevu – odchodu z měst na venkov³⁵. Trend zvyšování relativního počtu obyvatel venkova pokračoval v Tádžikistánu i v době po rozpadu Sovětského svazu. Podobná situace je i v Uzbekistánu, zatímco v Kazachstánu (pouze zde je nadpoloviční podíl městského obyvatelstva) od roku 1995 do současnosti dochází ke stagnaci podílu vesnického obyvatelstva a v Turkmenistánu a Kyrgyzstánu dochází k mírnému poklesu relativního počtu obyvatel venkova. Demografické prognózy hovoří ve všech středoasijských státech v průběhu příštích 20 – 25 let o poklesu podílu venkovského obyvatelstva.

Graf 23 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Uzbekistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

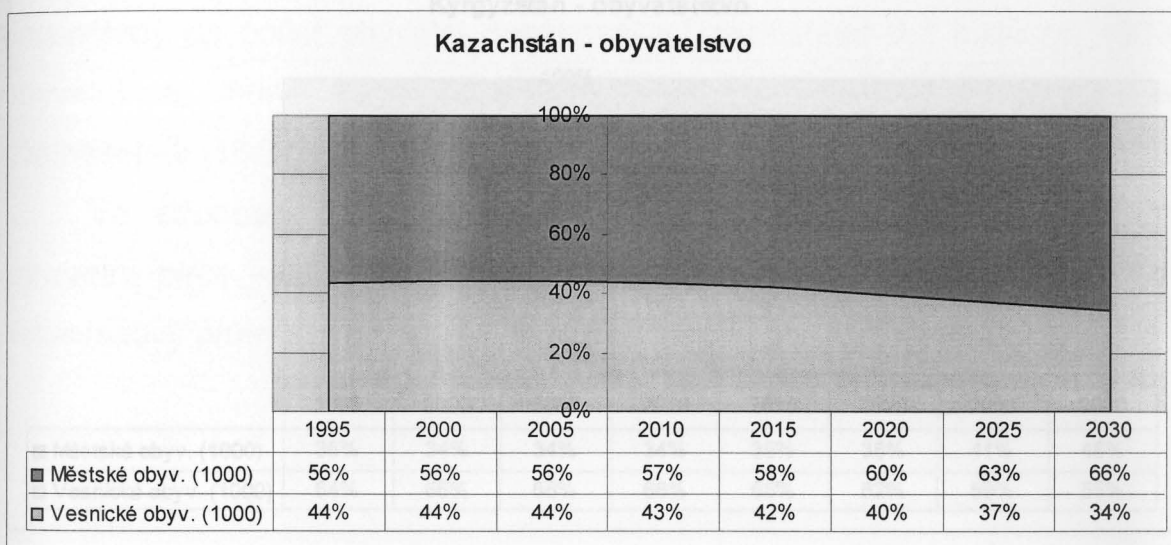

Graf 22 – Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Tádžikistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

³⁵ Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91. Europe-Asia Studies; 1995, Vol. 47 Issue 1, p147, 23p, 7 charts

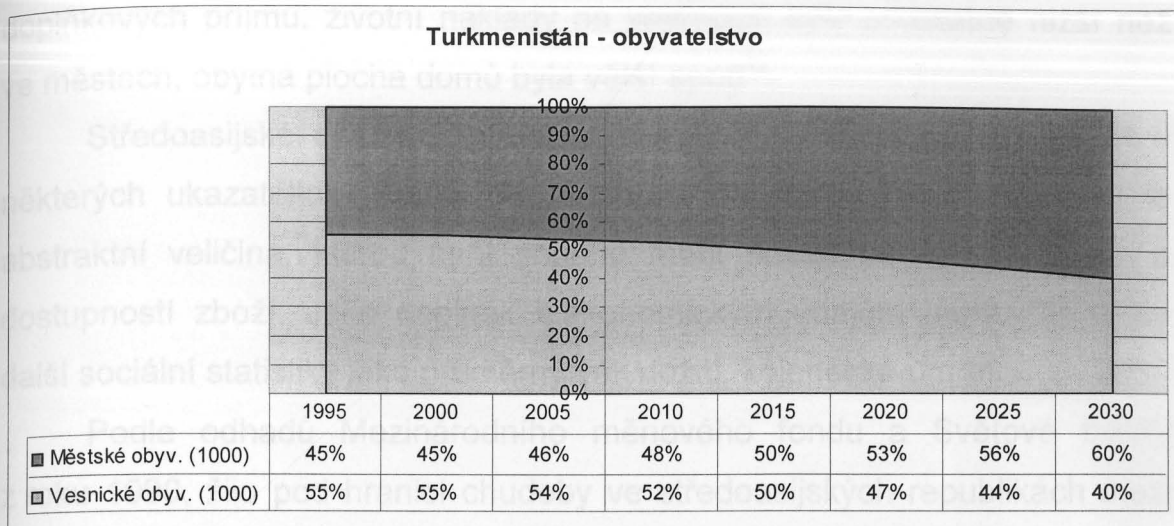

Graf 23 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Uzbekistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

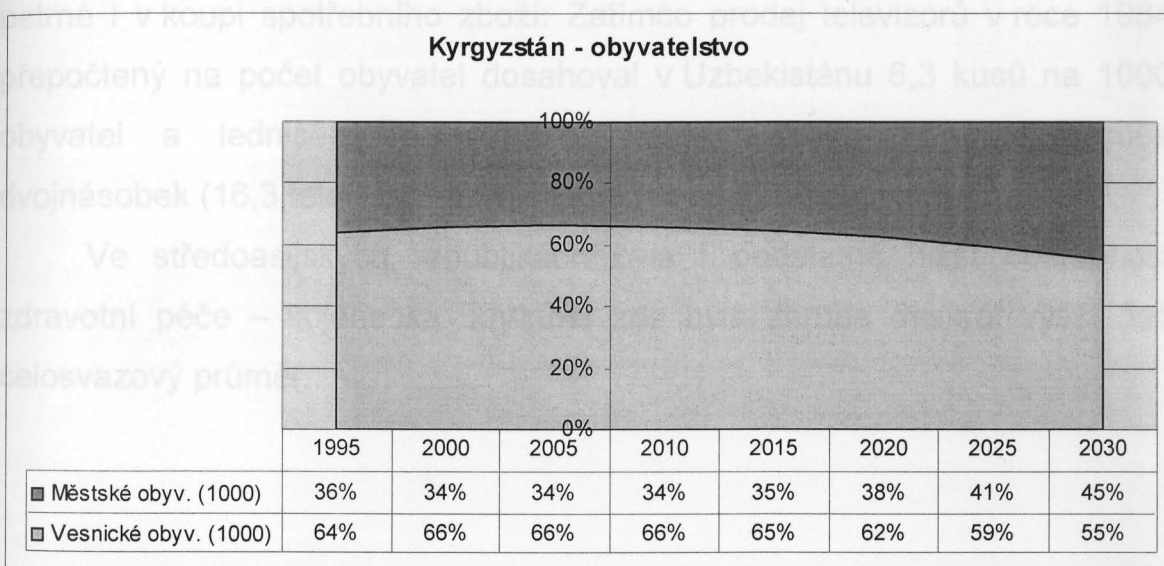

Graf 24 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Kazachstánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

Někteří autoři uvádějí, že důvodem vysokého podílu vesnického obyvatelstva a zejména toho, že v této oblasti neexistovala migrace z venkova do měst, je vyšší životní standard na vesnicích, než ve městech. Zuzinovy výzkumy z let 1978-80 a 1979-81 v Uzbekistánu, Tadžikistánu a Turkmenistánu mezi studenty a pracujícími mladšími než 30 let dokazovaly relativně vyšší životní úroveň ve vesnických oblastech ve srovnání s městy. Celkové reálné příjmy na vesnicích byly vyšší z důvodu možnosti dalších

Graf 25 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Turkmenistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

Graf 26 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Kyrgyzstánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

Někteří autoři uváděli, že důvodem vysokého podílu vesnického obyvatelstva a zejména toho, že v této oblasti neexistovala migrace z venkova do měst, je vyšší životní standart na vesnicích, než ve městech. Zjuzinovy výzkumy z let 1978-80 a 1979-81 v Uzbekistánu, Tádžikistánu a Turkmenistánu mezi studenty a pracujícími mladšími než 30 let dokazovaly relativně vyšší životní úroveň ve vesnických oblastech ve srovnání s městy. Celkové reálné příjmy na vesnicích byly vyšší z důvodu možnosti dalších

doplňkových příjmů, životní náklady na vesnicích byly podstatně nižší než ve městech, obytná plocha domů byla větší apod³⁶.

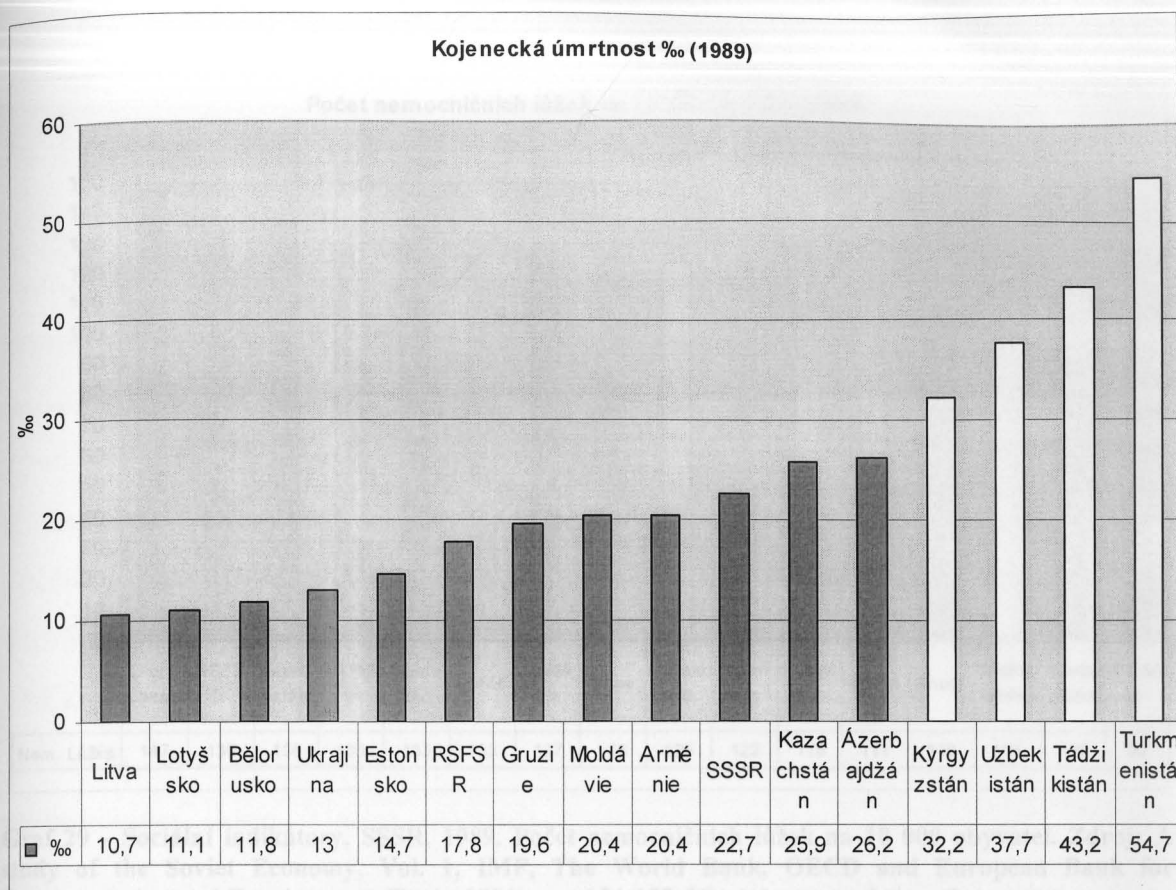
Středoasijské svazové republiky zaostávaly v rámci celého SSSR v některých ukazatelích týkající se životního standartu. Životní standart je abstraktní veličina, kterou není snadné měřit pouze peněžními příjmy a dostupností zboží. Jako doplněk k ekonomickým údajům mohou sloužit i další sociální statistiky jako průměrný věk dožití, kojenecká úmrtnost a další.

Podle odhadů Mezinárodního měnového fondu a Světové banky z roku 1990, žilo pod hranicí chudoby ve středoasijských republikách mezi jednou třetinou a jednou polovinou obyvatelstva, ve srovnání s méně než 2% v Estonsku a méně než 5% obyvatel v Rusku (RSFSR). Tyto rozdíly byly patrné i v koupi spotřebního zboží: Zatímco prodej televizorů v roce 1984 přepočtený na počet obyvatel dosahoval v Uzbekistánu 6,3 kusů na 1000 obyvatel a ledniček 16 ks/1000 obyvatel, v Rusku to bylo zhruba dvojnásobek (16,3 televizorů a 31,4 ledniček na 1000 obyvatel)³⁷.

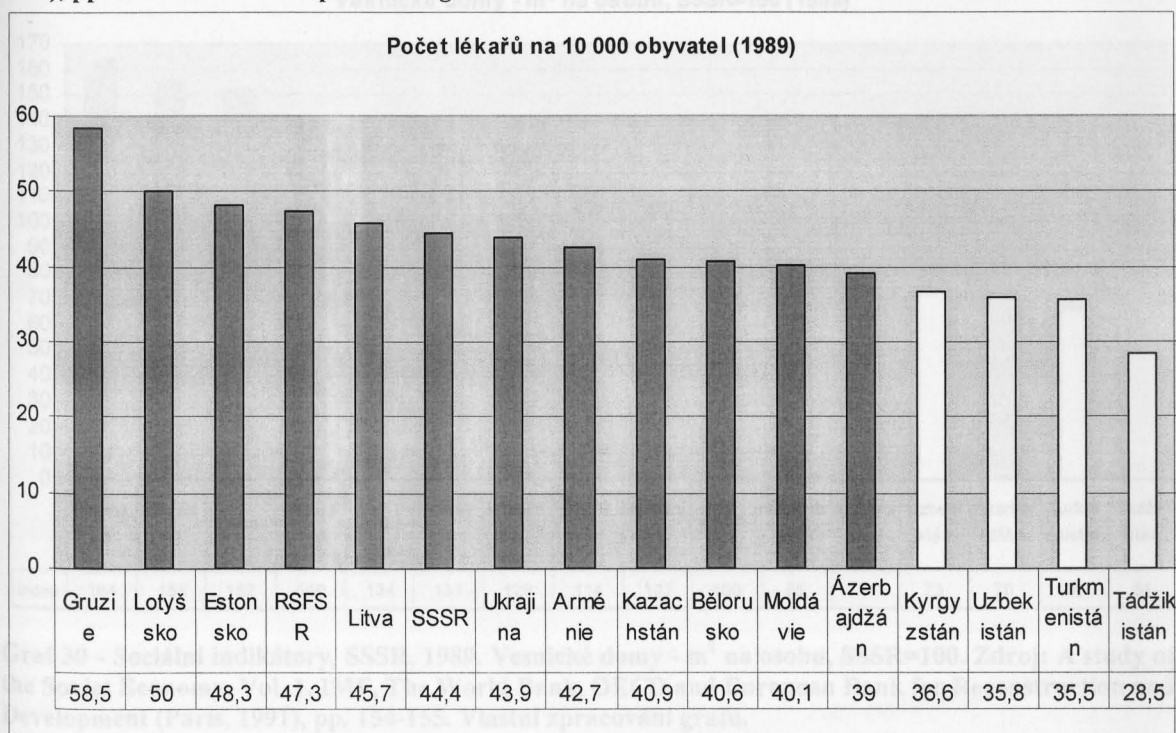
Ve středoasijských republikách byla i podstatně nižší dostupnost zdravotní péče – kojenecká úmrtnost zde byla zhruba dvakrát vyšší než celosvazový průměr.

³⁶ Rowland, R. H.: Union republic migration trends in the USSR during the 1980s', *Soviet Geography*, 29, 9, 1988, pp. 822-823. In: Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91. *Europe-Asia Studies*; 1995, Vol. 47 Issue 1.

³⁷ A Study of the Soviet economy, Vol. 2, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155.

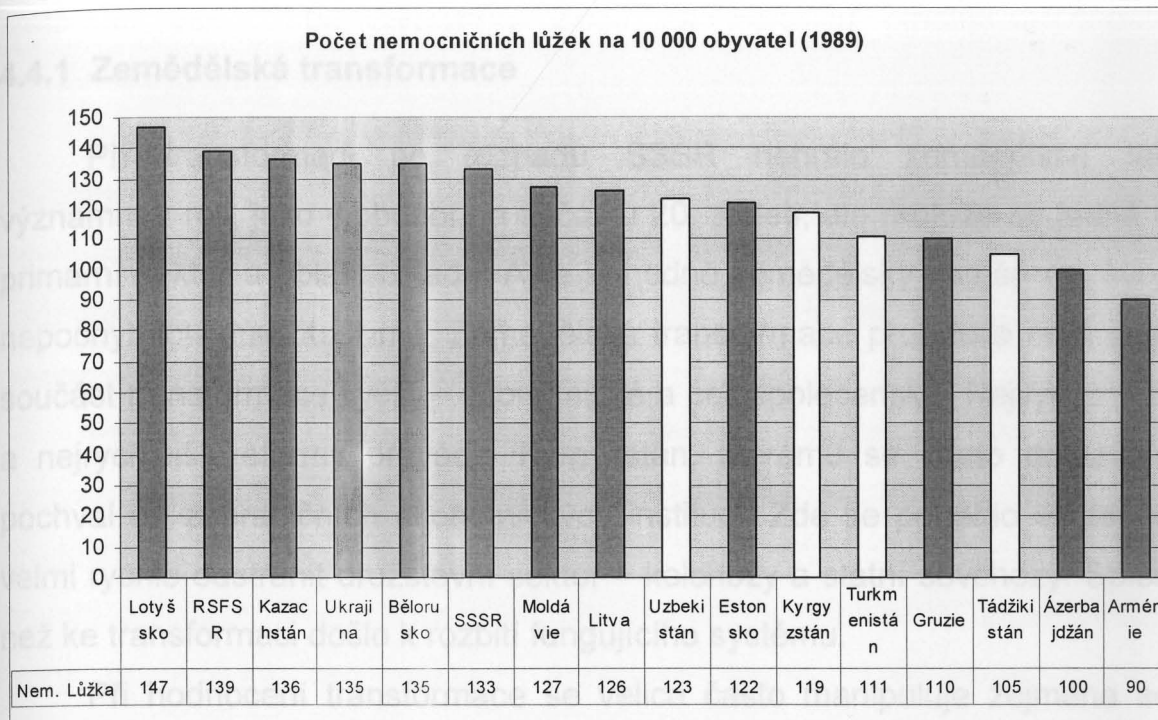
Graf 27 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Kojenecká úmrtnost. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.

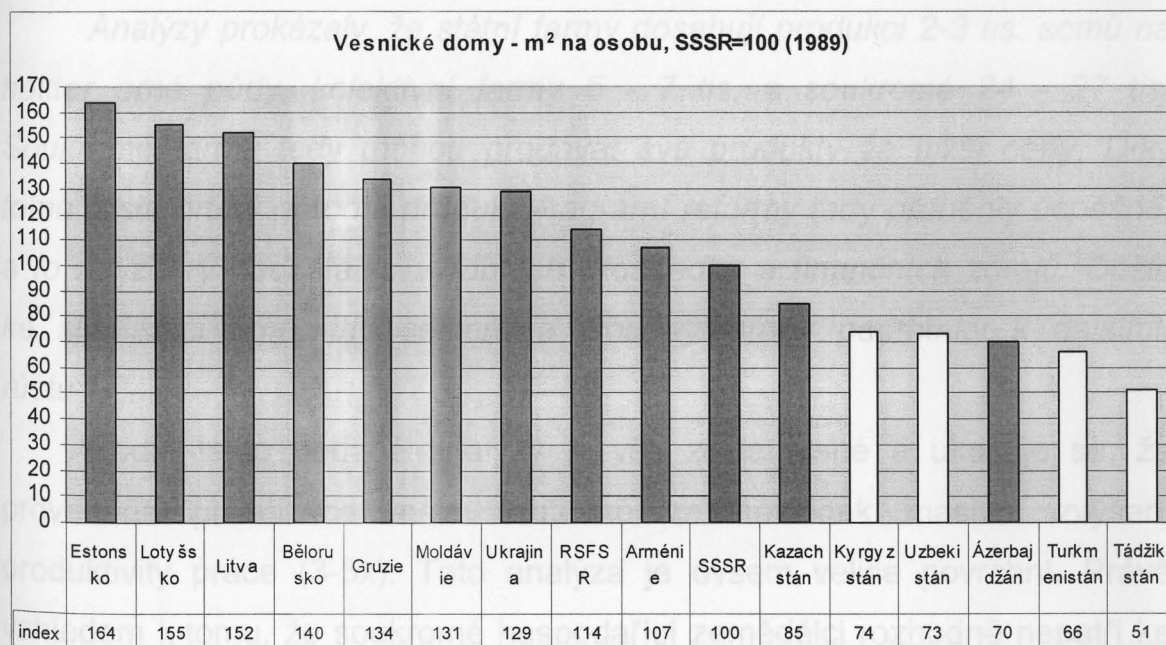
Graf 28 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Počet lékařů na 10 000 obyvatel. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.

4.4 Období po rozpadu SSSR

4.1 Zemědělská transformace

Graf 29 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Počet nemocničních lůžek na 10 000 obyvatel. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.

Graf 30 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Vesnické domy - m² na osobu, SSSR=100. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.

4.4 Období po rozpadu SSSR

4.4.1 Zemědělská transformace

Při transformaci po rozpadu SSSR nehrálo zemědělství tak významnou roli, jako v období na začátku 20. století, ale protože se jedná o primární sektor a oblast Střední Asie je hodně zemědělsky zaměřena, svoji nepochybnou důležitost má. Zemědělská transformace probíhala opět jako součást transformace vyšší – ekonomické a celospolečenské. Nejvýraznější a nejrychlejší reformy prováděl Kyrgyzstán, kterému se často dostávalo pochval od zahraničních ekonomických institucí. Zde se podařilo skutečně velmi rychle odstranit družstevní sektor – kolchozy a státní sovchozy. Spíše než ke transformaci došlo k rozbití fungujícího systému.

Při hodnocení transformace se velice často manipuluje zejména se statistickými údaji. Tvůrci reforem poukazují na jejich blahodárny dopad, zejména v případě privatizace a uvádějí několikanásobně vyšší produktivitu v případě soukromých farem:

Analýzy prokázaly, že státní farmy dosahují produkci 2-3 tis. somů na hektar orné půdy, kolektivní farmy 5 - 7 tis. a soukromé 24 - 27 tis. Soukromé farmy tedy mohou prodávat své produkty za nižší ceny. Díky tomu roste hrubý národní produkt – agrární reformy tedy proběhly úspěšně, a to navzdory nedostatku výrobních prostředků a finančních zdrojů. Došlo ke stabilizaci agrárního sektoru a jsou vytvořeny podmínky k dalšímu růstu³⁸.

Podle takto podané analýzy je vše zcela jasné a ukazuje se, že provedená privatizace měla skutečně za následek masivní zvýšení produktivity práce (3-5x). Tato analýza je ovšem velice povrchní. Právě vzhledem k tomu, že soukromě hospodařící zemědělci rozhodně nepatří ke skupině s vysokou akumulací kapitálu (o nedostatku výrobních prostředků a finančních zdrojů se zmiňují i autoři), jejich podíl na celkové produkci je

³⁸ Tashmatov, A. a kol.: Food policy reforms for sustainable agricultural development in Uzbekistan, the Kyrgyz Republic and Tajikistan. Food Policy, Elsevier Science Ltd., 2000

velmi nízký. Pokud bude soukromý zemědělec intenzivně obhospodařovat například políčko se zeleninou, bude na jednotku plochy dosahovat poměrně vysoké produkce.

Potíž je ovšem v tom, že bude schopen obhospodařit svými silami (a případně silami všech členů rodiny) pouze toto malé políčko. Pokud by ještě pěstoval navíc plodiny u kterých není zdaleka taková intenzita produkce, jako v případě zeleniny (např. obiloviny), v průměru na jednotku plochy jeho peněžní produkce prudce poklesne.

Privatizace může přinášet dobré výsledky, ale musí být zajištěna možnost akumulace kapitálu. U některých soukromých zemědělců totiž produkce nestačí ani na vlastní obživu. V takových případech můžeme hovořit o zvláštním typu subsistenčního (samozásobitelského) zemědělství, který je typický pro některé rozvojové země. Zde dochází také k samozásobení, ale v takové míře, že nepostačuje.

Je zarážející, pokud se hovoří o vysoké produktivitě práce v soukromém sektoru, který je rozdrobený. Díky zmiňované nemožnosti akumulace kapitálu dochází ke špatnému využívání mechanizačních prostředků. Většina strojů je ještě ze sovětských dob a tato mechanizace je vnímána jako dárek a tak je s ní také zacházeno. Na její pořízení často nebyly vynaloženy náklady (při dalších prodejkách jiným majitelům už samozřejmě ano) a neprovádí se odpisy, které by po skončení životnosti umožnily nákup mechanizace nové. Sotva může být dosahováno vyšší produktivity práce na políčkách v řádu desetin až jednotek hektarů, než na hospodářských jednotkách o velikosti stovek až tisíců hektarů. To je patrné nejvíce v případě sklizňových strojů, jejichž využití je pouze několik týdnů v roce, ale jejichž pořizovací náklady jsou velmi vysoké. Jako řešení se ukazuje návrat k ruční práci.

Pokud tedy budeme hovořit o modernizaci v souvislosti s prováděnou transformací, pak zde dochází k paradoxní situaci. Současný stav je na mnoha místech pravým opakem modernizace. Modernizace byla v největším měřítku prováděna po roce 1917 a v době, kdy podíl

soukromého vlastnictví byl minimální, když většinu zemědělské produkce obstarávaly kolchozy a sovchozy. Právě v této době docházelo ke zvyšování produktivity práce, protože se zaváděním mechanizace se zmenšoval podíl ruční práce (i s přihlédnutím k tomu, že zavádění mechanizace mohlo mít podstatně vyšší efekt).

V současnosti se opět podíl ruční práce v kyrgyzském zemědělství zvyšuje a znovu se objevují pracovní techniky, které se používaly ve velkém měřítku před rokem 1917.

Transformace vedoucí k rozpadu kolchozů proběhla poměrně rychle. Kolchozní majetek se zaevidoval a inventář se rozdával kolchozníkům. Největší zájem (a nejsnazší realizace předávání) byl v případě zvířat. Zvířata přešla do osobního vlastnictví, ale při nedostatku osobní zodpovědnosti (umocněné ještě velmi nepříznivou celkovou hospodářskou situací), nebyla zajištěna ani prostá reprodukce stád a počet zvířat se prudce snížil na třetinu až polovinu.

Po předání kolchozního majetku do soukromých rukou se ovšem problémy s pastvinami se spíše prohlubují. Jednotlivé rodiny mají jen několik kusů dobytka a pro pastvu využívají pouze louky kolem vesnice. Na druhou stranu právě tento nárůst stavu dobytka je neudržitelný z důvodu omezených zdrojů a nárůstu problémů, které by se mohly zvýšit v případě dalšího nadměrného vypásání těchto pastvin.

Občas se hovoří o znovunalezení tradičního pastevectví, které bylo v této oblasti před rokem 1917. Při převádění části pastvin do Národního zemědělského fondu v roce 1992 bylo vydáno zákonné nařízení, podle kterého se mělo 50% pastvin rezervovat pro soukromá hospodářství, která měla být vedena podle „tradičních kyrgyzských metod hospodaření“.

Tento návrat není ovšem ve velkém měřítku možný – jednak příbuzenské a rodové vztahy mají dnes zcela jiný charakter, než v době před rokem 1917; došlo k zásadnímu posunu a odlišnosti v žebříčku hodnot u současných pastevců, u kterých počet kusů dobytka ve stádě už není vždy tím nejvýznamnějším prestižním ukazatelem, ale spíše prostředkem ke

zlepšení finanční situace; nárůst počtu obyvatelstva je takový, že by stejně tradiční (původní) způsob pastevectví mohla provádět jen početně omezená skupina pastevců. Navíc je třeba si uvědomit, že návrat před r. 1917 by byl i návratem tvrdých feudálních pořádků. Při idealizování minulosti se na tuto skutečnost téměř nevzpomíná.

Transformaci zemědělství ve Střední Asii je možné charakterizovat mnoha způsoby, ale za povšimnutí stojí jedna věc, která zemědělské transformace doprovází velmi často. Jedná se o zásadní změnu struktury zastoupení plodin v osevním postupu.

Na začátku transformačního procesu bývají patrné snahy o zvýšení vlastní zemědělské soběstačnosti. Při socialistické transformaci se nově v Kyrgyzstánu objevily obiloviny, cukrovka a kukuřice, při současné transformaci se objevuje velmi patrné zvýšení podílu pšenice, zvláště na úkor píce. Tento jev není patrný jen v Kyrgyzstánu, ale i v Kazachstánu, Turkmenistánu a můžeme se s ním setkat i v geograficky vzdálenější Albánii, případně Československu, resp. ČR, kde byla v 90. letech 20. století zahájena rovněž rozsahem velmi významná zemědělská transformace.

Pokles chovaných zvířat je charakteristický pro všechny bývalé socialistické země, rozdíl je pouze v tom, o jak drastický pokles se jednalo. Právě středoasijské republiky zaznamenaly v naprosté většině velmi výrazný pokles chovaných zvířat a tím samozřejmě i celkové produkce.

4.4.2 Politické změny

K uvolňování politické situace docházelo v souvislosti s nástupem Michaila Gorbačova i ve středoasijských státech. Ve všech středoasijských státech se po rozpadu Sovětského svazu dostali k moci příslušníci komunistických elit, kteří po vyhlášení suverenity začali většinou uskutečňovat politiky změn, které je sotva možné označit jako demokratické.

V rétorice postsovětského období se často zmiňoval přechod od plánovitě řízené ekonomiky ke svobodné tržní ekonomice a od nesvobodné, všemožně omezující společnosti k demokracii. Tato hesla byla nejvíce

slyšet v Kyrgyzstánu, v ostatních republikách nebyla demokratizace tématem zcela hlavním a jako důležitější hesla byla volena nezávislost, prosperita, případně nacionalismus.

Přesto téměř ve všech středoasijských republikách došlo k nadužívání pojmu demokracie a i zde byl pojmu demokracie přiřazen hodnotový prvek. Politický systém, který byl zaveden, byl prezentován jako demokratický a tím měl získat pozitivní hodnocení. Je však třeba si položit otázku, zda pojem demokracie je skutečně apriori pozitivní, nebo zda se jedná o pojem přinejmenším hodnotově neutrální.

Stále se setkáváme ve velké míře s širokým pojetím demokracie oproti jejímu procedurálnímu pojetí. V případě širokého pojetí demokracie je už předem dán výsledek vládnutí – demokracie není způsob, jak dosáhnout dobrého života, ale demokracie je sama tímto dobrým životem.

V procedurálním pojetí je naproti tomu demokracie pouze procesem, případně systémem, kde k rozhodování dochází na základě většinového principu. V tomto pojetí tedy demokracie není sama o sobě cílem, ale prostředkem k dosažení určitých cílů, bez ohledu na to, jaká rozhodnutí budou jejím prostřednictvím přijata. Nelze tedy předem říci, zda bude produkovat dobrá, nebo špatná rozhodnutí³⁹.

V případě společností, které prodělávají významné transformační změny, které zasahují i do změny politického systému a odlišného způsobu delegace moci se stalo téměř zaklínadlem jejich rozdělování na demokratické a nedemokratické. Protože pojem demokracie má v současnosti silně pozitivní hodnotící prvek, je nutné alespoň vzbudit zdání, že změny jsou demokratické.

Toto zdání se nejspíše navodí tehdy, když v zemi proběhnou *svobodné volby* (prezidentské nebo parlamentní) a *začnou fungovat demokratické instituce*. Západoevropské státy společně se Spojenými státy se při tomto procesu staví do role arbitra, který určuje, zda volby proběhly

³⁹ Hrabák, V: Současná diskuse o vzestupu neliberálních demokracií v e světě a její souvislosti, Díl II. Distance 4/2004, s. 91-106

podle západních standardů demokracie, nebo zda volby tyto standardy nesplnily.

Je velice dobře patrné, že samotné ustavení parlamentu a uspořádání demokratických voleb ani zdaleka nemusí vést k účinné delegaci moci na zastupitele. Aplikace parlamentní demokracie do podmínek Střední Asie znovu ukazuje, že tento způsob správy státu není všelékem a právě v této oblasti velmi výrazně selhává.

Jedná se totiž o pravý opak toho, co bylo ve středoasijské společnosti tradiční – velice silná delegace moci na nižších úrovních. Dokonce i systém vlády za SSSR tomuto modelu odpovídal více – existovala sice velmi silná ústřední moc, ale samotná místní správa disponovala rozsáhlými pravomocemi. Stařešinové (*aksakalové*) na vesnicích měli i v dobách Sovětského svazu relativně velký vliv. V předsovětských dobách bylo mnoho zásadních rozhodnutí přijímáno v rámci rodu a pro členy této společnosti bylo přijetí těchto rozhodnutí zcela srozumitelné.

Nyní je ve všech středoasijských republikách zásadní moc v rukou prezidenta a částečně parlamentu. Obojí je z hlediska obyvatel značně vzdálené a není možné ani tímto směrem vést účinnou komunikaci.

V souvislosti s „demokratizací“ společnosti se vyskytují i nové jevy, jako je korupce při získávání poslaneckých mandátů. Voličům jsou v některých případech předávány peněžní částky (v řádech několika set somů), aby volili požadovaného kandidáta. V některých případech je takto uplácela i volební komise, aby umožnila opakované hlasování voličů (volič získá například 400 somů, aby hlasoval pro požadovaného kandidáta, ale z této částky musí dát část volební komisi, aby mu umožnila opakované hlasování).

Respondentka z Talasu si stěžovala na korupci, která je častá na mnoha místech. *Tady je korupce odzdola až nahoru a odshora až dolů. Já jsem také zkorumpovaná. Když byly volby, tak za námi přišli, že když budeme volit toho jejich kandidáta do parlamentu, tak že nám dají 300 somů (cca 7,5 dolarů). To bych byla blázen, kdyby jsem si to nevzala. Nebo jako*

to bylo s tou revolucí. Tady od nás nešel do Biškeku nikdo. Chlapi nejdříve čekali, že dostanou peníze, protože jsme měli zprávy z Oše, že tam dostali zaplaceno, aby šli. Když tady ale nikdo platit nechtěl, tak zůstali všichni doma. Zadarmo nikdo na demonstraci nepůjde.

Podobné praktiky s placením za odevzdané hlasy při volbách byly popisovány i na dalších místech, zejména ve městech (v Biškeku tento jev popisovalo z osobní zkušenosti více obyvatel).

Problém „demokratizace“ společnosti je tedy třeba brát především jako problém delegace moci. Pouhé kopírování šablon systémů vlády z Evropy, popřípadě USA bude ve středoasijských státech zřejmě ještě velmi komplikované. Všechny politické systémy se vyvíjely v závislosti na podmínkách, ve kterých vznikaly – jen v samotné Evropě se jednalo často o proces trvající několik století. Jako málo realistické očekávání je to, že tyto modely budou úspěšné v podmínkách zcela odlišných a že se tento úspěch dostaví v krátké době.

4.4.3 Náboženství

Střední Asie je označována jako muslimská oblast, ačkoli islám často není pevnou součástí každodenního života. Počet muslimů ve Střední Asii byl velký – tvořil 2/3 z celé *ummy* (muslimské komunity) na území bývalého Sovětského svazu. Počet obyvatel tvořil zároveň 20% podíl z celkového počtu obyvatelstva SSSR. Většina obyvatel sice přijala islám, který se ovšem poměrně dost přizpůsoboval místním podmínkám. Obyvatelstvo Střední Asie rozhodně nebylo nábožensky homogenní a mísily se zde prvky původního šamanismu a magických praktik s křesťanstvím, které bylo zastoupeno zejména nestoriánstvím a manichejstvím; buddhismem (zvláště jeho lámaistickou formou) a konečně islámem.

Křesťanská tradice je i ve Střední Asii velice dlouhá a sahá mnohem hlouběji do minulosti, než pouze do doby vstupu do eparchie ruské pravoslavné církve. Tradice křesťanství ve Střední Asii bývá spojována s apoštolem Tomášem, který tudy procházel na své cestě do Indie. Písemné

zmínky o křesťanských církvích jsou v této oblasti již od 2. století n.l. a archeologické nálezy s křesťanskou tematikou pocházejí z období 4.-14. století (zříceniny chrámů a klášterů, zbytky fresek, látkové ikony – *zandanači*, evangelijní tematika na keramických nádobách, bohoslužebné nádoby, mince s křesťanskou tematikou, medailóny, náhrobní kameny – *kajraky* s křesťanskými symboly).

Od 6. století se prostřednictvím Persie šíří do Střední Asie nestoriánství. Svazky s Byzancí a Ruskem si později udrželo pouze arcibiskupství v Chorezmu.

Podle zpráv Carpiniho⁴⁰, který si při své cestě do oblasti Střední Asie (1245-1247) jako františkánský mnich náboženských zvyklostí všímal velice pečlivě, byl život obyvatel Střední Asie spjat ani ne tak s konkrétním náboženstvím, jako spíše s obrovským množstvím pověr. Ani vládcové nebyli nábožensky zcela vyhraněni, odměňovali všechny duchovní, bez rozdílu vyznání, kteří se za ně modlili a v případě nouze se obraceli s žádostí o pomoc na kteréhokoliv z nich, jen když byla naděje na pomoc.

Různé způsoby projevů religiozity a jejich míra byla v případě středoasijských etnik v přímé závislosti na kočovném, nebo naopak usedlém způsobu života. Z tohoto důvodu byla role náboženství u usedlých Tádžiků a Uzbeků jiná (náboženství s propracovanější věroukou a teologickou přesností), než u kočovných Turkmenů, Kyrgyzů a Kazachů (větší zastoupení pověr a starších, například magických praktik).

Odlišnost spočívala především v roli přijetí náboženství. Islám nemohl mít u kočovníků, kde byla téměř stoprocentní negramotnost, podobu náboženství se všemi dogmaty a teologickou přesností. Bez muslimských duchovních - mull nemohlo nové náboženství zapustit pevné kořeny, ale stalo se jen jakousi zástěrkou, za kterou se v některých případech mohl skrývat původní šamanismus. Obyvatelstvo Střední Asie rozhodně nebylo nábožensky homogenní a mísily se zde prvky původního šamanismu a

⁴⁰ Carpini, de Plano J.: *Johannis de Plano Carpini antivariensis archiepiscopi Historia mongalorum quos nos Tartaros appellamus – cesta bratra Jana de Plano Carpiniho ke dvoru Kujuk-chána 1245-1247*, in: *Putování k Mongolům*, Praha 1964

magických praktik s křesťanstvím, které bylo zastoupeno zejména nestoriánstvím a manichejstvím; buddhismem a to zvláště jeho lámaistickou formou a konečně islámem. Někdy došlo ke změně jmen, ale smysl zůstal stejný. Kyktengri (božstvo, obyvatel nebe) se stal Alláhem, duch země se stal šajtanem nebo džinem (zlí duchové, ďáblové).

Všechny středoasijské republiky bývalého Sovětského svazu jsou formálně muslimské (alespoň podle procentuálního počtu obyvatel hlásících se k islámu), na islám se odvolávají i ústavy všech středoasijských republik, ačkoli na druhou stranu se republiky deklarují jako sekulární. Volným dnem v žádné z těchto republik není pátek, ale neděle, a to i v těch státech, kde se k islámu hlásí otevřeně i jejich představitelé. V pátek se sice navštěvují mešity, ale jedná se o běžný pracovní den.

I při slavení svátků se mísí jak původní předislámské a muslimské svátky, tak i svátky, které přešly z Ruska. Například v Kyrgyzstánu největším svátkem zůstává z dob Sovětského svazu slavení Nového roku. Slaví se rovněž muslimský svátek Norus, připadající na jarní rovnodennost, ale ačkoli se i zde jedná o volný den, kalendářnímu Novému roku nemůže Norus v žádném případě konkurovat.

I v pasteveckých oblastech Kyrgyzstánu (Suusamyr) dochází v současnosti ke zvýšení významu islámských tradic, ale často se jedná jen o formální a vnějškové jevy. Málokdo v této oblasti o sobě jednoznačně prohlásí, že je ateistou, ale islám (včetně všech náboženských předpisů) do svého života většinou nezasazuje vůbec pevně. Oproti sovětským dobám se zde v náboženské oblasti příliš nezměnilo – i dříve se prováděla obřizka a provádí se i dnes a podobné je to s přítomností *mully* při slavení svatby (toje). V Suusamyru byla díky zahraniční pomoci muslimských států postavena mešita, ale počet lidí, kteří ji navštěvují, má (po počátečním nadšení) spíše setupnou tendenci.

Intenzita obnovy islámu má své místní rozdíly, méně silná je v prostředí s významným zastoupením původně evropského obyvatelstva v etnické a etnokonfesionální struktuře, jako je tomu v Kazachstánu nebo tam,

kde dlouho přežívaly předislámské náboženské soustavy, jako je tomu v Kyrgyzstánu. Nejvýrazněji je možné počítat s rozvojem islámského náboženství a islámských institucí v prostředí s největší islámskou historickou tradicí, ve starých historických centrech povodí Amu-darje a Syrdarje, v místech dnešních států Uzbekistán a Tádžikistán⁴¹.

Rovněž v politickém životě mají silnou podporu islámské strany především ve Ferganské nížině a pak v Tádžikistánu, kde jsou i součástí vlády. Ve Ferganské nížině se objevilo islámské uskupení poprvé ještě v době SSSR – v 80. letech 20. století⁴². Na začátku 90. let bylo toto islámské hnutí reprezentováno politickou stranou (Islamic Revival Party, IRP), která byla založena v roce 1989 v Astrachani. Původně byla IRP v Uzbekistánu, Tádžikistánu a Kyrgyzstánu pouze národní odnoží této strany.

Pouze v Tádžikistánu se IRP oficiálně zaregistrovala jako samostatná tádžická politická strana a v roce 1992 vstoupila do vlády. Během občanské války v Tádžikistánu došlo ke spolupráci tádžické IRP s dalšími (především militantními) stranami. Po dohodách o ukončení války v roce 1997 byla IRP přizvána do vlády prezidenta Emomali Rachmonova.

Mezi lety 1996 a 1999 se role dynamických islámských organizací přesunula na další stranu (Islamic Movement of Uzbekistan – IMU), která ve svém programu připouštěla možnost použití násilí. Od roku 1999 se stává vlivnou islámskou stranou ve Ferganské nížině Hizb at-Tahrir al-Islamii (HT, Strana islámské svobody), která se poprvé objevila v uzbeckém Namanganu na začátku 90. let 20. století, kdy došlo k likvidaci hnutí *Adolat*, *Islam Lashkarlari* a *Tawba*⁴³.

I když je HT součástí mezinárodní organizace (první její představitelé v Uzbekistánu byli Jordánci), přesto tato strana například nelpí příliš striktně

⁴¹ Pargač, J.: Tradice - lidový islám - islamizace (k otázkám islamizace postsovětské středoasijské společnosti), AUC-Philosophica et istorica 2, Studia ethnologica XII, pp. 109-119.

⁴² Jemeljanova, G.M.: The Growth of Islamic Radicalism in Eurasia: Internal Determinants, Comparative Perspectives and Potential Consequences. XV Economic Forum, 7-10 September 2005, Krynica Zdroj, Poland

⁴³ Makarov, D.: Oficial'nyi i Neoficial'nyj Islam v Dagestane, Centr Strategicheskich i Politicheskich Issledovani; Moskva 2000

na šarijovém právu a přijímá i středoasijské 'urf (rodové právo) a 'adat (obyčejové právo). Jejím cílem ale stále zůstává vytvoření kalifátu a stavu, kdy nebude rozdíl mezi státem a náboženstvím. Oproti IMU, která je založena spíše národně (uzbecky), obhazuje HT islámskou identitu, která jde napříč hranicemi. Právě proto se HT často stává přitažlivější, zvláště v situaci, kdy byly po rozpadu Sovětského svazu vytvořeny nové hranice rozdělující dřívější sousedy, na některých místech dokonce z ostnatého drátu. Od HT se v roce 1996 odštěpila islámská organizace Akramija, která zřejmě působí na obou stranách hranice (v Uzbekistánu i Kyrgyzstánu) především mezi Uzbeky⁴⁴.

Zásadní rozdíly mezi HT a IMU jsou v připouštění násilí (HT násilí odmítá, její interpretace džihádu – svaté války je v rovině duchovní), aplikaci práva (HT připouští i místní právní systémy). HT připouští i dialog s místními vládami. HT usiluje o vytvoření světového kalifátu, IMU má v tomto ohledu cíle zaměřené spíše jen na Uzbekistán, případně i další části Střední Asie.

Rozdíl mezi HT a IMU je také v členství žen – v HT je více než 10% žen, zatímco v jiných islámských organizacích je toto procento podstatně nižší, nebo jsou ženy z možnosti členství zcela vyloučeny. Počet členů islámských stran (HT, Akramija, IMU) a dalších skupin není možné zcela přesně zjistit, ale odhady hovoří o počtu mezi 30 000-50 000 členů a o podstatně větším počtu sympatizantů⁴⁵. Tento počet je vzhledem k celkovému počtu obyvatel poměrně nízký, a proto se také poukazuje na skutečnost, že podstatně větším nebezpečím, než islámský radikalismus, se může stát nacionalismus. Zatímco otevřený islámský radikalismus je z pozice vlád jednotlivých republik poměrně ostře likvidován, nacionalismus je naopak z téže pozice (často uměle) rozšiřován. Jeho nebezpečí je přitom plně srovnatelné s násilným islámským fundamentalismem.

⁴⁴ Viz např. Naumkin, V.: *Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2005

⁴⁵ Jemeljanova, G.M.: *The Growth of Islamic Radicalism in Eurasia: Internal Determinants, Comparative Perspectives and Potential Consequences*. XV Economic Forum, 7-10 September 2005, Krynica Zdroj, Poland

Proces vstupu islámu do veřejného a politického života byl o to složitější, že dřívější „sekularizace“ neměla přirozený charakter, ale byla zejména v počátcích pod ostrým tlakem státního aparátu za použití všech metod, včetně násilí a likvidace odpůrců. Nástup islámu je pak o to komplikovanější, že se děje za situace aktivizace jeho militantních forem a ústupu sekularizmu. Společným znakem změn, které od 90. let probíhají v středoasijských postsovětských republikách jsou tedy mnohostranné formy renesance islámu⁴⁶.

Nebezpečí násilného islámského fundamentalismu spočívá v tom, že škody, které může napáchat, může zvládnout i v malých skupinách bez zásadní podpory většinového obyvatelstva. Pro násilné projevy nacionalismu je třeba ve většině případů získat na svou stranu podstatně větší část obyvatelstva. Hledání vlastní nové identity se ve Střední Asii často projevuje jako vydělování se vůči okolí, což bylo zejména zpočátku patrné na vypjatém nacionalismu a snaze spojit novou identitu s muslimským náboženstvím. Především v těch středoasijských státech, kde jsou vazby na islámské tradice podstatně silnější (Uzbekistán, Tádžikistán), se mnohem snáze dostávají ke slovu nejrůznější, často velmi militantní, hnutí.

V období po rozpadu Sovětského svazu má oblast Střední Asie zkušenosti jak s násilím, které bylo motivováno nacionalismem (např. střety mezi Kyrgyzy a Uzbeky v Džalalabádu), tak i násilným islámským fundamentalismem (např. útoky v Taškentu v únoru 1999, střety s vahabitskými bojovníky v kyrgyzském Batkenu, brutálně potlačené nepokoje v Andižanu v roce 2005⁴⁷).

5 Turkmenistán

Území dnešního Turkmenistánu bylo na začátku 18. století nazýváno podle obyvatel „Zemí Turkmenů“ a jednalo se o oblast osídlení

⁴⁶ Lipovsky, I.: The awakening of Central Asian Islam, Middle Eastern Studies, vol. 32, Jul 1996. In: Pargač, J.: Tradice - lidový islám - islamizace (k otázkám islamizace postsovětské středoasijské společnosti), AUC-Philosophica et historica 2, Studia ethnologica XII, pp. 109-119.

⁴⁷ Mejer, M.: Srednaja Azija: andižanskij scenarij?, Izdatelstvo „Evropa“, Moskva 2005

turkmenských rodů vymezenou na východě řekou Amudarjou, na západě Kaspickým mořem, na severu poloostrovem Mangyšlak a městem Chivou a na jihu turkmeno-chorazanskými horami. Ještě v 19. století byla velká část území Turkmenistánu neznámou a neprobádanou zemí, na mapách z této doby se objevují velké chyby a nepřesnosti – jsou zde zakreslovány neexistující řeky, nesprávně je zakreslován tok řek existujících a další. Některé nepřesnosti jdou ovšem na vrub geografickým změnám – především pobřeží Kaspického moře doznalo za posledních 200-300 let některé posuny (na místě dnešní osady Kjumiš-Tepe byl ostrov Kjumiš-Tepe, ostrov Ogurčinskij měl zcela jiné obrysy, z některých ostrovů se staly poloostrovy).

V době před postupným ovládnutím území dnešního Turkmenistánu na konci 19. století patřily východní oblasti částečně k chivskému chanátu a částečně k bucharskému emirátu. Západní část dnešního Turkmenistánu nebyla pod žádnou administrativní kontrolou a jednalo se především o oblasti využívané pasteveckými nomády.

Největší část dnešního Turkmenistánu tvoří karakumská poušť (více než $\frac{3}{4}$ rozlohy země), což se nutně projevuje i na způsobu hospodaření. Největší část půdy (62%) v současnosti připadá na stepní a pouštní pastviny. Podíl orné půdy je v celé Střední Asii velmi malý, ovšem v Turkmenistánu je téměř mizivý – necelá 3% a navíc 93% orné půdy musí být pod závlahou.

Závlahové systémy mají v zemi velmi dlouhou tradici. Na většině území Turkmenistánu nejsou řeky a hlavními vodními zdroji byly vždy studně, prameny a vodojemy – chauzy.

Protože tato voda obyčejně nestačila na zavlažování polí, těžišťem byl především chov ovcí a velbloudů. Způsob kočování v Turkmenistánu byl odlišný – především radiální v závislosti na dostupných studních. Obyvatelé dnešního Turkmenistánu ovšem nebyli takoví kočovníci jako v Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Zejména ve východní části Turkmenistánu ryzí nomádismus vymizel poměrně dávno a z údajů o způsobech hospodaření turkmenských

kmenů již ze 17. století se dozvídáme, že ačkoli pastevectví je nejdůležitějším zdrojem obživy, téměř každá rodina má pole a jednotlivé rody společně využívají zdroje vody pro zavlažování a k intenzivnímu pěstování obilí, píce, ale i technických plodin⁴⁸.

V západní Turkménii byly dvě velké oblasti kočování:

- severo-západní (přibalchanská) – „gajraky čarva“ (doslova severní kočování) nebo „balkan čarvalary“ (balkanští kočovníci)
- jihozápadní (přiatrekská) – „ilerky čarva“ (jižní kočování) nebo „etrak čarvalary“ (atrekští kočovníci)

I zde vedli pastevci svá stáda v kruhu, v ročních cyklech a na poměrně malé celkové ploše (celková délka pochodu byla ovšem relativně velká). Vytváření zimních zásob zde neexistovalo, rody měly pouze své letní pastviny (jajlag), zimní (gyšlag) a jarní (jazlag). Ve stádech byly zastoupeny především ovce a velbloudi; počet chovaných koní byl nízký, protože jejich využití bylo především k jízdě v kopcovité krajině. Mláďata se pásala společně s matkami celý rok. Pouze zjara, kdy byla sezóna dojení, pastevci oddělovali mláďata od stáda matek a oboje pásali samostatně. V některých případech se prováděla výměna „čalyšyk“ – mláďata z jednoho stáda se pásala s matkami druhého stáda a naopak. Po skončení sezóny, kdy se dojilo, se provedla stříž a mláďata se opět s matkami spojila do jednoho stáda⁴⁹.

V sovětské historické literatuře se údaje o obyvatelích Turkménie poměrně dost různí. Ve 30. letech 20. století psal Štejnberk⁵⁰, že u Turkmenů přírodní podmínky dovolovaly pouze kočovný chov dobytka. Naproti tomu Tumanovič⁵¹ uvádí, že chov dobytka byl v hospodářství Turkmenů jen doplňkovou záležitostí.

⁴⁸ Annanepesov, M.: Chozjajstvo turkmen v XVIII-XIX vv. Ašchabad, 1972

⁴⁹ Orazov, A.: Chozjajstvo i osnovnye čerty obščestvennoj organizacii u skotovodov zapadnoj Turkménii v konce XIX – načala XX v. Moskva 1964

⁵⁰ Štejnberk, E. L.: Očerki istorii Turkménii. Moskva-Leningrad 1934, s. 9

⁵¹ Tumanovič, O.: Turkmenistan a turkmeni, Aschabd-Poltorack, 1926, s. 64-65

Karpov a Bacer⁵² psali o tom, že Turkmeni byli v minulosti především vojenskými nomády.

Další autoři jsou ovšem toho názoru, že Turkmeni vedli polokočovní život a zabývali se jak pěstováním plodin, tak i chovem dobytka, který se především soustřeďoval kolem studní.

Studně střežily ozbrojené hlídky a byly ve vlastnictví bohatého člena rodu, po němž studna často nesla i jméno. Vlastnictví studní přecházelo pouze na příbuzné. Prodat studnu bylo téměř nemyslitelné a pokud k tomu přece jen došlo, tak pouze členům z vlastního rodu. Za použití studně se neplatilo, ale vlastník rozhodně zkrátka nepřišel. Kdo čerpal vodu, musel majiteli studně pomoci s napájením zvířat, čištěním studně nebo při stříži.

Pastviny byly kolem zdrojů vody v okruhu od 10 do 30 km. Vzdálenější pastviny byly společné pro všechny a zde každý mohl pást bez omezení, ale také bez vody. Kočovníci se sdružovali do skupin podle příbuzenství („*oba*“) (Ata-ogul: otec a synové, aga-ini: bratři, guda-garyndaš: tcháni), ale společně mohly kočovat i nepříbuzné rodiny. Zvířata ovšem zůstávala vždy přísně původním majitelům.

Členové *oba* kočovali na místa kolem svých studní. V každém *obo* měli vždy 1-2 lidé svoji studnu, kterou využívali i ostatní. V čele *obo* stál stařešina (aksakal), který měl při rozhodování jen svoji autoritu bez možnosti přímé vymahatelnosti svého rozhodnutí. Administrativní moc patřila po připojení Turkmenistánu k Rusku stařešinům (arčyn), kteří stáli v čele aulů.

Sdružování do skupin mělo velký význam, protože počet kusů dobytka ve stádě byl stanovován na základě mnohaletých zkušeností – zhruba 700 ovcí a 60 velbloudů. Bohatí pastevci tedy stádo naopak dělili a najímali pastýře, kteří vlastní stádo neměli.

Nejbohatší vlastníci stád měli od 200 do 1000 velbloudů a 2-3 stáda ovcí po 500-700 kusech. Tento počet zvířat ve vlastnictví býval ovšem jen velice zřídka, většina pastevců měla 100-300 ovcí a koz a 20-30 velbloudů.

⁵² Karpov, G. I.; Bacer, D. M.: Chivinskije turkmeny i konec Kungradskoj dinastii, Ašchabad 1930, s. 23

Mzda pastýřů bývala stanovována ústní dohodou a byla odlišná podle oblastí a jednotlivých rodů: u Džafarbajů získal pastýř za 6 měsíců (květen až říjen) za každých 10 kusů pasených ovcí jedno jehně a za 10 koz jedno kůzle. U Ak-Atabajců tento poměr byl 1:15, ale navíc pastýř dostával i dvě nádobky mouky. V zimě bývali pastýři odměňováni hlavně penězi. V případě pastvy jehňat pastýř peníze nedostával, ale směl jednou týdně dojit ovce (v pátek a toto dojení se nazývalo *anna*).

Pastva velbloudů byla odděleně od ovcí, probíhala od května do října a nevyžadovala zvláštní dohled a dokonce ani pastýře. Pouze bohatí pastýři si drželi pasáčka velbloudů, který za šestiměsíční práci dostal jedno roční velbloudě a jedny šaty na zimu⁵³.

Velbloudi byli ze všech zvířat nejméně nároční na dozor pastevců a většinu potravy si byli schopni obstarat sami. V květnu se prováděla stříž velbloudů a pak byli vyhnáni na samostatnou pastvu. Jen občas přišli velbloudi ke studním, kde se prováděla zběžná kontrola jejich zdravotního stavu.

Rostlinná výroba byla a doposud je odkázána na závlahové systémy – *aryky*. Jednotlivé větve hlavního *aryku* zavlažují i několik hospodářství nebo dokonce celých vesnic a vedou k jednotlivým polím, kde se dále větví na stružky po 30 – 50 cm protékající přímo polem. S vodou se vždy muselo šetřit, a proto byli určeni spravedliví a důvěryhodní muži, kteří přehrazováním *aryků* vodu rozdělovali. Dnes tuto práci dělají státní úředníci.

První závlaha se prováděla před setím ozimů (od poloviny září až do listopadu). Každé hospodářství dostávalo vodu zhruba každých 15 dnů a podle toho si hospodáři museli rozdělit pole na několik dílů a ty pak v závislosti na závlaze osévali. Do sklizně se ozimy zavlažovaly 2-3x.

V 18. a 19. století se nejvíce pěstoval pšenice a jen doplňkově proso, ječmen a rýže. Bavlna se v této oblasti začíná pěstovat až na konci 19. století (jednalo se o americké odrůdy) a po jejím rozšíření téměř zaniká

⁵³ Orazov, A.: Chozjajstvo i osnovnye čerty obščestvennoj organizacii u skotovodov zapadnoj Turkmenii v konce XIX – načala XX v. Moskva 1964

pěstování jarní pšenice, protože při pěstování ozimé je dříve k dispozici voda pro závlahu bavlny.

Polozávlahové a bezzávlahové zemědělství bylo rozšířené jen v oblasti středního toku Amudarji. Kolem pravidelně se rozvodňující řeky se vytvořily 3 pásy – nejbližší k řece byla nejkvalitnější část. Druhý pás nebyl v období záplav vždy zaplavován a jeho obdělávání bylo spojeno s obrovskou námahou. Zde se nejčastěji pěstoval sezam a mnoho druhů tykvovitých plodin. Časem se začalo obchodovat i s těmito půdami, ale pracovali na nich jen ti nejchudší a jejich obdělávání bylo spojené s obrovskou námahou. Nejvzdálenější pás byl porostlý dřevinami.

Začátkem dvacátého století bylo území dnešního Turkmenistánu oblastí téměř bez průmyslu s naprosto dominantním agrárním sektorem. Za největší přínos sovětské vlády pro rozvoj Turkmenistánu bývá označována především výstavba Kara-Kumského kanálu (zahájena 1960, dokončena 1982), která zvýšila plochu využívané půdy v Turkmenistánu více než trojnásobně; dodání technologií a zahájení těžby ropy a zemního plynu (jeho zásoby bývají odhadovány jako čtvrté největší na světě) a rozvoj průmyslu po evakuaci průmyslových závodů během druhé světové války, především z evropské části Sovětského svazu.

Od šedesátých let dvacátého století patřily mezi priority sovětské vlády v Turkmenistánu především investice do těžebního průmyslu (těžba zemního plynu a v menší míře i ropy), pěstování bavlny a budování chemického průmyslu. V případě těžby zemního plynu a ropy se zde jednalo především o pouhou těžbu a distribuci suroviny, zatímco rafinérské kapacity byly v Turkmenistánu minimální. Navíc cena zemního plynu byla zcela nezávislá na světových cenách. I z tohoto důvodu tvořila stále zemědělská produkce kolem poloviny národního produktu a těžba zemního plynu pouze 7%. Zpracování surové bavlny pro speciální účely se provádělo mimo Turkmenistán a textilní průmysl byl v Turkmenistánu technologicky na velice nízké úrovni.

Po rozpadu Sovětského svazu se v Turkmenistánu s ekonomickými reformami příliš nespíchovalo (též vlivem režimu prezidenta Turkmenbašiho). Výsledkem je poměrně velké množství hospodářských problémů, které se ovšem částečně daří eliminovat nerostným bohatstvím (kterého mají ostatní středoasijské republiky Kyrgyzstán a Tádžikistán ze všech států v oblasti nejméně).

Země byla v souvislosti s těžebním průmyslem poměrně silně spjata s Ruskem a vazby na Ruskou federaci byly i v dalších odvětvích hospodářství. Vzhledem k snahám prezidenta Nijazova o vymanění z ruského vlivu (v Turkmenistánu došlo podobně jako v Uzbekistánu ke zrušení azbuky a jejímu nahrazení latinkou) docházelo k hledání nových ekonomických a politických partnerů (především Turecka) – koncem devadesátých let dvacátého století byly při cestách do Turkmenistánu zvýhodňováni občané z turkických zemí, kteří platili za vízové poplatky poloviční cenu (vízovou povinnost má Turkmenistán zavedenou pro všechny státy světa, včetně všech republik SNS – v roce 1999 vystoupil z bezvízové zóny států SNS).

Turkmenistán neměl žádné možnosti exportovat zemní plyn do jiných zemí kromě Ruska, neměl kapacity (ani množstevní, ani technologické) pro zpracování surové bavlny, jeho textilní průmysl byl vzhledem k nízké kvalitě a produktivitě velice málo konkurenceschopný.

Je tedy možné shrnout, že Turkmenistán v době rozpadu Sovětského svazu byl zemí s naprosto převažujícím zemědělským sektorem, nerozvinutým zpracovatelským průmyslem a pro dobře zpeněžitelnou turkmenskou produkci zde nebyla rozvinuta infrastruktura, ani obchodní spolupráce s jinými zeměmi. Možným pozitivem turkmenské ekonomiky byla skutečnost, že v zemi nebyly průmyslové komplexy, které by byly závislé na dodávce surovin zvenčí a na odbytu produkce opět do zahraničí (jako například v Tádžikistánu, příp. v Kyrgyzstánu, ale částečně i v Uzbekistánu). Za další pozitivum je možné označit skutečnost, že při zpeněžování

vytěženého zemního plynu mohl Turkmenistán inkasovat příjmy podle světových cen, takže v tomto odvětví se rýsovaly skryté rezervy.

Uvolnění cen a jejich přiblížení světovým cenám, což znamenalo několikanásobné zdražení, mělo ovšem v mnoha případech negativní dopad na turkmenský průmysl, který byl velice silně závislý na dodávkách zemního plynu. Zdražením těchto cen docházelo často ke kolapsovým situacím.

I v Turkmenistánu proběhla privatizace průmyslových podniků, ale hlavní část těchto privatizovaných podniků byla pouze menších a středních velikostí. Mezinárodní měnový fond (MMF) nehodnotil privatizaci turkmenského průmyslu pozitivně právě pro její nedostatečnost a také proto, že klíčové (největší) podniky zůstávají v rukou státu. Podíl produkce soukromých firem na HDP je velice nízký a navíc se dále snižuje – v roce 1993 dosahoval 5% a v roce 1998 3,8%⁵⁴.

Je otázkou, zda privatizace je sama o sobě pozitivní hodnotou, která by měla být jednoznačným cílem. Podle hodnocení MMF je míra privatizace hlavním ukazatelem úspěšnosti transformace. Spíše se však ukazuje, že privatizace není pozitivní hodnotou, ale hodnotou zcela neutrální. Záleží na okolnostech, které určí, zda její použití je v daném případě vhodné, nebo naopak zcela pochybené.

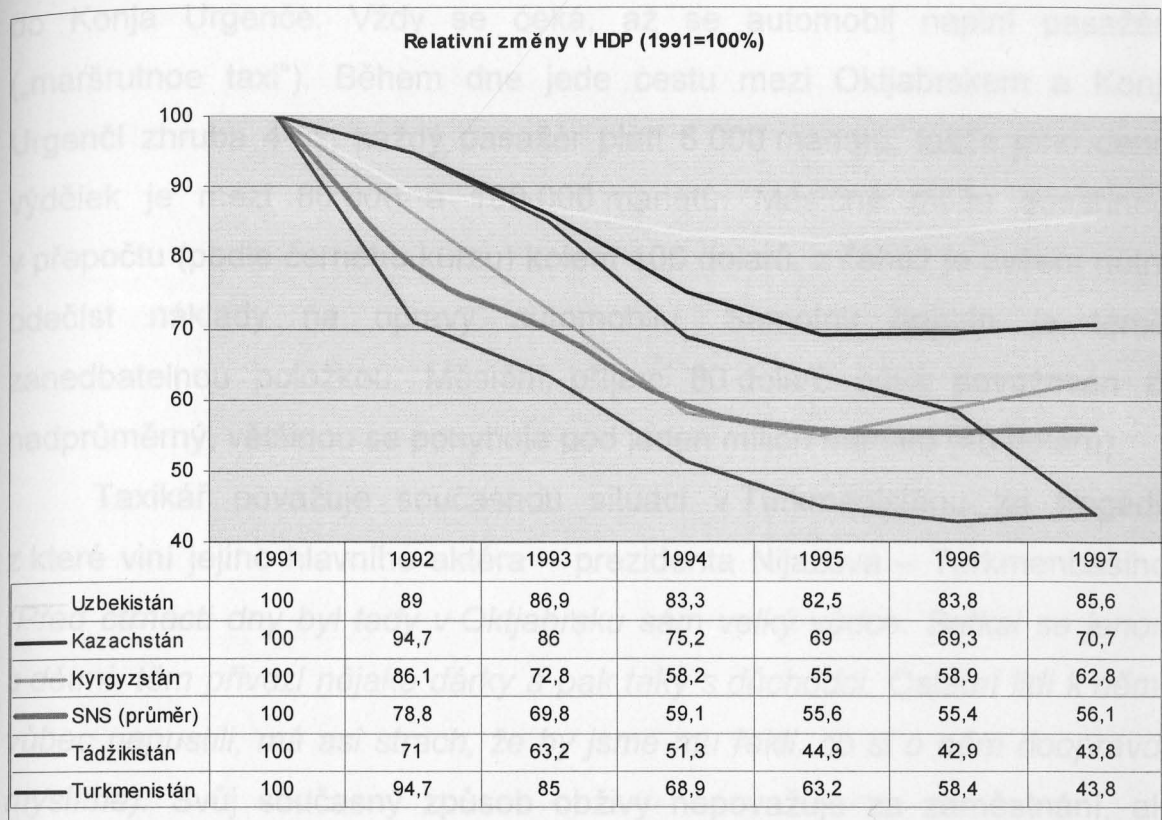
Ekonomická transformace v Turkmenistánu byla také zaměřena odlišně. Prvotním cílem rozhodně nebyl ekonomický liberalismus, ale ekonomická nezávislost.

Ekonomická situace v Turkmenistánu je velice zvláštní – státní kontrola téměř všech odvětví je podobná (nebo ještě vyšší) jako v dobách SSSR. Tím spíše překvapivě se může jevit ekonomický růst, který v období let 1997-2000 dosahoval 17,6% a patřil k nejvyšším na světě. Překvapivé je i to, že na tomto růstu se zásadním způsobem nepodílela produkce zemního plynu⁵⁵.

⁵⁴ Repkine, A.: Turkmenistan Economic Autocracy and the Recent Growth Performance, 2002

⁵⁵ Repkine, A.: Turkmenistan Economic Autocracy and the Recent Growth Performance, 2002

Jiní autoři⁵⁶ na druhou stranu poukazují na to, že právě do roku 1997 byl pokles HDP v Turkmenistánu nejvyšší ze všech středoasijských republik.

Graf 31- Relativní změny v HDP ve středoasijských republikách (1991-1997). Zdroj: Pomfret, R.: *Economic reform in Central Asia. Turkmenistan: From Communism to Nationalism by Garadual Economic Reform. MOCT-MOST 11: p. 168, Kluwer Academic Publishers, 2001. Vlastní zpracování grafu*

V Turkmenistánu se daří udržovat i sociální stabilitu prostřednictvím bezplatného poskytování surovin a produkce, které patří mezi nerostné bohatství země – zdarma je zde pro obyvatele sůl, elektřina a zemní plyn; ceny pohonných hmoty jsou pouhým zlomkem světových cen (za jeden americký dolar je možné získat 70 litrů benzínu). Náklady na dopravu nebo bydlení ve státních bytech jsou spíše symbolické. Přesto současná situace u obyvatel přílišné nadšení nevyvolává. Největším problémem je totiž nezaměstnanost, která je mnohonásobně vyšší, než udávané statistiky (oficiální údaj se pohybuje kolem 5% (2004)).

Taxikář v Konja Urgenči (pasportizační údaje s. 168) pracoval původně jako traktorista v závodě na zpracování bavlny (Chlopszavod), po ztrátě zaměstnání se žíví jako taxikář. Není taxikářem v pravém slova

⁵⁶ Pomfret, R.: *Economic reform in Central Asia. Turkmenistan: From Communism to Nationalism by Garadual Economic Reform. MOCT-MOST 11: p. 165-176, Kluwer Academic Publishers, 2001*

smyslu (jízda na zakázku podle objednávky zákazníka), ale jezdí stále stejnou trasu z Oktjabrsku (přejmenovaného na Saparmurat Turkmenbaši) do Konja Urgenče. Vždy se čeká, až se automobil naplní pasažéry („maršrutnoe taxi“). Během dne jede cestu mezi Oktjabrskem a Konja Urgenčí zhruba 4-5x, každý pasažér platí 5 000 manatů, takže jeho denní výdělek je mezi 80 000 a 100 000 manatů. Měsíčně může dosáhnout v přepočtu (podle černého kurzu) kolem 100 dolarů, z čehož je ovšem nutné odečíst náklady na opravy automobilu. Samotný benzín je téměř zanedbatelnou položkou. Měsíční příjem 80 dolarů bývá považován za nadprůměrný, většinou se pohybuje pod jeden milion manatů (40 dolarů).

Taxikář považuje současnou situaci v Turkmenistánu za tragédii, z které viní jejího hlavního aktéra – prezidenta Nijazova – Turkmenbašiho. *(Před čtrnácti dny byl tady v Oktjabrsku sám velký vůdce. Setkal se jenom s dětmi, těm přivezl nějaké dárky a pak taky s důchodci. Ostatní lidi k němu vůbec nepustili, má asi strach, že by jsme mu řekli, co si o něm doopravdy myslíme).* Svůj současný způsob obživy nepovažuje za zaměstnání, ale pouze jako momentální možnost výdělku *(dřív jsme tady měli všichni práci a teď jsou všichni nezaměstnaní. Proto jezdím aspoň jako taxikář, abych se uživil).*

Jeho žena společně s dcerami vyrábí koberce, ale ne jako zdroj stabilního výdělku, spíše pouze pro vlastní potřebu. Celou technologii výroby si jsou schopny zajistit samy. Nejprve vyrábí z ovčí vlny nitě, které perou suší a následně barví. Dříve se i barviva vyráběla z přírodních surovin, dnes se pro barvení nití používají syntetické barvy, které lze snadno koupit. Při barvení je nutné ve vodě rozpuštěnou barvu delší dobu společně s vlněnými nitěmi vařit. Po vysušení se může začít s výrobou koberce. Zhotovení jednoho středně velkého koberce zabere jedné ženě zhruba jeden měsíc.

Jiný taxikář, který bydlí přímo v Konja-Urgenči je profesí právník. V podniku, kde byl zaměstnán, udělal nějakou zásadní chybu, pro kterou byl okamžitě propuštěn. Podle něj je Turkmenbaši typický diktátor, o kterém se

prý ruský politik Žirinovskij zmiňoval v té souvislosti, že v Turkmenistánu je pouze on a stádo pěti milionů ovcí.

Hlavní skupinou obyvatel oblasti kolem Konya-Urgenče jsou Jomuti (např. v Mary jsou Tekinci). Pokud se cizinec zeptá na národnost, všichni se především cítí být Turkmeny a tak také svoji národnost deklarují. Teprve když cizinec začne jmenovat hlavní turkmenské rody, setká se téměř vždy s údivem, že toto rozdělení Turkmenů zná.

Podle taxikáře je už úplně nemožné, komu všemu chce Vůdce radit. Vystudoval elektrotechnickou školu v Leningradu, ale ve svých projevech radí například i lékařům, jak mají léčit.

Na vojně sloužil tento taxikář v bývalé DDR. Evropa na něj udělala prostřednictvím Východního Německa velice pozitivní dojem: *Jaký tam byl všude pořádek a disciplína a také ty nádherné silnice. Všechno tam bylo takové civilizovanější. Kamarádi mně ještě říkali, to jsi nebyl v Československu, tam je to ještě mnohem lepší. Tady v Turkmenistánu nejsou na bazarech ani odpadkové koše, všichni hází odpadky na zem. Když někde přijede autobus, tak je to hrůza, protože se tam všichni začnou hrnout a tlačit jako divá zvěř.*

5.1 Dělení Turkmenů

Vnějškové rozdíly mezi jednotlivými rody jsou velmi malé – projevují se odlišnostmi v řeči, případně v barvě oblečení (což se týká především žen), typu šperků. Znakem příslušnosti k určitému „kmeni“ může být i jméno, resp. zakončení jména ("-geldy;" "-murat")

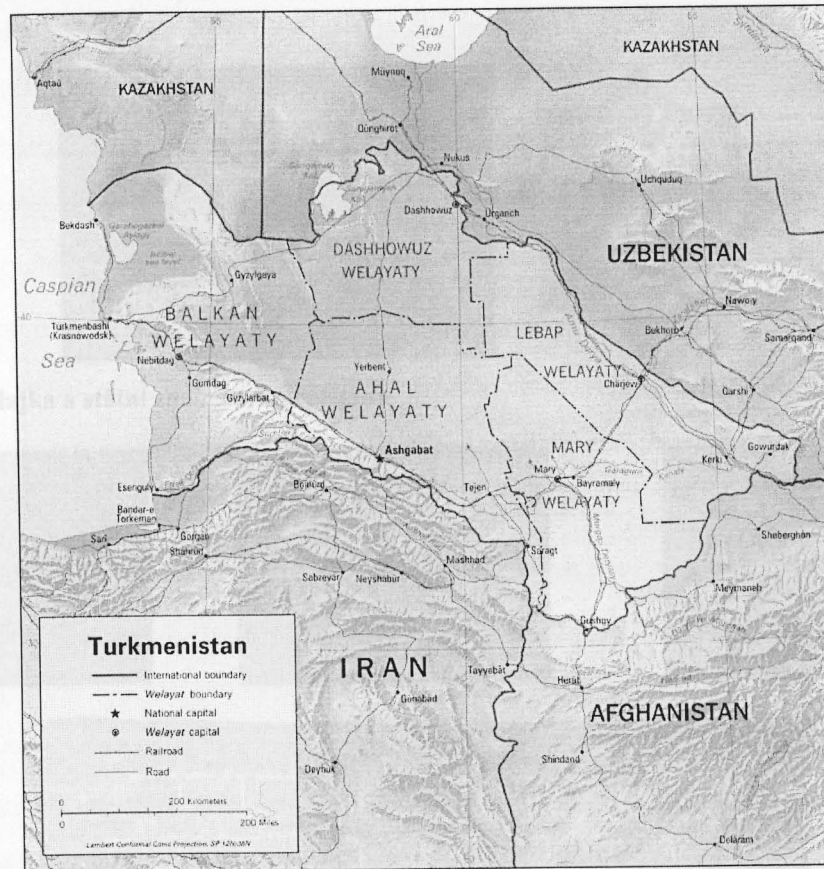
Turkmenština je jazykem, který se dělí zhruba na 30 dialektů a nářečí (přesné číslo není stanoveno)⁵⁷ právě podle rodů:

- tekinský dialekt [Teke (Tekke, Chagatai, Jagatai)]
 - achalské nářečí (základ současného literárního turkmenského jazyka)
 - marijské nářečí
- jomudský dialekt [Yomud (Yomut)]

⁵⁷ Proekt ETHEO – jazyki mira. <http://etheo.h10.ru>

- severní nářečí
 - západní nářečí
 - salyrský dialekt [Salyr (Salor)]
 - goklenský dialekt [Goklen (Goklan)]
 - čovdurský dialekt [Cawdur (Chavdur)]
 - nochurský dialekt [Nokhurli (Nohur)]
 - sarykský dialekt [Saryq (Sariq)]
 - dialekt Karadašly
 - dialekt Alili
 - ersarinský dialekt [Esari (Ersari, Esary)]
 - dialekt Surchy
 - dialekt Chatap
 - dialekt Mukry
 - dialekt Eski
 - dialekt Arabači
 - dialekt Čeges
 - dialekt Bajat
 - dialekt Sakar
 - kiračský dialekt
 - dialekt Čandyr
 - dialekt Chasarli [Khasarli]
 - dialekt Ata
 - anauský dialekt [Anauli]
 - dialekt Emreli
 - dialekt Dueči
 - dialekt Murče
 - dialekt Mechinli
 - dialekt Nerezim
 - olamský dialekt
- dialekt stavropolských Turkmenů se nazývá truchmenský

Z tohoto počtu uvedených dialektů, které jsou spojovány s rodovými/kmenovými skupinami, je ovšem naprostá většina početně velmi málo významná. Dokonce i z pěti, případně šesti významných turkmenských „kmenů“, které zažívaly rozkvět před zhruba 500 lety, zůstaly dnes pouze dva hlavní, z nichž se oba člení na dvě nižší jednotky – Achalští a Maryjští *Tekinci* a západní a severní *Jomuti*. (K rozdělení *Jomutů* došlo v 19. století během války proti Rusku).

Mapa 3 - Administrativní dělení Turkmenistánu na 5 velejatu

Achalští *Tekinci* jsou především v achalském kraji (velejatu), který zahrnuje i hlavní město Ašchabád.

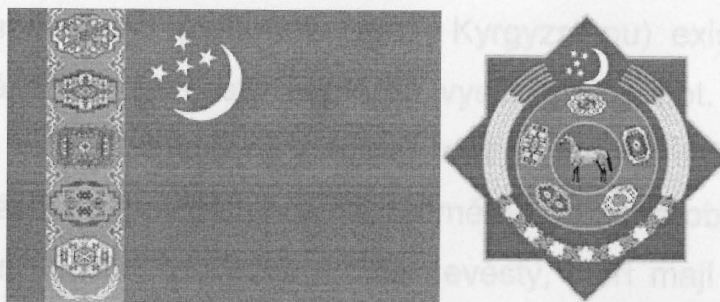
Maryjští *Tekinci* jsou v maryjském kraji (velejatu), který je na východ od achalského velejatu. Obě tyto skupiny *Tekinců* (Achalští a Maryjští) bývají označováni jako političtí i ekonomičtí rivalové.

Západní *Jomuti* žijí především ve velejatu Balkan, který je při pobřeží Kaspického moře. Území obývané západními *Jomuty* zasahuje až do Íránu.

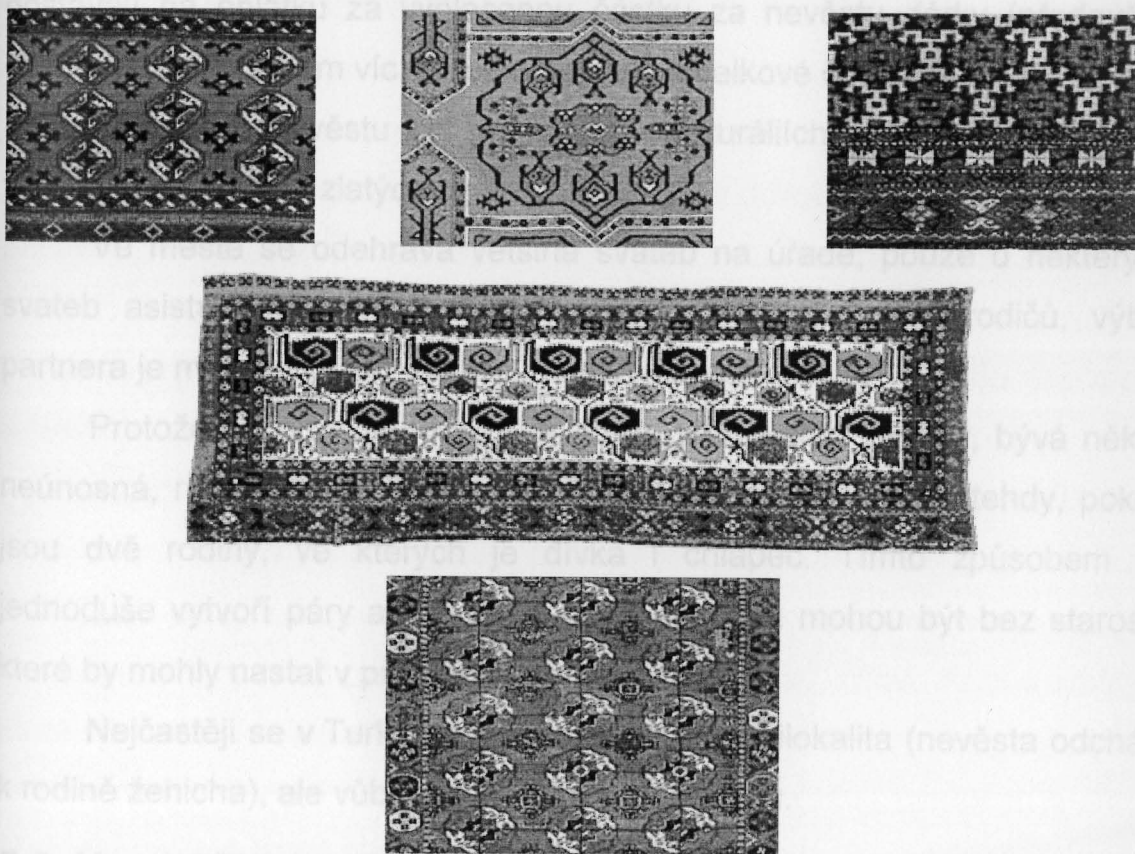
Severní *Jomuti* žijí ve velejatu Dašoguz na severu Turkmenistánu.

Ostatní turkmenské „kmeny“ žijí v dalších částech země: *Ersari* ve velajatu Lebap, který hraničí s Uzbekistánem a především v údolí řeky Amu-Darja, *Salor* a *Saryk* ve velajatu Mary a Lebap, *Čovduři* na severu a na východě.

Znaky pěti hlavních historických „kmenů“ (Teke, Jomut, Ersari, Salor a Saryk) bývají známé také jako hlavní motiv při používání vzorů na kobercích. Kromě koberců jsou i na současné turkmenské vlajce a státním znaku.

Obrázek 3 - Vlajka a státní znak Turkmenistánu

Obrázek 4 - Vzory turkmenských koberců, odlišnosti podle „kmenů“

Národnost (příslušnost ke kmeni/rodu), se dědí výhradně po otci – všechny děti v jedné rodině mají tedy národnost stejnou. Národnosti, které jsou obvyklé v Evropě (Čech, Němec, Rus), jsou v případě smíšených manželství pokládány na roveň rodu (*pokud bude otec Teke, tak je jedno, jakou má ženu a všechny děti budou Teke, když bude Jomut, nebo Rus, nebo Uzbek, tak budou děti Jomuti, Rusové, nebo Uzbeki*). V tomto případě se tedy již prvotně nehovoří o turkmenské národnosti, ale identita se týká kmene/rodu.

I v Turkmenistánu (podobně jako v Kyrgyzstánu) existuje platba za nevěstu, která dosahuje často poměrně vysokých hodnot. Za nevěstu je nutné zaplatit kolem 30 miliónů manatů, což je zhruba 1 300 amerických dolarů. Tato částka odpovídá lehce nadprůměrné mzdě za období 2,5 roku.

Celou tuto částku získávají rodiče nevěsty, kteří mají sice povinnost poskytnout novomanželům nějakou pomoc do začátku, rodiče ženicha dostávají na oplátku za vyplacenou částku za nevěstu dárky (především oblečení) ale mnohem víc rodičům nevěsty z celkové částky zůstane.

Platba za nevěstu se neprovádí v naturáliích, ale téměř výhradně v penězích, nebo ve zlatých špercích.

Ve městě se odehrává většina svateb na úradě, pouze u některých svateb asistuje mulla. Domlouvání svatby je věcí pouze rodičů, výběr partnera je možné ovlivnit většinou pouze minimálně.

Protože výše částky, kterou je třeba za nevěstu zaplatit, bývá někdy neúnosná, rodiče se domluví na směně. To je možné pouze tehdy, pokud jsou dvě rodiny, ve kterých je dívka i chlapec. Tímto způsobem se jednoduše vytvoří páry a rodiče na obou stranách mohou být bez starostí, které by mohly nastat v případě platby za nevěstu.

Nejčastěji se v Turkmenistánu vyskytuje patrilokalita (nevěsta odchází k rodině ženicha), ale vůbec nemusí být podmínkou.

5.2 Hospodářství a způsoby obživy

Čary (pasportizační údaje s. 168) žije v Mamedjaru, pouštní vesnici vzdálenou kolem 100 km od Ašchabádu. Mamedjar není daleko (asi 3 km)

od hlavní silnice Ašchabád – Darwaza a má díky této silnici pravidelné každodenní autobusové spojení s hlavním městem. Nedaleko od Mamedjaru je sovchoz, který má centrum v Bokurdaku.

Ve vesnici obklopené ze všech stran karakumskou pouští, je asi 50 domů. U některých jsou stále ještě pastevecké jurty, ale málokoho napadne, aby se svými zvířaty kočoval. I proto je do jurt zavedena elektřina a topí se plynem.

Každá rodina v Mamedjaru chová kolem 50 ovcí, které se pasou daleko od vesnice v poušti, na místě, kde je studna. Čaban jezdí ovce vždy ráno a večer (někdy pouze jedenkrát denně) napojit (často na motocyklu). V létě se musí vrátit do 10 hodin dopoledne, protože to je čas, kdy se již sluneční žár stává nesnesitelným. V tomto případě se tedy jedná o radiální způsob pastvy v závislosti na studni.

Zde se chovají dvě plemena ovcí (černé – karakulča a bílé – ačyrské). Chov bílých ovcí je původní, s chovem černých ovcí se začalo až v dobách Sovětského svazu. V současnosti se lépe zpeněžují ovce bílé. Na trzích je o tyto ovce větší zájem, protože lépe protučňují. Karakulské ovce bývají menší, ale jejich chov byl dříve preferován z důvodu získávání kvalitního perziánu. Produkce a zpeněžení perziánu bylo možné pouze v případě velkých hospodářství, po jejich rozdrobení je vyprodukování kvalitního perziánu u jednotlivých hospodářů mnohem obtížnější a většinou nepřipadá v úvahu.

Kromě ovcí bývá v každém hospodářství ještě 3-5 velbloudů. Velbloudy v poušti nikdo nepase, protože se dokážou obstarat sami. Ráno odcházejí do pouště a večer (mezi 6 a 7 hodinou) se vrací zpátky. S velbloudy tedy příliš práce není, zato je z nich velký užitek. Kromě srsti (ze které se vyrábí i koberce), kůže a masa (které je považováno za pochoutku), je to hlavně velbloudí mléko. Zkvašené na čal je největší lahůdkou a žádný Turkmen nezná k pití nic lepšího. Po zkvašení dojde k rozdělení mléka na dvě části – horní vrstva je velice hustá, spodní část je řídká podobně jako syrovátka. Zkvašení velbloudího mléka na čal je úplně jiné, než zkvašení na

šubat (který je typický pro Kazachstán). Šubat je konzistencí i chutí podobný mnohem více kyselému kravskému mléku, čal je naprosto odlišný.

Čal se může pít samotný, naředěný s vodou nebo dokonce se sifonem. Obliba čalu je určitě jedním z důvodů, proč je velbloudů v Turkmenistánu stále dost. Velbloudice se dojí dvakrát denně – ráno a večer. Nejprve si bere mléko mládě, pak je možné velbloudici dojit. Denní nádoj je kolem dvou litrů (1l dvakrát denně). I v případě velbloudů se jedná o radiální způsob vedení pastvy v závislosti na vodě, kterou je v tomto případě studna ve vesnici.

V některých rodinách chovají i hovězí dobytek, ale spíše málo, doplnkově je možné se v Mamedjaru setkat i s chovem koz.

Místo se studnou je od vesnice vzdálené kolem 20-25 km. Tato studna je společná pro celou vesnici.

Závislost na vodě (studni) je daná klimatickými podmínkami. Dešťové srážky se zde vyskytují především na jaře (od března do května), léto je ročním obdobím, kdy téměř neprší a teploty se pohybují většinou přes 30°C (až do 45°C). Zimy jsou spíše sychravé s nepříliš velkými mrazy (s nejnižšími teplotami -20°C, které bývají zcela výjimečně. Pokud napadne sníh (výše sněhové pokrývky je do 10 cm), velice brzo roztaje.

Další studna je přímo v Mamedjaru. Tato studna je hluboká 12 m, voda se nabírá vědrem, které si každý přinese. Nedaleko od studně je napajedlo pro dobytek, uzavíratelné kohoutkem (s vodou ze studně).

Čary má čtyři děti a protože je vdovec, o domácnost se stará jeho matka a nejstarší (dvanáctiletá) dcera. Práce je rozdělena jednoznačně – muži se starají o hospodářství a ženy o domácnost. To určitě maličkost není – ráno nanosit vodu, připravit snídani, umýt nádobí, uklidit, připravit oběd, nanosit vodu, vyprat prádlo, připravit večeři, uklidit a přichystat deky na spaní. K práci žen patří i dojení velbloudic po návratu z pastvy. Hospodář po návratu z pastvy v létě často celý den odpočívá (všeobecně velice oblíbené je sledování videa a televize), protože během dne není možné kvůli horku

pracovat. Veškerou práci je nejlepší udělat do 10 hodin dopoledne nebo po páté hodině odpoledne.

Jídlo rozděluje hospodář a děti čekají, až co jim dá stranou. Děti jí odděleně od místa hlavního stolování, ženy jí často úplně zvlášť. Chléb si každá rodina peče sama v hliněných pecích před domem. Mouku na chléb je třeba kupovat, ale její cena je považována za symbolickou. Mouku zmiňuje i Velký vůdce ve své prorocké knize *Ruhnama – základní potřeby jako mouka, přírodní plyn, elektřina, sůl a voda jsou zadarmo*⁵⁸.

Zvířata je možné zpeněžit, což bývá nejčastěji na trhu v Ašchabádu. Za jednu ovci je možné získat až 1 milion manatů (kolem 50 dolarů). Taková cena bývá spíše výjimečná, některé kusy se prodávají i za polovinu této částky. Cena jedné velbloudice s mládětem (při prodeji v srpnu je mládě pětiměsíční) dosahuje zhruba 7 miliónů manatů.

Geok-Tepe (na místě bývalé pevnosti Geok-Tepe) je v podhůří Kopet-Dagu. V horách během léta nejsou téměř žádné srážky a do doby, než se zde začaly vytvářet zavlažovací systémy, nepřipadalo intenzivní zemědělství vůbec v úvahu. Zavlažovací kanály (aryky) se zde začaly vytvářet teprve před 30 lety. Jeden pramen (v Germobu) zásobuje vodou osm vesnic (pramen se jmenuje Seket yab – 8 aryků). Rozdělování vody mají i zde na starosti státní úředníci. Po vytvoření závlahových systémů zde vznikly vinice i pole, kde je možné pěstovat zeleninu. Kolchoz byl založen v Yam Gala v roce 1927. V době před rozpadem Sovětského svazu měl 30 000 ovcí, počet krav kolísal od 250 do 1000 kusů a stejný počet byl i v případě velbloudů.

⁵⁸ Nijazov, S.: *Ruhnama*, s. 253. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

Obrázek 5 - Satelitní snímek města Geok-Tepe a okolí. EarthSat, Google, 2005

Na místě, které se nazývá Šajtan bazar, hospodaří čaban, který má stádo o velikosti 300 ovcí, podobně jako ostatní čabani. Počet 300 kusů bývá spíše maximální. Pastva je v létě rozdělena během dne na dvě části – ranní (od 7,30 do 11,30) a odpolední (od 16,30 až do západu). Hospodář bydlí v Geok-Tepe, ale přes léto pase zvířata v horách, kde má zařízený statek. Na podzim se přesouvá do města a na jaře se vrací zpátky do hor. Produkci zpeněžuje v Geok-Tepe.

5.3 Zemědělská transformace

Transformaci zemědělství prováděl Turkmenistán poměrně razantně. Hlavní charakteristikou turkmenského zemědělství je jeho závislost na zavlažovacích zařízeních. Protože 90% rozlohy Turkmenistánu zaujímá poušť, závislost na vodě je tedy velice těsná. Po rozpadu SSSR a vzniku

samostatného Turkmenistánu deklaroval prezident Nijazov právo každého občana a farmáře na přístup k vodě.

Nejvíce změn je patrných na struktuře osevního postupu. Zatímco v dobách Sovětského svazu byl Turkmenistán jedním z hlavních dodavatelů bavlny (její podíl na rostlinné produkci dosahoval v roce 1985 70%), v současnosti se tento podíl poměrně výrazně snížil. Objevuje se velmi patrné zvýšení podílu pšenice, zvláště na úkor píce, ale i na úkor bavlny. Pěstování „bílého zlata“ je zde sice neotřesitelné (přes 45%), ale zatímco v r. 1992 se pšenice pěstovala pouze na 15% rozlohy (a byla až na 3. místě za pícninami), dnes je její podíl téměř jako u bavlny (40%). Podíl pícnin nyní nedosahuje ani 10%.

Téměř veškerá půda v Turkmenistánu je státní, ale je možné si ji pronajmout (například pro pěstování bavlny) a získat na obhospodařování i bankovní úvěr. Tento úvěr je přísně účelově vázaný. Zajištění účelovosti se provádí tak, že nájemce nedostane vůbec žádné hotové peníze, ale pouze poukázky, kterými platí za mechanizační práce. Tyto práce jsou zajišťovány centrálně ve státní režii. Teprve po sklizni bavlny, kdy se odevzdává do výkupu, dojde z celkové vyplácené částky k odečtení hodnoty úvěru.

Na středně velkých hospodářstvích se chová kolem 20 velbloudů, 10 kusů hovězího dobytka a kolem 150 ovcí. V rodinách je rozdělené, jak kdo pase – nejmladší děti mají na starosti velbloudy, protože ti nevyžadují téměř žádnou péči, starší děti pasou ovce a kozy. Velbloudice se dojí 2-3x denně v závislosti na kvalitě pastvy. Všechna zvířata se na pastvu vyhánějí každodenně.

Na delší pastvu se dříve zcela běžně vyráželo do Kara-kumské poušti, dnes je takto kočujících čabanů velice málo. Způsob tohoto kočování ovšem zůstal stále stejný. Kočování se týká pouze mužů, kteří se svými zvířaty vyrážejí zhruba v březnu. Jarní měsíce bývají srážkově i teplotně velmi příznivé a v poušti je v této době dostatek čerstvé píce. Později je již nutné vybírat místa pro pastvu v závislosti na rozmístění trvalých studní. Zpáteční cestu nastupují pastevcí v září. Během kočování (březen až září) se jdou

muži jednou podívat zpátky do vesnice a u stáda zůstávají v této době pouze pomocníci. Na jednom místě je možné se zvířaty zůstat 14 dnů až měsíc (v závislosti na vodě a tím i na dostatku píce pro zvířata).

Jeden ze zemědělců, který hospodaří na místě bývalého kolchozu v místě vzdáleném asi 35 km od Konja-Urgenče má hospodářství společně se svým bratrem. Hospodářství vede ovšem právě bratr, který je starší. Kromě zděných příbytků má postavenou také jurtu, ale jak sám říká, tyto jurty se dnes staví spíše z nostalgie. V jurtě, kterou předváděl a kterou měl zvlášť nazdobenou, seděl při své nedávné návštěvě tohoto místa sám Vůdce, Saparmurat Veliký.

Pro pořízení fotografií hospodář jurtu ještě více nazdobil a hospodářova matka ukazovala vaky pro přepravu zboží, které se uvazovaly dříve na koně. Tyto vaky se dnes už nepoužívají, v jurtě jsou pouze jako ozdoba a připomenutí doby před druhou světovou válkou. Hospodářova matka byla negramotná, dovedla pouze počítat peníze. Ve vesnici prý většina lidí, kterým je více než šedesát let, neumí číst ani psát.

Důsledky prováděné transformace jsou ovšem ve Střední Asii mnohem patrnější, než jen na změně struktury plodin, předání půdy do osobního vlastnictví, případně jejího pronajmutí. S touto transformací došlo k velmi hluboké přeměně v celé kultuře (myšleno v širokém pojetí kultury).

5.4 Hledání nové identity

V Turkmenistánu je změna kultury a vytvoření státu Turkmenů přímo programovým prohlášením prezidenta a změny týkající se nového způsobu života byly naordinovány mnohem razantněji, než v Kyrgyzstánu..

Ve své prorocké knize Ruhnama („Kniha světla“, má souvislost s Turkmeny, které sám Alláh nazval TÜRK İMAN – stvořené ze světla, jejichž podstatou je světlo)⁵⁹ poukazuje Nijazov jednak na dlouhou tradici turkmenské státnosti a také na starobylost celého turkmenského národa –

⁵⁹ Pozn.: Je možné, že se Nijazov snaží navázat na starší tradice, např. Babur-nama (Bábur náme) – literární dílo paměti zakladatele dynastie a říše Mughalů Bábura

velkolepé dějiny Turkmenů vedou až k proroku Noahovi⁶⁰; historie Turkmenů je dlouhá pět tisíc let a je to historie mnoha vítězství a heroismu⁶¹. Zakončením této dlouhé cesty je podle prezidenta Nijazova právě současnost (*zlatý život ve zlatém století*), kdy Turkmenistán získal nezávislost a neutralitu.

Ruhnama je knihou, která se stala novodobou turkmenskou biblí a podobně je i členěna. Články v turkmenských novinách, časopisech nebo projevy je vhodné doplnit citacemi z Ruhnamy. Autorita této knihy je dána nejen tím, že ji diktovalo samo srdce Velikého vůdce, ale on sám se zaštiťuje autoritou otců turkmenské státnosti. Podobným stylem, jaký známe například z Janovy Apokalypsy, píše i Nijazov: *Duch Oguz Chána mi řekl: Piš! Místo, kde vstoupil tvůj národ do svého bytí, bude cestou ... Duch Göröglyho mi řekl: ...Dnes je štěstí tvého národa v tvých rukou. Saparmyrate, ukaž turkmenskému národu cestu ke zlatému životu. To bude tvůj úkol, to bude tvá cesta*⁶².

V hodnocení dějin prezident Nijazov příliš nehledí na reálnost svých konstruktů, což se možná snáze přehlédně v předkládání historie staré několik tisíc let, ale úplně zapomíná na vlastní roli, kterou on sám hrál za sovětského režimu. Nijazov jako první tajemník Komunistické strany Turkmenické SSR byl člověkem, který má sotva právo tuto část turkmenské historie kritizovat, přesto to bez jakéhokoliv studu a bez jakýchkoliv výčitek dělá.

Podle něj v dobách vzniku Sovětského svazu od roku 1917 do třicátých let 20. století docházelo k masovým deportacím Turkmenů (více než 900 tisíc osob) pouze proto, že byli bohatí. V tomto období opustily podle Nijazova území Turkmenistánu další zhruba 4 milióny obyvatel. Bezpočet lidí bylo zabito, nebo posláno do vyhnanství, protože byli obviňováni jako nacionalisté, nepřátelé společnosti nebo teroristé.

⁶⁰ Nijazov, S.: Ruhnama, s. 9. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

⁶¹ Nijazov, S.: Ruhnama, s. 77. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

⁶² Nijazov, S.: Ruhnama, s. 148. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

Nijazov se ve svém hodnocení sovětské vlády zabývá i 60. a 70. lety 20. století. V tomto období bylo nejdůležitější politické myšlení a na vlastní svobodné myšlení lidé úplně zapomněli. Na tomto místě Nijazov obzvláště kritizuje kolektivismus, který byl nosnou ideou celého sovětského režimu. Jednotlivec neměl přílišný význam, všechny snahy prosazující individualitu byly nekompromisně ničeny. Byla oslavována idea společnosti, ale vůbec se nedbalo na osobní zodpovědnost. Všechny tyto kolektivistické principy byly zmiňovány jako úspěchy sovětské demokracie.

Během celých 74 let existence Sovětského svazu nemůže Nijazov najít jedinou etapu, kterou by mohl označit jako pozitivní. V Ruhnamě se obrací k nešťastným Turkmenům, kteří během sovětské éry ztratili svůj rodný jazyk, protože se nemohli dostat na školu nebo nemohli získat zaměstnání, pokud neznali ruštinu. Zároveň zapomněli na své náboženství, na své tradice, ve svých vesnicích a městech žili ve strašných podmínkách.

Sovětský svaz byl i ekonomickým vykořisťovatelem – podle Nijazova přispíval Turkmenistán od 10 do 18 miliardami dolarů do společného centrálního rozpočtu svou produkcí ropy, plynu, bavlny a chemikálií a zpět dostal méně než jeden milion dolarů.

V „historickém období“ koncem 90. let 20. století Nijazov podle svých slov cítil, že dochází ke zhoršování politicko-ekonomické pozice Sovětského svazu, což byla příležitost, aby 22. srpna 1990 vyhlásil Turkmenistán jako nezávislý a suverénní stát.

Nijazovova kritika kolektivismu je trochu výsměchem ve srovnání s tím, co on sám naordinoval. Na jedné straně lituje Turkmeny, že nemohli získat práci, pokud neuměli rusky, na druhé straně je dnes téměř nemožné získat práci, pokud má uchazeč národnost jinou, než turkmenskou.

Nataša (pasportizační údaje s. 168) je z Krasnovodsku (dnešní Turkmenbaši). Vystudovala učitelství ruského jazyka, ale ztratila práci a vysokoškolský diplom neupotřebí. Občanství má samozřejmě turkmenské, v Turkmenistánu se narodila, ale v kolonce „národnost“ má zapsáno ruská, což je při hledání práce zásadní chybou. Nemůže dokonce ani učit ruštinu

na těch několika málo školách, kde se stále vyučuje. I při výuce ruského jazyka jsou upřednostňováni Turkmeni. Její manžel je Rus a je samozřejmě také bez zaměstnání. Rodina má příjmy z obchodování – každý víkend jede vlakem nakoupit do hlavního města Ašchabádu zboží (zhruba 700 km, ale doprava je poměrně levná), které přes týden prodá. Nové místo sežene snad až se změnou režimu.

V Ruhnamě sice Nijazov deklaruje rovnost všech občanů bez ohledu na národnost, původ, náboženství⁶³, skutečnost je ovšem podstatně odlišná od těchto deklarací. Navíc podle Nijazova musí být turkmenský národ jednotný (což je opět velice blízké jím kritizovanému kolektivismu) a tato jednota (shoda) zahrnuje jazyk, náboženství, zvyky a tradice a také společné myšlení.

Náboženství je považováno za velice důležitý prvek národní jednoty – země byla Turkmenům dána Alláhem, prezident podporuje stavby nových mešit a apeluje k návratu k náboženství. Podle sdělení respondenta, který má k náboženství velice blízký vztah (sám je imámem – náboženským představitelem na úrovni okresu; pro kraj (velajat) je chálí a pro celý Turkmenistán je muftí), dochází ovšem k podpoře náboženství pouze navenek, ve skutečnosti jsou náboženské činnosti poměrně značně potlačovány. Tento imám studoval v Turkmenistánu, ale hlavní teologické vzdělání získal v uzbecké Buchaře.

Má několik žáků, ale jen tajných, protože duchovní školy prezident nechává uzavírat. Tajní žáci odjíždějí domů na několik dní zhruba jednou za čtvrt roku a jejich studium trvá několik let. Délku studia je těžké odhadnout, protože záleží na mnoha okolnostech. Obecně je však tento způsob vzdělání celoživotní záležitostí. Některé náboženské knihy jsou vydávány a tištěné v Turecku a bývají velice často v ruštině.

Na etnogenezi Turkmenů se podílely starověké íránské kmeny – Sakové, Massageti, Sarmati, Alani, ale největší podíl bývá přičítán tureckým

⁶³ Nijazov, S.: Ruhnama, s. 258. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

kmenům (Oghuzové) a po mongolských výbojích i Kypčakům. U Turkmenů trvalo poměrně dlouhou dobu, než byl vytvořen „socialistický turkmenský národ“. Dodnes je zde velice silné povědomí k rodu (např. Teke, Jomud, Salar). Vznik současného turkmenského národa je tedy možné do velké míry přičíst právě sovětské národnostní politice.

Výhody jednotného národa si uvědomuje i Nijazov a z tohoto důvodu varuje před rodovým, případně kmenovým systémem, který panoval v počátcích (Nijazov sice často deklaruje rovnost a bratrství mezi všemi národy Turkmenistánu, ale ve svých patetických provoláních se obrací pouze k milovanému turkmenskému národu): *Můj milovaný turkmenský národe, tvůj původ je u Oguz Chána. Dvacet čtyři kmenů, čtyřicet rodin položilo základ turkmenského národa. ... Ale dnes, když se stal Turkmenistán nezávislým státem, je kmenové uspořádání škodlivé pro jednotu turkmenského národa*⁶⁴.

V tomto případě není nutné podle Nijazova brát příklad z tradice kmenového uspořádání, protože po získání státnosti došlo ke znovuzrození turkmenského národa. Idea kmenů byla pouze dočasná, nyní je třeba veškeré debaty o kmenovém uspořádání rázně odmítnout. Naopak při pohledu do turkmenské historie, která začíná Oguz Chánem a trvá 5000 let, můžeme najít periody, kdy v turkmenském národě kmenové uspořádání neexistovalo.

Pohled i do poměrně nedávné turkmenské historie dostatečně jasně ukazuje, že je sotva možné mluvit o jednotném turkmenském národu, který je tvořen „kmeny“/rody. Pokud by tomu skutečně tak bylo, pak by dějiny turkmenského národa byly dějinami téměř nepřetržité občanské války, protože mezi jednotlivými skupinami docházelo téměř neustále k výpadům a ozbrojeným střetům. Tuto „nepříjemnost“, která je ovšem velice často v dobové literatuře popisována, vysvětluje Nijazov špatným vlivem ruských kolonizátorů v 19. století, kteří způsobili vzájemnou nevraživost mezi jednotlivými kmeny. Vzájemná nevraživost mezi „turkmenskými“ kmeny

⁶⁴ Nijazov, S.: Ruhnama, s. 151. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>

bývá popisována ovšem i před příchodem Rusů⁶⁵: *Salyrové nebo Salorové uchovávají pověst o pobytu svých předků na poloostrově Mangyšlaku. Z tohoto kraje se vystěhovali počátkem 18. století, hlad je vehnal v náruč Chivinců. Jomudi však je zapudili do okolí Čardžuje a odtud dále do Jolatanu.*

Národní jednota je pojmem, který neměl u Turkmenů téměř žádný smysl. Na rozdíl od Kyrgyzů, neexistovala u Turkmenů ani volná správa pod rodovými náčelníky. V některých význačnějších rodinách se sice užíval titul chán, ale měl pouze podobný význam jako oslovení stařešinů v obci. U některých rodů sice docházelo k volbě obecních výborů, ale tyto volené orgány neměly výkonnou moc, sloužily spíše jako poradní orgán. Všechny běžné věci, které se týkaly celého rodu, byly vyřizovány většinou hlasů na sjezdech (maslachat). V soukromých sporech bral většinou právo do svých rukou každý sám.

K jednotlivým vytvořeným úsekům turkmenské historie Nijazov přiřadil významné osobnosti, které završuje on sám – Saparmurat Veliký. I zde (podobně jako v počtu uznaných „kmenů“, jejichž emblém se dostal na turkmenskou vlajku a na státní znak) je důležité číslo pět.

První etapa začíná Oguz-Chánem a trvá od roku 5000 př.n.l. až do roku 650 n.l. Symbolem této epochy je býk, který se objevuje i na prezidentských pomnících (na jednom z těchto pomníků v centru Ašchabádu je býk nesoucí na svých rozích zeměkouli, kde je zlatý chlapec – budoucí prezident Turkmenistánu Saparmurat Turkmenbaši).

Další etapy jsou éra Gorkut Aty (r. 650 n.l. – 10. století), následuje éra Görögly (X. – XVII. století), Machtumkuli (XVII. – XX. století). Poslední éra není pojmenována žádnou osobností, jedná se jednoduše o zlatou éru, která začala vyhlášením turkmenské nezávislosti 27.10.1991. O spojení této éry s Nijazovem/Turkmenbašim ošem nemůže být pochyb.

⁶⁵ Fait. E.: Národové střeadoasijští, zvláště pak na území ruském. Matice česká, Praha, 1910

1. Oguz Han Age.

The first age of the Turkmen Spirit is the period from BC 5000 to AD 650.

2. Gorkut Ata Age.

The second age of the Turkmen Spirit begins AD 650.

3. Görogly Age

X-XVII centuries.

4. Magtymguly Age

XVII-XX centuries.

5. Saparmyrat Türkmenbasy The Great. Golden Age.

Starts on

27 October 1991.

Obrázek 6 – Etapy turkmenských dějin vytvořené podle prezidenta Nijazova (od Oguz-Chána k Saparmuratu Turkmenbašimu Velikému)

6 Kyrgyzstán

6.1 Dělení Kyrgyzů

Rozdělením „Kyrgyzů“ (dnešních Kazachů a Kyrgyzů) se poměrně obsáhle věnoval v první polovině 19. století Č. Č. Valichanov⁶⁶. Údaje o rozdělení a rozmístění kyrgyzských rodů měl od svých příbuzných (především legendické podání od své babičky a svého otce) a aktuální údaje o svých susedech – Kyrgyzech obývající oblast Semirečie/Sedmiříčí.

Kromě dělení na pravé a levé křídlo u „dikokamennych“ Kyrgyzů existoval ještě v době, kterou Valichanov popisuje (1. pol. 19. století) pojem pravá a levá ruka. Dělení na pravou a levou ruku se vyskytovalo u Kyrgyzů Un (On) a Sul (Sol). K hlavním představitelům Un patřil „kmen“ Bugu, ke skupině Sul patřil „kmen“ Soltu (Solto).

Toto rozdělení (na levou a pravou ruku) má původ v dávné minulosti a vtahuje se k šesti synům Oguz-Chána, náčelníka rodů všech turkických rodů. Jednotlivé rody se rozdělily na křídla, z nichž každé obývalo svoje vlastní území. Do dnešního dne (1. pol. 19. století) mají podle Valichanova v Buchaře bekové jako představitelé rodů svá místa po pravé a levé straně carského trůnu.

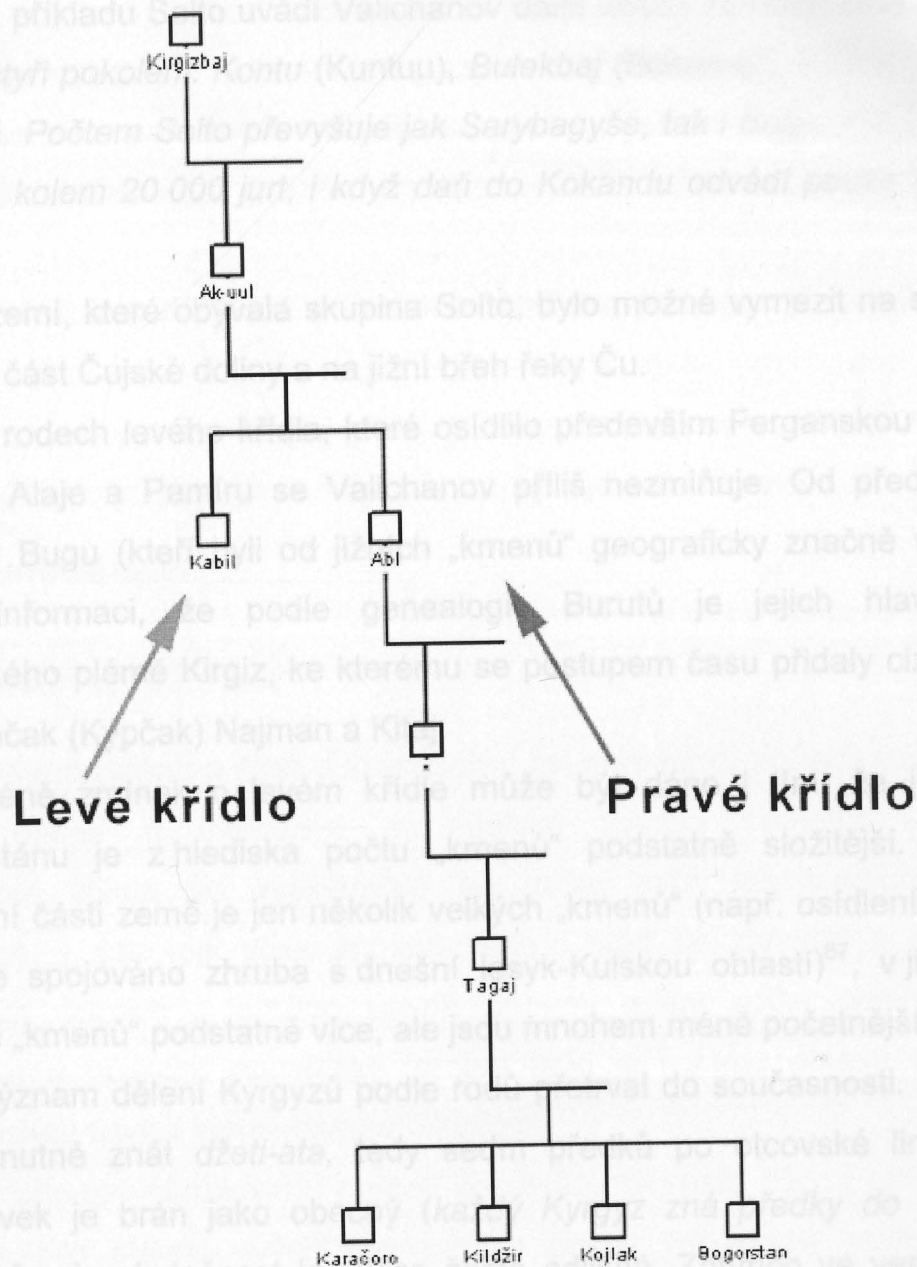
V době pobytu u severokyrgyzského rodu Bugu v roce 1856 zapsal Valichanov legendu o duálním dělení kyrgyzských rodů.

Jména rodů bývala v naprosté většině spojována s předkem, jako nejvýznamnější osobností, jména odvozená podle místa bývala mnohem méně častější. Systém dalšího členění rodu je tedy úzce spjat s genealogií rodových náčelníků větší skupiny (ordy).

Označení Kyrgyzů se tedy vztahuje ke Kirgizbajovi, který byl prvním rodovým náčelníkem „národa“, kterému dal své jméno. Kirgizbaj měl pouze jednoho syna Ak-uula (Bílý chlapec). Ak-uul měl podle jednoho podání dva syny – Abl (Abel) a Kabil (Kain) a podle jiného podání Abl a Kabil byli potomci, ale ne přímo synové Ak-uula. Potomstvo Abla představuje pravé

⁶⁶ Turdalieva, Š.: Rodoplemennoe delenie Kyrgyzov po materialam Č. Č. Valichanova, 2002

křídlo a potomstvo Kabila levé křídlo. Od synů Tagaje, který byl vnukem Abila (Bogorstána, Kojlaka, Kildžira a Karačoro) vzešly i další rody pravého křídla.

Obrázek 7 - Genealogie Kyrgyzů. Rozdělení na pravé křídlo a levé křídlo.

Členění Kyrgyzů není jen na pravé a levé křídlo. Valichanov uvádí, že kyrgyzský „národ“ má tři části: pravé křídlo, levé křídlo a lčkiliky, kteří také bývají spojováni v genealogické linii s Kirgizbajem.

K rodům pravého křídla Valichanov řadil tyto skupiny: Bugu, Soltu (Solto), Sarybagyš, Žedyger, Adegene (Adigine), Bassyz (Basyz), Bagyš, Tygaj (Tagaj), Čerikči (Čeryk).

Na příkladu Solto uvádí Valichanov další dělení na rody: *Rod Solto se dělí na čtyři pokolení: Kontu (Kuntuu), Bulekbaj (Bolakbaj), Tolkan (Talkan), Učbagyš. Počtem Solto převyšuje jak Sarybagyš, tak i Bugu. Počítá se, že zahrnuje kolem 20 000 jurt, i když daň do Kokandu odvádí pouze ze 1 500 jurt.*

Území, které obývala skupina Solto, bylo možné vymezit na střední a západní část Čujské doliny a na jižní břeh řeky Ču.

O rodech levého křídla, které osídlilo především Ferganskou nížinu a podhůří Alaje a Pamíru se Valichanov příliš nezmiňuje. Od představitelů „kmene“ Bugu (kteří byli od jižních „kmenů“ geograficky značně vzdáleni) získal informaci, že podle genealogie Burutů je jejich hlavní část z turkického plémě Kirgiz, ke kterému se postupem času přidaly cizí části – rody Kipčak (Kypčak) Najman a Kitaj.

Méně zmínek o levém křídle může být dáno i tím, že jižní část Kyrgyzstánu je z hlediska počtu „kmenů“ podstatně složitější. Zatímco v severní části země je jen několik velkých „kmenů“ (např. osídlení „kmene“ Bugu je spojováno zhruba s dnešní Issyk-Kulskou oblastí)⁶⁷, v jižní části země je „kmenů“ podstatně více, ale jsou mnohem méně početnější⁶⁸.

Význam dělení Kyrgyzů podle rodů přetrvává do současnosti. Považuje se za nutné znát *džeti-ata*, tedy sedm předků po otcovské linii. Tento požadavek je brán jako obecný (*každý Kyrgyz zná předky do sedmého pokolení*), ale skutečnost je velice často odlišná. Zatímco ve venkovském prostředí hraje příslušnost k rodu (nejen k hlavnímu, ale i k podrodům) důležitou roli ve vzájemné výpomoci v běžných pracovních záležitostech, ale i v tíživých a nenadálých situacích, v městském prostředí zdaleka tak

⁶⁷ Na území mezi příslušníky „kmene“ Bugu žijí i další příslušníci jiných „kmenů“, ale sami obvykle prohlašují, že jejich kořeny a původ jsou v jiné oblasti.

⁶⁸ Hvoslef, E. H.: Tribalism and modernity in Kirgizia. The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change. Joensuu, Finland, 1995

velkou roli nehraje, i když ani zde není možné příbuzenské vazby podceňovat. Někteří pastevci v Suusamyrském údolí sice neznali celé *džeti-ata*, ale aktuální příbuzenské vazby hrály důležitost například při sdružování zvířat do stád, při obchodování i možnosti (případně nemožnosti) odmítnout vzájemnou výpomoc. V jižním Kyrgyzstánu například taxikář, který cestou přibral dalšího pasažéra, po zjištění, že se jedná o jeho vzdáleného příbuzného, nevzal za svezení peníze, *protože od příbuzných nelze brát peníze*.

Znalost svých předků se stává i důležitým faktorem při utváření nové identity. Z tohoto důvodu mnoho vysokoškoláků (kteří ani zdaleka příbuzenských vazeb v běžném životě nevyužívají) zná kompletní *džeti-ata*, protože (jak uvádějí) *je to nutné z důvodu kyrgyzských tradic*.

6.2 Zemědělství

6.2.1 Pastevecká tradice

V Kyrgyzstánu a části Kazachstánu byl nomádský způsob vedení stád nejrozšířenější a intenzivní zemědělská výroba spojená s usedlým způsobem života se vyskytovala ve velké míře jen v nejúrodnějších oblastech. I zde měl však způsob vedení stád se zimními a letními (v dřívějších dobách i jarními) pevně danými místy spíše polonomádský charakter a původní nomádské vedení stád je i v této oblasti s bohatou pasteveckou tradicí velmi dávnou minulostí.

V případě nomádismu nemají kočovníci naprosto žádná stabilní sídla a místa pro stavbu svých přenosných obydlí volí podle momentálních vnějších vlivů, což jsou v největší míře meteorologické prvky. O nomádismus se jedná, i když mají pastevci víceméně stabilní místa například pro zimování, kam se každoročně snaží kočovat a stabilní místa například pro letní pastviny. Tato místa využívají přednostně, ale v případě potřeby, nebo nutnosti využívají i místa jiná. Při úplném nomádismu tedy kočovník o žádném místě nemůže prohlásit „že je tady doma“.

Při původním nomádském chovu dobytka zůstávalo stádo celý rok na pastvinách ve volné přírodě a krmení si zvířata musela obstarávat sama. Úkolem vlastníků stád bylo pouze určení směru jejich pochodu a převedení dobytka přes stepi nebo horské průsmyky na další pastviny. Stáda se mohla i v zimním období pást, pokud sněhová pokrývka nebyla příliš vysoká. Když napadlo sněhu více, uhodily silné mrazy a trávy pokryla zledovatělá vrstva, bývalo zle, protože dobytek byl najednou bez píce, protože nemohl získat píci pod sněhem ani jeho rozhrabáváním. Nestávalo se to často, jen několikrát za století, ale pohroma pak bývala o to větší. Pamětníci na tyto džuty vzpomínají a vypravují, jak zvířata hlady žrala provazy, kterými byla přivázána a později si začala i navzájem ožírat srst.

Proti džutu je možné bojovat jediným způsobem – udělat si na zimu zásobu sena. Tyto zásoby nebylo možné vytvořit především v případě chudých rodů (a pastevců). V odlišné situaci bývali zámožní „bajové“ (statkáři), kteří měli možnost využívat nejlepší pastviny a zároveň měli k dispozici dostatek pracovních sil pro sušení sena. Džuty tedy tato skupina pastevců přestála samozřejmě s mnohem menší újmou.

Na „senokosy“ začaly v některých oblastech jezdit až kolchozníci a při této práci musela povinně vypomáhat celá vesnice.

Pastevci na území Kyrgyzstánu měli ve svém užívání jarní, letní, podzimní a zimní pastviny. Způsob kočování na tyto pastviny byl vertikální – trasa je volena podle nadmořské výšky. Pastevci v případě vertikálního kočování přečkávají zimu v údolích a s příchodem jara opouštějí svá zimoviště a vyráží stále výše do hor, odkud se na sklonku léta vracejí zpět. S tímto způsobem kočování se setkáváme kromě Kyrgyzstánu ještě v horských oblastech Tádžikistánu.

Tento způsob byl možný pouze v rodové společnosti a každý člen této společnosti přesně znal místa pastvin a jejich přirozené hranice. Mezi jednotlivými členy rodu v žádném případě nepanovala rovnost při využívání pastvin a na některá místa mohli kočovat jen ti nejbohatší pastevci, případně nejvlivnější rody.

Při dostatku píce nedocházelo mezi rody k téměř žádným sporům a bylo zcela samozřejmé, že při kočování přes cizí pastviny se zde mohli kočovníci se svými stády omezenou dobu zdržet. Při nedostatku píce se už dovoloval pouze urychlený přechod přes cizí pastviny a v krajních situacích docházelo mnohdy k velice vážným krvavým sporům.

V Kyrgyzstánu byla trasa kočování podle schématu: zima – zimoviště v ajlech, oblastech, kde pravidelně napadlo nejméně sněhu a nejdříve sešel. Na jaře v závislosti na tání sněhu se pastevci se svými stády přesouvali stále výše do hor, kde trávili léto. Na jarních pastvinách (kokteu) se kočovníci obvykle dlouho nezdrželi a brzy se vydávali stále výše do hor na letní pastviny – džajla. Přes horské průsmyky na druhou stranu hor už ovšem kočovali jen nejbohatší pastevci, chudí se museli spokojit s pastvou na jedné straně horského hřebenu.

Výjimečně a jen v některých oblastech pastevci nezimovali v údolích, ale naopak v horách ve výšce kolem 3-4 000 m. Tady měli vyzkoušená místa, kde téměř nepadá sníh a kde je vhodné položení svahu a směr převládajícího větru. V Ťan-šanu se zimní pastviny skotu nazývají tebeň.

Důvodem, proč ve výšce kolem 4 000 m bývají někde zimy bez sněhu je, že tak vysoké hory jsou výše položené než sněhové mraky a zase níže, než je hranice věčného sněhu. K vlastnímu zahřátí slouží pastevcům jako palivo sušený (hlavně ovčí) trus – kizjak.

Rozdělení pastvin a způsob kočování byl samozřejmě nejvíce ovlivněn místními podmínkami. V Kyrgyzstánu je poměrně malá plocha lesů, v současnosti je tento podíl kolem 3,5% a v 19., případně počátkem 20. století bylo toto číslo jen o málo vyšší.

Obecně je možné říci, že tam, kde jsou lesy, je v zimě velké množství sněhu a bezlesé oblasti mají sněhu mnohem méně. Rozšíření lesů je ovšem velice nerovnoměrné.

V kyrgyzských horách nebylo možné absolvovat příliš dlouhé trasy, jako například v kazašských nebo turkmenských stepích. Zatímco stepní kočovníci urazili se svými stády během roku stovky kilometrů, Kyrgyzové

své cesty počítali pouze na desítky kilometrů. Na úplně nejkratší cesty se vydávali usedlí Kyrgyzové, kteří kromě chovu zvířat pěstovali i obilí. Na tyto zemědělce – džataky, se ostatní dívali „přes prsty“, protože pouze ztráta dobytka a následné zchudnutí donutilo hospodáře se usadit.

Kyrgyzové z údolí řeky Ču přezimovali poblíž řeky Ču a s příchodem jara se vypravili na severní svahy přilehlých hor. Po roztání sněhu se během 2 – 3 týdnů objevuje tráva a vše postupuje podle stoupající nadmořské výšky až k vrcholům hor. Podle toho se pastevci řídili a přesouvali se se svými stády koní, ovcí a dobytka stále výše do hor. Při cestě do hor jel nejdříve pastevec na koni, který měl na obojku uvázaného vedoucího kozla, za kterým šlo stádo ovcí.

V červenci přecházeli nejbohatší vlastníci horský průsmyk a zhruba v srpnu se tito kočovníci vraceli stejnou cestou zpět. Tato cesta se považovala za obtížnější, protože oblasti kolem průsmyku už bývaly zaváté sněhem. Když bylo kočování snazší, vydávali se pastevci na zpáteční cestu až v říjnu nebo začátkem listopadu, aby přečkali zimu zase v údolí ve svém zimovišti.

Při přechodech průsmyků docházelo i ke ztrátám, které mohly být způsobené jednak při samotném kočování, ale nejčastěji se na těchto ztrátách podílela divoká zvěř a to zejména vlci.

Přechod stáda organizoval nejčastěji vlastník stáda, nebo nejzkušenější pastevec, který šel vpředu a určoval cestu. Pokud vedla cesta přes ledovec nebo ve sněhových závějích, musel často stezku upravit lopatou. Za ním šly ovce, které první vyšlapávaly stopu ve sněhu. Ty následoval skot, pak šli koně a za nimi velbloudi. Toto mnohatisícové stádo uzavírali soumaři nesoucí stany. Členové rodiny jezdili většinou na koních, případně na velbloudech.

Většinou těsně před průsmykem pastevci se svými stády přečkávali noc, aby stáda nabrala sílu pro náročný přechod. Honáci nazývali takovou noc šykama, noc před zdoláním průsmyku. Pastevci věděli, že pronikavý, nebezpečný vítr se vždycky zvedá po půlnoci a vane až do východu

slunce. Proto bylo třeba ukryt početné stádo před ledovým větrem na noc a ráno se s čerstvými silami vydat k průsmyku.

6.2.2 Rostlinná produkce

Rostlinná výroba byla na území Kyrgyzstánu rozšířena podstatně méně a to zejména v úrodných oblastech ve Ferganské nížině a v několika oblastech kolem jezera Issyk-Kul. V okolí Issyk-Kulu býval významným doplňkem i rybolov.

Ačkoli rostlinná výroba byla u pastevců většinou zcela neznámou záležitostí, přesto udává Valichanov⁶⁹, který podnikl několik cest v polovině 19. století územím dnešního Kyrgyzstánu, že každý Kyrgyz seje podle své potřeby obilí, a dosahuje poměrně vysokého výnosu – z jednoho vysetého pytle obilí je úroda deseti pytlů zrna v případě pšenice. Každoročně vysévají Kyrgyzové z jednoho rodu kolem 15 000 pytlů obilí. Přepočtem je možné odhadnout výnos na 1–1,5 t/ha, který je plně srovnatelný s výnosem dosahovaným v současnosti.

Tyto údaje ukazují na skutečnost, že i na území Kyrgyzstánu bylo rozvinuté intenzivní zemědělství i mimo nejúrodnější oblasti. Přesto není možné údaj „všichni Kyrgyzové“ brát úplně doslova, protože naprostá většina území Kyrgyzstánu byla pasteveckou oblastí, kde z důvodu nepříznivých klimatických podmínek nebylo možné pěstovat ani nejodolnější plodiny. S jejich pěstováním bylo možné začít až po vyšlechtění odrůd, které byly schopné snášet místní drsné prostředí.

Vysoké výnosy v minulosti byly dány zřejmě také dlouhodobými úhory nad 15 let, ale i v současnosti, kdy jsou v rostlinné výrobě aplikovány osevní postupy známé z Evropy a od úhorového, resp. celinného hospodářství se dávno upustilo, je Kyrgyzstán v dosahovaných hektarových výnosech obilovin a okopanin mezi středoasijskými republikami na prvním místě.

Pšenice se začala v Kyrgyzstánu pěstovat počátkem 17. století a byla prý přivezena z Kašgaru Bajkabylem, jedním z nejznámějších náčelníků

⁶⁹ Valichanov, Č. Č.: Sobranije sočinenij v pjati tomach. Tom I., Alma-Ata 1961

rodu Džanys⁷⁰. Kromě pšenice se pěstoval ve větší míře ještě ječmen a proso, které mělo velký význam v zimním období, protože se z něho vařila kaše nahrazující chybějící mléko.

Mezi další plodiny je možné zařadit kunak (pobratim) - používaný pro krmení koní, hrách, ječmen, čočku, len, kukuřici a sezam dovezený rovněž z Číny.

Žeň se prováděla srpem a mlácení obilí za pomoci volů, koní a velbloudů, kteří celý den šlapali po obilí a tak uvolňovali zrno. V některých oblastech se stavěly i mlýny a to zejména řemeslníky z Taškentu.

Teprve po 2. světové válce se začalo s pěstováním ječmene, brambor a cukrovky, ale dnešní výnosy rozhodně rekordní nejsou – u brambor kolem 100 q/ha, u ječmene 12 q/ha a cukrovky 200 q/ha. V níže položených oblastech se urodí i zelenina a ovoce – těžiště této produkce je v nejúrodnějších oblastech ve Ferganské nížině kolem měst Oš a Džalalabád.

6.2.3 Dvacáté století

Na začátku 20. století začalo docházet k poměrně výrazným změnám ve způsobu hospodaření. Ačkoli se Kyrgyzové v některých oblastech zabývali obilnářstvím, rozhodující byl vždy pastevní chov dobytka. Usedlý způsob života spojený s pěstováním obilí byl spíše výjimkou. Dokonce i nejchudší obyvatelé, v jejichž vlastnictví nebyl jediný kus dobytka a nepotřebovali tedy kočovat a hledat pastviny, měli rovněž svá letní a zimní stanoviště, kde vypomáhali bohatším členům rodu.

Kyrgyzové, kteří pěstovali obilí, v některých případech rovněž kočovali, ale délka trasy byla velmi omezená, nebo se jednalo jen o každodenní vyhánění skotu na pastvu. Přejít k usedlému způsobu života býval často spojen s tím, že hospodář z nejrůznějších důvodů přišel o svůj dobytek. Chudí obyvatelé byli nazýváni džatakové, což v kyrgyzštině i kazaštině znamená usedlý nebo ležící. Čím větší stádo, tím dále do hor

⁷⁰ Valichanov, Č. Č.: Sobraniye sočinienij v pjati tomach. Tom I., Alma-Ata 1961

vlastníci stád kočovali. Pokud měli Kyrgyzové málo dobytka, kočovali jen na úpatí hor, kde zůstávali přes celé léto.

Ve dvacátých letech 20. století začala probíhat kolektivizace. Ve vesnicích docházelo nejprve k zakládání komun, kterým byly přislibovány a poskytovány podpory ze strany státu a byla vedena kampaň pro jejich zakládání. Zároveň byly vyzdvihovány výhody společného života na vesnici například při hlídání dětí, obdělávání půdy, zpracování a prodeje potravinářských výrobků. Komuny podle dobových propagačních materiálů měly přinášet užitek všem pracujícím a strach z nich měli mít jen ti, kdo využívají lidi k nádenické práci⁷¹.

Komuny měly odlišný charakter, než kolchozy. Rozdílly byly v rozdílné legislativě při zakládání a vlastním chodu. Obecně lze říci, že v komunách byla hlubší dělba práce, která zasahovala nejen do pracovních záležitostí, ale i do záležitostí rodinných (společné vaření, hlídání dětí, apod.). Legislativně v polovině dvacátých let vedle sebe existovaly jak komuny, tak i kolchozy, později se zemědělské hospodaření odehrávalo jen v kolchozech a státních podnicích – sovchozech.

Komuny organizovaly vzdělávání svých členů, pořádaly kurzy pro traktoristy atd. Organizace kurzů bývala často velmi chaotická. Docházelo k případům, že se pořádal kurz pro traktoristy, ale k dispozici nebyl jediný traktor.

Později se kurzů pro traktoristy, případně kurzů pěstování obilí měli zúčastňovat všichni pastevcí. Zdaleka ne všichni byli novou situací nadšeni a mnoho rodin raději složilo svoji jurtu a utekli do hor. Tím si příliš nepomohli, zvláštní komise je vyhledávaly a vracely zpátky do nově zakládaných kolchozů.

Nejbohatší, ale často i mnohem méně bohatí (tzv. středňáci) vlastníci stád byli rozkulačováni a posíláni na mnohaleté tresty na Sibiř. Mezi zastánci nových pořádků (komunistů) a starých pořádků (basmačů)

⁷¹ Kisljanskij, S. S.: Komu vygodna komuna i kto jejo boitsja, Moskva 1921

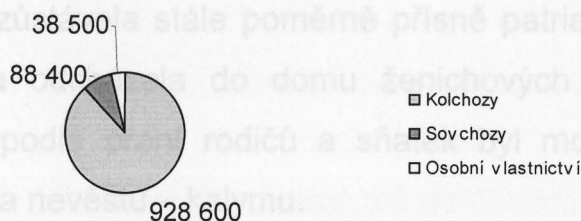
docházelo ke krvavým střetům ještě ve třicátých letech 20. století. Na straně padlých byli i zástupci nově vznikající inteligence (např. nových učitelů).

Soukromé vlastnictví se zdálo být zpočátku naprosto nepřipustným, ale po vydání zásad družstevního hospodaření s všesvazovou působností ve 30. letech došlo k částečnému zmírnění situace.

Osobní vlastnictví bez omezení bylo možné např. u drůbeže a včel. U dobytka byl maximální počet kusů určen. Na sjezdu kolchozníků SSSR v roce 1935 byly vydány nové stanovy, které umožňovaly každému kolchozníkovi vlastnit jednu krávu, tři kusy jalovic, dvě prasnice se selaty, nejvýše patnáct kusů ovcí a koz a neomezený počet drůbeže, králíků a koz. Kolchozníkům mohla být přidělena i kolchozní půda k osobnímu užívání, ale byla stále ve vlastnictví kolchozu, nesměla být prodávána, ani propachtována, ani jiným způsobem zastavována⁷².

V r. 1940 už připadala na kolchozy podstatná část osevní plochy v Kyrgyzstánu:

Velikost osevní plochy podle druhu vlastnictví
(1940, ha)

Graf 32 - Velikost osevní plochy podle druhu vlastnictví (Kyrgyzstán 1940) Zdroj: Vitkovič, V.: S vami po Kirgizii, Moskva 1958

Počty chovaného dobytka podle druhu vlastnictví (Kyrgyzstán, 1940)			
	Kolchozy	Sovchozy	Soukr. vlastnictví
Krávy	184 000 ks 33%	58 300 ks 10%	313 100 ks 56%
Ovce, kozy	1 486 900 ks 59%	353 400 ks 14%	688 800 ks 27%
Prasata	22 200 ks 25%	10 600 ks 12%	54 400 ks 62%
Koně	285 300 ks 70%	33 200 ks 8%	89 200 ks 22%

Tabulka 6 - Počty chovaného dobytka podle druhu vlastnictví (Kyrgyzstán, 1940) Zdroj: Kokaisl, P.: Středoasijskí pasteveci dříve a nyní. Farmář 1/2001

⁷² Svět sovětů, roč. IV., čís. 3, 1935

Z uvedené tabulky jednoznačně vyplývá počáteční preference kolchozů na úkor sovchozů. Podobně jako v jiných socialistických zemích, kde ovšem k zakládání hospodářství kolchozního typu docházelo většinou až po 2. světové válce, byly kolchozy zpočátku skutečnými družstvy, která musela zcela samostatně hospodařit a od státu dostávala minimální finanční podporu. V Kyrgyzstánu tato družstva neměla ani daňové úlevy a často se dostávala do velmi složité finanční situace.

Nově vytvořené kolchozy v mnoha případech plnily roli dřívější společenské jednotky, jejichž součástí byly exogamní rodiny. Až do roku 1950 bylo možné sestavit kompletní genealogii kyrgyzských kmenů a příslušnost obyvatel k nim⁷³.

Kočovní pastevci bývali usazováni, ale přesto jako členové kolchozů, nebo zaměstnanci sovchozů stejně kočovali a starali se o stáda.

Až do konce šedesátých let 20. století byla forma pastevectví u Kyrgyzů pouze modifikovanou formou jejich dřívějšího způsobu života. Z původních „nomádů“ (i když nomádství v této oblasti nebylo ani před rokem 1917), se sice stali kolchozní, nebo sovchozní pastevci (čabani), ale společenská struktura zůstávala stále poměrně přísně patriarchální, sňatky byly patrilokální (dívka odcházela do domu ženichových rodičů), výběr partnera byl většinou podle přání rodičů a sňatek byl možný pouze po zaplacení výkupného za nevěstu – kalymu.

V Kyrgyzstánu se situaci v kolchozech podařilo během dvou desetiletí zhruba stabilizovat, ale v průběhu druhé světové války kolchozní hospodaření výrazně upadalo. Tento úpadek byl zapříčiněn především povoláním naprosté většiny mužů ke službě v armádě. Práci v kolchozech museli zastávat důchodci, ženy a často i školou povinné děti. Dodávky, které musely kolchozy odvádět, byly velmi vysoké a situaci v kolchozech přiváděly do úplného kolapsu.

⁷³ Mote, V.L.: 'Kirghiz', in Richard Weekes (ed), A World Ethnographic Survey, (Westport, CT, 1978), pp. 217-218. In: Patnaik, Ajay: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91.

Po skončení války se mnoho mužů domů nevrátilo, Sovětský svaz měl velké množství hospodářských problémů, a proto docházelo k obnově jen velmi pomalu. Mechanizace zejména rostlinné výroby sice postupovala, ale rozhodně nijak závratným tempem. Postupem času docházelo i k setření rozdílů mezi kolchozním a sovchozním (státním) způsobem hospodaření. V 70. a 80. letech 20. století už tyto rozdíly byly téměř neznatelné.

Zemědělská politika sovětské vlády deklarovala a usilovala o zavedení mechanizace, případně o její zvýšení. V prvním období (20. léta) bylo hlavním úkolem vytvoření větších kolektivních farem (kolchozů) a zvýšení počtu státem vlastněných podniků (sovchozů). Ke změnám došlo v období 50. let, kdy se začínaly zakládat strojní a traktorové stanice (MŽS). Kolchozy získaly vlastní a výkonnější stroje, s čímž přirozeně souvisel tlak na zvětšování zemědělských podniků pro zvýšení produktivity práce.

Podle svědectví bývalého kolchozního čabana (pastevce ovcí) Anarbeka (pasportizační údaje s. 168) z Toš–Bulaku (vesnice vzdálená asi 40 km od Biškeku) docházelo ke změnám kolchozů na sovchozy, ale i naopak. Anarbek se narodil ve vesnici nedaleko Kara–Balty a do Toš–Bulaku se přestěhoval s manželkou až několik let po válce. V Toš–Bulaku byl nejprve sovchoz, který se později přeměnil na kolchoz. Tento kolchoz byl středně velký, to znamená, že se zde chovalo kolem 20 000 ovcí. Z Toš–Bulaku kočovali pastevci přes horský průsmyk až do Suusamyrského údolí, kde pak i s rodinou žili v jurtách celé vegetační období (červen–říjen). V zimním období se pastevci vždy vraceli do vesnice. Tímto způsobem kočovali více než třicet let.

Každý čaban měl u své části stáda svůj zděný domek. Na pastvu se dobytek vyháněl i v zimě, pokud ovšem bylo málo sněhu. Během zimy se jednalo pouze o jednodenní pastvy. Pokud bylo takové množství sněhu, že byla pastva vyloučena, zvířata se krmila senem. Senoseč byla během léta záležitostí zaměstnanců kolchozu a v případě nárazových prací měli povinnost výpomoci i zaměstnanci jiných odvětví (např. učitelé a někdy dokonce i policisté).

Po rozpadu kolchozu získal Anarbek podíl při rozdělování kolchozního majetku a na rozdíl od mnoha sousedů si tento podíl udržel až do současnosti. Stádo, které vyhání na pastvu, má kolem 140 kusů ovcí, ale vlastnictví dobytka je rozděleno i mezi rodinu syna. V létě už nikdo z vesnice na původní suusamyrské pastviny nekočuje, stádo se vyhání ráno mezi 6 a 7 hodinou na místo vzdálené zhruba 2 hodiny cesty a večer za tmy (kolem 10 hodiny) se přihání zpět. Podobným způsobem se zvířata pasou i v zimě, jen s tím rozdílem, že délka trasy i doba pastvy je podstatně kratší. Doplňkovým zdrojem píce v zimě je seno nasušené v létě.

V dobách Sovětského svazu byl v Kyrgyzstánu nejvýnosnější chov ovcí, zejména z důvodu možnosti vývozu vlny do zahraničí. Postupně docházelo ke stále většímu podílu ovcí ve stádech i jejich absolutnímu nárůstu. Tím docházelo často ke zničení pastvin, které se nestačily přirozeně obnovovat. Chov jiných druhů zvířat se podstatně omezil nebo se s ním úplně přestalo. To potkalo kyrgyzské velbloudy, s jejichž chovem se téměř úplně přestalo v sedmdesátých letech 20. století.

Velbloud byl vždy neodmyslitelnou součástí stád, ale jeho význam nebyl zásadní. Ačkoli je z velbloudů mnohostranný užitek, spočívající v nošení břemen, získávání srsti, kůže, masa a ani mléčná užitkovost není zcela zanedbatelná, tuto funkci zastávají zcela plnohodnotně i ostatní chované druhy dobytka, jakými jsou ovce, hovězí dobytek a koně. Pravdou je, že velbloud patří mezi nenáročná zvířata, která je možné chovat jak v horkých pouštních a polopouštních oblastech Kazachstánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, tak i v horských oblastech Kyrgyzstánu a Tádžikistánu. Velbloud se spokojí i s tou nejméně kvalitní výživou, ale je mnohem více náchylný k nemocím, vůči kterým jsou ostatní chované druhy zvířat rezistentní. Z tohoto důvodu je chov velbloudů v Kyrgyzstánu velmi omezen a v typicky pasteveckých oblastech se s jeho chovem přestalo úplně. I v Kazachstánu, kde má tento chov větší tradici, je jejich chov na ústupu.

Pro vysokohorské oblasti Kyrgyzstánu (zejména v jižní části země u hranic Číny a Tádžikistánu a ve východních částech) byl dříve typický chov

jaků. Kyrgyzstán není zemí, která by patřila v počtu chovaných kusů mezi světovou špičku – nejvíce domácích jaků se chová v Tibetu – kolem 12 miliónů kusů, což je přes 85% všech jaků na celém světě. Kromě Tibetu se jaci chovají ve větším měřítku ještě právě v Kyrgyzstánu a dále v Tádžikistánu, Rusku (Gorno-Altajská, Chakaská a Tuvinská oblast, Burjatsko, severní Kavkaz a Jakutsko) a Mongolsku.

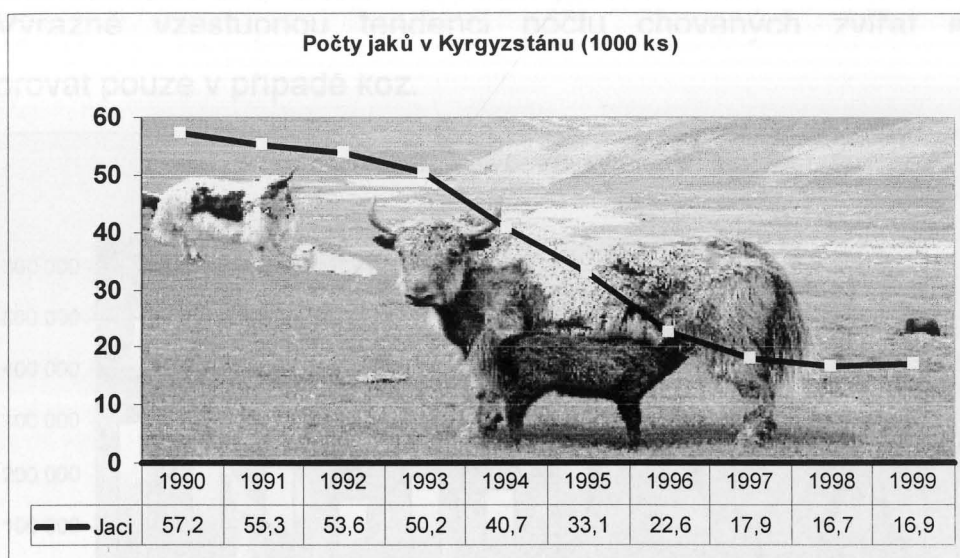
Domácí jaci se dříve chovali především pro nošení nákladů. V Kyrgyzstánu je dnes u chovaných jaků důležitá především masná a mléčná užitkovost. Využití má i srst, kůže, rohy nebo dokonce i jačí oháňky, které se někde (např. v Sary-Taš) zavěšují na hroby jako ozdoba.

Dojení jaků se provádí pouze v létě. Jakmile začne být chladněji (nejčastěji již v září), s dojením se přestane. Laktace jaků tím ovšem nekončí, ale všechno mléko v této době spotřebují jačí telátka, aby se mohla lépe připravit na zimu. V mléčné užitkovosti jaci za hovězím skotem značně zaostávají – za rok se získá pouze kolem 400 l mléka. (u krav to bývá ve stejných klimatických podmínkách zhruba osmkrát více). Výhodou je mnohem vyšší tučnost jačího mléka – množství tuku v jačím mléce je oproti kravskému více než dvojnásobné.

Ve šlechtitelské práci jsou (nejen) v Kyrgyzstánu značné rezervy a pokusy křížit jaky s hovězím dobytkem naráží na problém neplodnosti všech býků, kteří se při křížení jaků a hovězího dobytka narodí. Ke šlechtění se tedy mohou použít jen samice, které při dalším křížení s čistokrevnými jaky mají plodné potomstvo i u býků až v sedmé generaci. Většina chovatelů ovšem dává přednost chovu čistokrevných jaků oproti křížencům s hovězím dobytkem.

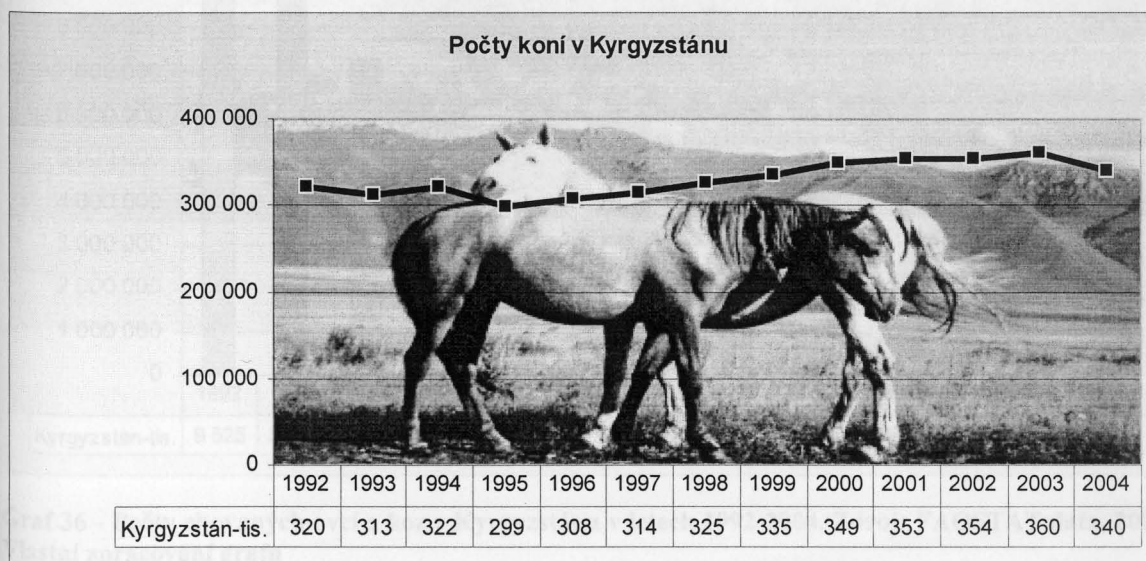
Počet chovaných zvířat v průběhu 90. let 20. století zaznamenal v případě jaků ještě hlubší propad, než u ostatních druhů. Počet chovaných jaků v Kyrgyzstánu v roce 1999 poklesl oproti roku 1990 na méně než 30% původního počtu⁷⁴.

⁷⁴ Kyrgyzstan GoskomStat, In: Fitzherbert, A.: Country Pasture/Forage Resource Profiles: Kyrgyzstan. FAO, 2000 (internetová verze <http://www.fao.org>)

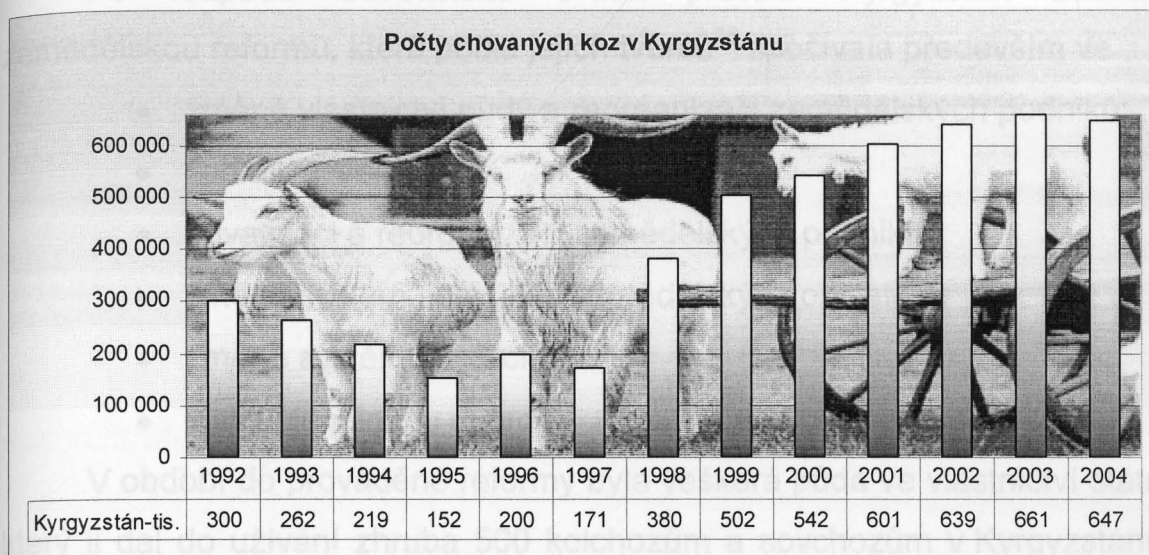
Graf 33 – Počty jaků v Kyrgyzstánu 1990-1999. Zdroj: Kyrgyzstan GoskomStat, In: Fitzherbert, A.: Country Pasture/Forage Resource Profiles: Kyrgyzstan. FAO, 2000 (internetová verze <http://www.fao.org>). Vlastní zpracování grafu.

Poměrně vysoký počet chovaných koní je dán pasteveckou tradicí. Pastervec jednoduše koně mít musí, jednak z důvodu potřeby při péči o stádo, z prestižních důvodů a také z důvodu výroby zkvašeného kobyliho mléka – kumysu. Počet koní také v průběhu let po rozpadu SSSR až do současnosti nezaznamenal tak drastický úbytek, jako v případě stěžejních ovcí a jejich počet (koní) je v současnosti dokonce mírně vyšší než v roce 1992.

Graf 34 - Počty chovaných koní v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.

Výrazně vzestupnou tendenci počtu chovaných zvířat můžeme vypočítat pouze v případě koz.

Graf 35 - Počty chovaných koz v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu

Vzhledem k tomu, že jejich počet je o několik řádů nižší, než počet chovaných ovcí, vzestup jejich počtu nemůže ani zdaleka nahradit propad počtu chovaných ovcí.

Graf 36 - Počty chovaných ovcí a koz v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu

6.2.4 Zemědělské reformy a současnost

Po rozpadu Sovětského svazu provedl Kyrgyzstán zásadní zemědělskou reformu, která podle jejích tvůrců⁷⁵ spočívala především ve

- změně vlastnictví půdy a reorganizaci zemědělských podniků
- liberalizaci cen
- privatizaci a reorganizaci zemědělských podniků
- změně systému půjček v zemědělských oblastech
- změně systému dotací
- institucionálnímu rozvoji

V období do provádění reformy byla veškerá půda ve vlastnictví státu, který ji dal do užívání zhruba 500 kolchozům a sovchozům v Kyrgyzstánu. Prováděná reforma měla za cíl předat půdu soukromým uživatelům nebo reorganizovaným velkým hospodářstvím s právem hospodařit na půdě na 99 let. V roce 1998 uvádělo ministerstvo zemědělství Kyrgyzstánu, že roste velice rychle soukromý farmářský sektor a snižuje se počet kolchozů a sovchozů.

Postupem času se ovšem stále více ukazovalo, že sice dochází k naplňování cílů zemědělské transformace, ale produktivita i produkce v zemědělském sektoru drasticky klesá.

Vlastní zemědělská reforma ovšem začala již v únoru roku 1991 po přijetí zákona o zemědělském hospodaření. Podle tohoto zákona měly místní sověty vydělovat půdu pro zemědělská hospodářství. Kolchozy i sovchozy měly povinnost vydat půdu těm zemědělským pracovníkům, kteří chtěli využít této možnosti a získat zemědělskou půdu. V dubnu 1991 byl přijat další zákon o půdní reformě, ve kterém byl rozpracován základní cíl celé reformy – v každém rajonu (okrese) zřídit novou instituci Půdní fond, který by spravoval a předával nevyužitou půdu zemědělským hospodářstvím a rovněž by převáděl půdu a reorganizoval nerentabilní kolchozy a sovchozy na zemědělská hospodářství a zemědělské společnosti (kooperativy). Na

⁷⁵ Proekt reformy selskovo chozjajstva v regione – 2. Kyrgyzstan. Glava II: Selskochozjajstvennaja reforma i otraslevye pokazateli. Biškeek 1998

konci roku 1991 už bylo organizováno kolem 2000 hospodářství, která měla v držení kolem 5% veškeré zemědělské půdy.

Následné prezidentské výnosy (ukazy) z konce roku 1991 a začátku roku 1992 měly reorganizovat nerentabilní kolchozy a sovchozy a vedly k jejich hromadnému rozpadu. Podle nich byla povinnost kolchozů a sovchozů vydat každému jejich pracovníkovi část aktiv (inventáře), která ovšem nezahrnovala půdu. Okresy (rajony) měly povinnost rezervovat 50% ploch pastvin pro Národní půdní fond (Nacionalnyj zemelnyj fond – NZF), který byl založen, aby bylo možné vytvořit soukromá zemědělská hospodářství, kde se bude hospodařit podle „tradičních kyrgyzských metod hospodaření“. Koncem roku 1993 došlo ke zpomalení tempa prováděných reforem a v některých okresech se spíše objevovaly tendence vrátit vše zpět k původnímu stavu⁷⁶.

Prezidentský výnos z února roku 1994 měl vnést pořádek do prováděné zemědělské reformy a měl tento proces zrychlit.

Všechny kolchozy a sovchozy měly povinnost provést reorganizaci a rozdělit obdělávanou půdu mezi zaměstnance i rodinné příslušníky zaměstnanců těchto podniků a inventář mezi zaměstnance. Rozdělení nepodléhaly pastevní půdy. Potvrzení o právu užívání půdy formou bezplatného nájmu vydávala státní agentura Goszemagenstvo nejprve na 49 let a později na 99 let.

Vlastník certifikátu mohl právo k užívání půdy (ale ne vlastnictví samotné půdy, protože vlastníkem zůstával stát) prodat, dát do nájmu nebo zastavit kterémukoliv občanu Kyrgyzské republiky. Je třeba ovšem zmínit i to, že většina těchto certifikátů pouze opravňovala k využívání určité plochy půdy, která ovšem nebyla nijak vymezena a nebyla tedy nijak konkrétní. Vlastnictví (resp. nájem) tedy v mnoha případech zůstalo jen na papíře.

Je s podivem, proč v průběhu reforem nebyla půda převedena přímo na nové vlastníky, ale byl zaveden pouze institut pronájmu. Svou roli zde

⁷⁶ Proekt reformy selskovo chozjajstva v regione – 2. Kyrgyzstan. Glava III: Selskochozjajstvennaja reforma i otraslevye pokazateli. Biškeek 1998. s. 50

možná sehrála i tradice, protože osobní vlastnictví půdy rozhodně nebylo obvyklé a mnohem častější bylo právě ono právo k užívání. Soukromé vlastnictví zemědělské půdy dokonce zakazovala v článku 4 i ústava Kyrgyzské republiky. V době prováděných zemědělských reforem byla snaha ústavu změnit, ale tento zásah vyžadoval souhlas parlamentu, kde byla velice silná opozice vůči soukromému vlastnictví zemědělské půdy. Teprve po roce 2000 došlo ke změně a půda byla skutečně převedena do osobního vlastnictví dřívějších pronajímatelů.

Transformaci kyrgyzského zemědělství je možné hodnotit z mnoha pohledů. V tomto sektoru došlo k provedení radikálních tržních reforem a masové privatizaci, která ovšem nezajistila deklarované snahy o potravinovou soběstačnost. Umarova⁷⁷ uvádí, že je dnes (r. 2001) patrné, že v zemědělské produkci budou mít zastoupení kooperativy, kolektivní, soukromá i státní hospodářství. Hlavní otázka ovšem spočívá v tom, jaký podíl bude mít každý z těchto sektorů. Podle Umarové se ukazuje, že v budoucnu budou „kontrolní balík“ držet hospodářství, která budou v nejrůznějších podobách vycházet z kooperativně-kolektivního hospodářství a do 20% budou tvořit soukromá a individuální (rodinná) hospodářství. Role státních hospodářství nebude příliš velká a podíl soukromých hospodářství na celkové produkci se bude snižovat s rostoucí produktivitou celého zemědělského sektoru.

Hlavní chybou současného stavu je podle Umarové to, že přechod k tržním vztahům nebyl cestou přeměny dřívějších kolchozů, sovchozů a dalších zemědělských podniků na nová „tržní“ hospodářství (kooperativy, akciové společnosti, zemědělské firmy), ale jednalo se ve velké míře o jejich rozdrobení. Celkový stav kyrgyzského agrokompexu je i z tohoto důvodu v krizové situaci.

Umarová hledá příklady v zahraničí a uvádí, že soukromí rolníci (farmáři) mají velký problém v tvrdém konkurenčním boji. Efektivní forma

⁷⁷ Umarova, M.: Effektivnost kooperativnych otnošenij v APK i ich soveršenstvovanie. Nacionalnaja akademija nauk Kyrgyzskoj respubliky. Mežvedomstvennyj dissertacionnyj sovet. Biškek 2001, s. 3-19

hospodářství je pouze při sdružování do větších celků a při vzájemné kooperaci. V USA 10% velkých farmářských hospodářství produkuje více než 80% zboží. Totéž je možné pozorovat i v zemích západní Evropy (Francie, Německo⁷⁸, Holandsko), ale i v Kyrgyzstánu. Velké kyrgyzské zemědělské podniky (některé ještě zachované goschozy, kolchozy, rolnické společnosti a zemědělské podniky – *agrofirmy*) vykazují podstatně vyšší efektivitu, než nově vzniklá drobná rolnická hospodářství.

Jako příklad mohou posloužit velké zemědělské podniky v Ošské a Džalalabádské oblasti, které se udržely i navzdory prováděným reformám. K 1.říjnu 1999 bylo v Kyrgyzstánu na základě kooperativních principů 334 hospodářství, z toho více než 3/4 byly v jižních oblastech země (v Ošské oblasti 171 a v Džalalabádské oblasti 81).

Před zahájením reformy vykazovaly zemědělské podniky v jižních regionech Kyrgyzské republiky vysokou míru rentability. V době reformy díky rozpadu velkých hospodářských celků došlo i zde (přes dřívější rentabilitu) k propadu zemědělské produkce o 40-50%. Zároveň s tímto snížením celkové produkce došlo i ke snížení rentability většiny nově vzniklých malých rolnických (farmářských) hospodářství.

6.3 Rodina a manželství

Uzavírání manželství u Kyrgyzů bylo především majetkovou smlouvou, kdy se za určitých okolností mohla sama manželka stát součástí majetku. Na roli ženy nelze ovšem nahlížet jen na „kus zboží“, protože i ona měla (sice mnohdy jen částečná) svá práva a do chodu domácnosti i hospodářství mohla velmi výrazně zasahovat.

Příprava k uzavírání manželství zahrnovala nejprve především dohodu mezi rodiči nevěsty a ženicha. Pak následovala smlouva o výši platby za nevěstu jejím rodičům – kalymu. Velikost kalymu byla udávána u

⁷⁸ Pozn.: Např. ve spolkové zemi Bavorsko je ovšem také patrné rozdrobení hospodářství, soukromí zemědělci si často hledají sezónní přivýdělek v průmyslových podnicích a jejich konkurenceschopnost bývá zvyšována systémem relativně vysokých státních dotací. (pozn. autora)

středně bohatých rodin kolem 30 kusů dobytka, chudší se spokojili s 5 – 10 kusy. U nejbohatších rodin byla výše kalymu mnohonásobně vyšší.

Rodiče nevěsty také poskytovali dary, které sestávaly ze dvou částí – věna (kiit) a enči.

Výše věna závisela zcela na vůli otce. Věno bylo tvořeno čepcem, oblečením, ložním prádlem, potřebami pro domácnost, penězi, několika kusy skotu a někdy nevěsta dostala i jurtu. Dobytek byl součástí věna jen výjimečně, protože tvořil podstatnou část enči. Zajímavé je, že dobytek, který tvořil hlavní bohatství Kyrgyzů, žena téměř nikdy nedostávala. Věno bylo výhradním majetkem ženy a po její smrti (pokud byla bezdětná) se vracelo jejím příbuzným. O výši věna se dohadovalo při námluvách a bylo vždy menší než kalym. Předání věna (podobně i kalymu) muselo být ještě před hostinou. Enči se vyplácelo (naturálně) 1–3 roky po svatbě a bylo tvořeno různými druhy zvířat. Mělo se jednat o jakési vyrovnání kalymu, ale ani zdaleka nedosahovalo jeho výše.

Otec ženicha daroval synovi dobytek, což opět záviselo zcela na jeho vůli, ale všichni synové měli právo na stejný díl.

Okamžikem zaplacení kalymu a kiitu byla uzavřena svatební smlouva se všemi s tím vyplývajícími důsledky. Odstoupit od této smlouvy po zaplacení výkupného bylo už velice komplikované a už se netýkalo pouze ženy a muže nebo jejich rodin, ale celého příbuzenstva. To bylo dáno také tím, že na zaplacení kalymu se podílel mnohdy celý rod, a proto byla žena považována za majetek rodu. Mnohoženství se u Kyrgyzů vyskytovalo ojedinele, protože se většinou nedostávalo prostředků na zaplacení kalymu. Chudí Kyrgyzové, kteří nemohli zaplatit kalym, měli svobodné syny do 30 i více let, zatímco bohatí ženili své syny v 16. roce věku.

Pokud měl bohatý Kyrgyz více žen, pak tyto ženy často žily v oddělených jurtách a muž svůj majetek dělil mezi obě. Každá pak hospodařila s obdrženou částí majetku.

První (hlavní) žena (bajbyče) dostávala větší část majetku, ovšem většinou ne proto, že byla první ženou, ale proto, že bývala starší a

zkušenější hospodyně. Velikost svěřeného majetku ovšem závisela hlavně na vzájemných sympatiích. Když si zámožný muž bral třetí ženu, platil kalym z majetku svých dvou žen.

Děti následně získávaly majetek z té části, kterou spravovala jejich matka, a proto po ovdovění přicházela žena ke svému synovi.

Po smrti ženy přecházel spravovaný majetek přednostně na její děti a teprve v případě, že žádné nebyly, na jejího muže. Obecně nejhorší situace byla pro bezdětnou vdovu pokročilejšího věku. Nemohla-li už pro svůj věk uzavřít manželství, odešla k příbuzným muže, kteří měli povinnost se o ní starat. Tato povinnost nebývala často zcela samozřejmě plněna s přílišnou ochotou a žena raději, než aby snášela špatné zacházení, odcházela ke svým příbuzným do svého rodného aulu, kde mohla očekávat přece jen lepší přístup.

Když zemřel otec bez vypořádání dědictví všech svých dětí, měli povinnost oženit své sourozence či synové, kteří už dědický podíl získali.

Majetkový nárok synů tvořil kalym, který bylo třeba zaplatit za jejich nevěstu a dále majetek, který získávali při svatbě.

V rodině byla i velmi výrazná dělba práce – mezi ženské práce patřila především starost o domácnost a muži měli na starosti výrobu zbraní a hospodářských potřeb. Jejich povinností byla i přímá péče o stáda.

6.3.1 Uzavírání sňatků

V málokteré společnosti se můžeme setkat s tím, že by byl podceňován význam rodiny a manželství. V Kyrgyzstánu je význam těchto institucí ještě vyšší, protože souvisí s příbuzenskými vazbami a statusem, který se od příbuzenství odvíjí.

Ve Střední Asii byla nejčastější monogamní rodina, ačkoli mít více žen (polygynie) nebylo neobvyklé. Důvodem, proč většina mužů měla pouze jednu ženu, bylo to, že jim jejich majetkové poměry jednoduše neumožňovaly zaplatit poplatek za další nevěstu jejím rodičům.

Dnes je ve středoasijských republikách bývalého Sovětského svazu možné uzavřít zákonný sňatek pouze s jednou manželkou, i když v Kazachstánu probíhaly vážné rozpravy o uzákonění mnohoženství. V Kyrgyzstánu se přes nelegálnost mnohoženství tento jev v některých oblastech vyskytuje a ani okolím nebývá morálně sankcionalizován. V některých případech může být dokonce mnohoženství důvodem ke zvýšení prestiže, protože mít více žen si nemůže z finančních důvodů rozhodně každý dovolit.

Respondent ze Sary Mogolu se oženil a se svojí manželkou nemohl mít děti. Proto si po domluvě s manželkou vzal další ženu, se kterou už děti má. První manželka u něho zůstává a podobně jako druhá manželka se i ona stará o domácnost. Další respondent ze Sary Mogolu má druhou ženu v Oši. Ta je spíš jakousi milenkou, o které ovšem ví jak jeho nejbližší okolí, tak i jeho první manželka. Tuto druhou ženou zcela samozřejmě pravidelně navštěvuje.

Kyrgyzové v současnosti při uzavírání sňatků rozlišují mezi svatbou, kterou slaví spíše městští obyvatelé a Rusové, a mezi tojem, což je uzavření manželství podle kyrgyzských obyčejů, kterým vycházely a vycházejí vstříc i zákony upravující manželské právo. Toj je mnohem častější pro obyvatele venkovských oblastí.

Při svatbě má nevěsta bílý oděv a rodina i s ostatními svatebčany jde do kostela, do mešity, nebo na úřad.

Při slavení toje má sice nevěsta slavnostní oděv, ale ničím se neliší od běžných šatů. Slavnost trvá tři až čtyři dny, a předchází jí ještě množství nezbytných úkonů.

Doposud se na mnoha místech udržuje zvyk kradení nevěst. Ženich společně s pomocníky (příbuzní nebo kamarádi) nejčastěji odváží nevěstu automobilem ke svým rodičům, když už si předtím nějakou dívku vyhlédl. Může se stát, že nevěsta vidí svého ženicha při slavení toje podruhé v životě, když poprvé to bylo při jejím únosu.

Kradení nevěst bylo ještě v osmdesátých letech 20. století naprosto běžnou záležitostí, ale dnes se stává tento zvyk stále vzácnějším, což ovšem v žádném případě neznamená, že by zcela vymizel, i když mnoho mladých párů udržuje před uzavřením sňatku známost a až po několika měsících dochází k uzavření manželství.

V některých případech je kradení nevěst pouze „jako“ – snoubenci, kteří chtějí uzavřít sňatek se domluví na fingovaném únosu, o kterém ví jak rodina ženicha, tak i rodina nevěsty. Únosy „jako“ byly podle sdělení několika respondentů běžné i v době před několika desetiletími.

Únosy nevěst nejsou v současnosti rozhodně vázány jen na venkovské, případně „zaostalé“ části země. K únosům dochází i v hlavním městě Biškeku a mezi unesenými mohou být i studentky univerzit.

Aby mohlo dojít ke svatbě, je v případě únosu nevěsty ovšem stejně nutný její souhlas a pokud mají být zachovány i nezbytné zvyklosti, tak především souhlas jejích rodičů. V případě únosu jsou ovšem věci tak daleko, že odmítnutí ženicha nevěstou, nedohoda rodičů ženicha s rodiči nevěsty o výši platby (kalymu) je společností poměrně značně morálně sankcionalizována.

Někdy se uvádí, že kradení nevěst se provádí tehdy, pokud ženich, respektive jeho rodina, nemají na zaplacení kalymu, případně že únos nevěsty může tento výdaj podstatně snížit. Morální sankce jsou ale v případě nedohody oboustranné – rodina ženicha, pro kterou je požadovaný kalym příliš vysoký a z tohoto důvodu nedošlo k dohodě, případně pokud nevěsta (nebo její rodiče) odmítli dát souhlas ke sňatku, může způsobit ostudu právě ženichově rodině (*ukradli si nevěstu a pak neměli na zaplacení kalymu*).

V případě únosu nevěsty se odveze domů k ženichovi a hned se začne vyjednávat mezi rodinami ženicha a nevěsty o výši kalymu. Poté, co dojde k dohodě, se začne připravovat hostina. Té se účastní mulla (muslimský duchovní), který se modlí za novomanžele. Nevěsta sedí

zakryta a přicházejí k ní hosté. Aby ji mohli uvidět, musí položit na stůl peníze. Před nevěstu pokládají bílé šátky a ona se jim uklání.

Příbuzní nevěsty jí pokládají otázku, zda je tam dobrovolně. Nevěsta odpovídá ano, protože záporná odpověď je v příkrém rozporu se zvykovým právem. Pokud přesto odpoví, že ne, ona i ženich se dostávají do situace, kdy už je uzavření jiného sňatku jen těžko možné. Takové poznamenání je u obou na celý život a velice rychle se o něm dozví i poměrně vzdálené okolí.

Poté, co nevěsta kladně odpoví, rodiče ženicha pronáší slib, že se k ní pěkně budou chovat a že ji budou mít rádi. Tento slib se podepisuje.

V zakryté části místnosti sedí nevěsta dva dny, pak vychází a obsluhuje hosty. Všem nalévá čaj, uklání se a pak symbolicky uklízí a myje nádobí. Při této práci dostává od svatebčanů rady, jak se správně starat o domácnost.

Po určité době, která může trvat od jednoho měsíce až po dva i více let, navštěvují rodiče ženicha rodiče nevěsty. Ti je očekávají a dostávají jako pozornost vodku, burské oříšky a oblečení – šátek, kabát, boty – vše podle toho, jak jsou bohatí. Zároveň platí dohodnutý kalym, který dosahuje částky až 50 000 somů (tj. zhruba 50 měsíčních platů). Zde je patrný rozdíl oproti minulosti, protože teprve platba kalymu znamenala právoplatné uzavření sňatku.

Rodiče nevěsty ženichovy rodiče hostí a většinou k této příležitosti zařezávají berana.

Návštěva se opět po nějakém čase opakuje a teď dostávají dárky rodiče ženicha. Rodiče nevěsty při této návštěvě přiváží pro novomanžele věno, které je tvořeno zejména povlečením, koberci a záclonami. Tyto dary jsou obdobou kiitu.

Ženich a nevěsta dostávají ještě od rodičů ženicha koně, krávy a ovce, aby mohli samostatně hospodařit. Tyto dary jsou obdobou enči, jen s tím rozdílem, že skot je dnes ve vlastnictví obou manželů.

Tím jsou všechny záležitosti kolem sňatku odbyty a zbývá zajistit si potvrzení o sňatku na úřadě. Toto potvrzení si mohou manželé vyzvednout

až s velkým časovým odstupem po oslavě toje a někdy ani nemají potřebu tak učinit.

Vdané ženy se od svobodných liší nošením šátku. Vdaná žena nosí téměř vždy šátek, zatímco svobodné chodí prostovlasé. Na vesnicích toto rozdělení platí striktně, ve větších městech už tímto způsobem vdanou a svobodnou ženu rozpoznat nelze.

Respondentka z Oše Mira se považuje se za emancipovanou ženu. Pracuje na zahraniční klinice jako zdravotní sestra, často jezdí do Biškeku na odborné stáže a kurzy pořádané biškekskou univerzitou. Je rozvedená, žije se svým sedmiletým synem a svou matkou. Před rozvodem rozhodně nenosila šátek pro vdané ženy, ale těsně po svatbě šátek kvůli tradici několik dnů nosila.

Věk partnerů při uzavírání manželství se posunul směrem nahoru. Pokud byl dříve (před rokem 1917) u synů z bohatých rodin věk při uzavírání sňatku 16 let a u dívek ještě dříve, dnes je ve většině případů věk mužů přes 20 let a věk žen jen výjimečně v 16. roku. Pokud dívka po ukončení základní školy nepokračuje ve studiu na univerzitě, snaží se co nejdříve vdát. Vzhledem k tomu, že školství ve středoasijských republikách je dvoustupňové a základní škola trvá 11 let, po skončení školy je žákům mezi 17 a 18 lety.

Dostupnost vyššího vzdělání je v současnosti limitována finanční situací rodiny. I když jsou studenti pro vynikající prospěch při závěrečných a přijímacích zkouškách přijati bez placení školného (*bjudžet*), přesto jsou výdaje spojené se studiem často pro rodinu neúnosné. Finanční těžkosti se samozřejmě ještě násobí v případě studia s placením školného (*kontrakt*).

V dostupnosti vzdělání podle pohlaví je patrný rozdíl. Možnost získat vyšší vzdělání bývá pro dívky často snazší, než pro chlapce. V městském prostředí nebývají tyto rozdíly příliš patrné, ale ve venkovském prostředí, kdy vstupuje do hry otázka předání hospodářství, je snaha, aby syn zůstal doma. To se týká především nejstarších synů, nebo v těch případech, kdy je v rodině syn pouze jeden.

Respondentka z Kara-Kolu v Suusamyrském údolí měla čtyři děti – tři starší dcery a nejmladšího syna. Ačkoli synovi bylo teprve pět let, celá rodina v něm vidí dědice hospodářství. Na otázku, komu by připadlo hospodářství, pokud by syn odešel do města, nebo pokud by vystudoval a na rodinné hospodářství by se nechtěl vrátit, byla ze strany respondentky zcela jednoznačná odpověď – *syn zůstane doma, protože ho nikam nepustím.*

6.3.2 Dělbba práce

Dělbba práce mezi mužem a ženou v kyrgyzských rodinách na venkově je stále velmi výrazná. Všechny práce mohou samozřejmě vykonávat jak muži, tak i ženy a často se to tak skutečně i děje, ale před návštěvou nebo před cizími lidmi se přísně dbá na rozdělení činností.

Mezi práce žen patří vše, co se týká domácnosti. Nošení vody je jednoznačně ženskou záležitostí a samotné ženy i v případě nabídky pomoci, například ze strany návštěvy, tuto pomoc odmítají. Ženy odmítají pomoc nejen z důvodu, že se jedná o ženskou práci, ale také, že by se tato pomoc od (cizích) mužů mohla vysvětlovat i jiným – neslušným způsobem.

Pracovní náplň žen zahrnuje dále starost o domácnost, úklid, vaření a příprava míst na spaní. Dojení kobyly, které se musí provádět každé dvě hodiny a dojení krav, které je dvakrát denně, patří rovněž mezi ženské práce. V případě dojení skotu velice často hospodyně pomáhá i hospodář, ale často jen tehdy, pokud ho nikdo jiný nevidí, protože by mohl sklidit posměch.

Muži se starají o svá stáda, což zahrnuje zvířata ráno vyhnat na pastvu, přes den je jednou, nebo několikrát obhlédnout a večer opět přihnout domů. Některé z těchto prací mohou zastat i starší děti.

Mužskou prací je i výroba kumysu. Muži pravidelně jednou týdně čistí vak z kobyly kůže (*saba*), ve kterém se kumys připravuje a čistý vak musí ještě vyudit. Večer pak ještě musí mléko tlouci – zhruba 2 000 ran. Ráno hotový kumys vylévají do nádob a během dne pijí.

Nalévání kumysu do pijalek je ovšem už zase ženskou prací. Hospodář, který se velice rád fotografoval, si vzal právě k této příležitosti slavnostní klobouk (*kalpak*), ale pak si vzpomněl, že rozhodně nemůže být na fotografii, jak nalévá do pijalek kumys, protože nalévání kumysu je výhradně ženská práce.

Hovořit o rovnoprávnosti muže a ženy bývá v případě kyrgyzských žen často velice ošidné. Při zběžném a povrchním pohledu se často zdá, že je žena zcela podřízena svému muži. To se může jevit tím spíše, když při příchodu návštěvy žena obsluhuje hosty, se kterými si často ani nesesedne u stolu (hosté s hospodářem jí společně, žena se ani často nezapojuje do hovoru), spočívají na ní téměř všechny domácí práce a péče o děti.

Dělby práce si všímali i cestovatelé. Pokud byl jejich pohled jen letmý, pak bylo podle nich patrné, že u pastevců veškerou činnost provádí pouze ženy, zatímco jejich muži jsou velice líní a *doma ve své jurtě nedělají zhola nic, jenom občas dohlédnou na dobytek, který se pase nablízku*⁷⁹.

Naopak Severcov popisoval Kyrgyzky na své cestě Ťan-šanem v roce 1873 jako velice rázné⁸⁰: *Doma jsou zcela paní celého příbytku – jurty. Tady žena samozřejmě neustále pracuje, ale zdaleka ne jako služebná, ale jako úplná hospodyně, která velice často popohání lenivého kočovníka. Jen při slavnostech vypadá žena jako zcela podřízená svému muži, ani s ním nejí, ale jí až se on nají a to proto, že jako hospodyně musí nejprve pohostit hosty. Jinak při všedních příležitostech tato práce nezřídka připadne právě muži.*

Ženské a mužské role jsou poměrně jasně dány a jsou patrné již od dětství. Některé hry jsou určeny výhradně pro chlapce, jiné hry naopak pro dívky. V dospělosti je rozdělení na ženské a mužské role podobné. Není možné ovšem pouze hovořit o ženské podřízenosti a menších právech. Spíše se ukazuje, že zhruba stejné je u mužů i žen množství práv a

⁷⁹ Prževalskij, N.M.(1): K pramenům žluté řeky, Praha 1951 (orig. Ot Kjachty na istoky Želtoj reki issledovanije severnoj okrainy Tibeta i put' čerez Lob-nor po basseinu Tarima, Moskva 1948)

⁸⁰ Severcov, N.N.: Putěšestvija po Turkestanskomu kraju, Moskva 1947 (orig. Putěšestvija po Turkestanskomu kraju i izsledovanije gornoj strany Ťan-šana, S. Peterburg, 1873)

povinností. Ty však nejsou pro muže a ženy vůbec stejná, protože se tato práva a povinnosti vztahují na odlišné oblasti rodinného života a správy hospodářství.

Na tuto skutečnost se často zapomíná při diskusích o zrovnoprávnění mužů a žen. Není zřejmě zcela správné chápat rovnoprávnost pohlaví jako situaci, kdy muž bude zastávat tradičně ženské práce a žena tradičně mužské práce.

Například hospodaření s penězi není určitě činností, která by mohla být označena za okrajovou. Právě správa peněz a hospodaření s nimi bývá téměř výhradně doménou žen. Muž má samozřejmě také možnost ovlivnit, jakým způsobem a za co je možné peníze utratit, ale peníze mívá pravidelně u sebe žena. Pokud jde společně žena s mužem nakupovat (většinou při větších nákupech, např. hospodářských zvířat), má opět celý obnos peněz u sebe žena.

Ke znevýhodnění žen může docházet v souvislosti s patrilokalitou při uzavírání sňatků (žena odchází k rodině ženicha). Tím, že odejde do prostředí, ve kterém je zpočátku zcela cizí (a cizí může zůstat i po delší době), má horší pozici například v případě manželských hádek a sporů, protože mužova rodina se spíše bude zastávat jeho, než ženy, která je v rodině v takových případech osamocena.

Současný Kyrgyzstán prochází v současnosti opět velice výraznou změnou spojenou s hledáním nových cest spojujících původní, na mnoha místech ještě živou, tradici nomádkého, případně polonomádkého pastevectví s modernizací, která se podstatně více projevuje při usedlém způsobu života. Kyrgyzstán se pohybuje mezi dvěma extrémy – od bezvýhradného obdivu k pastevecké tradici a kultuře, která byla zásadním způsobem pozmeněna po vzniku SSSR, až po naprosté odmítnutí nomádké minulosti z důvodu feudální zaostalosti.

Respondentka z Kožomkulu velice silně vnímá posuny, ke kterým dochází se změnou kultury. Sovětský systém vzdělávání považuje za podstatně kvalitnější, než vzdělávací systémy v současnosti a to i proto, že

v dřívějším systému vzdělávání byla větší vazba na tzv. „vyšší kulturu“. V samostatném Kyrgyzstánu se tento typ kultury realizuje především prostřednictvím masové komunikace a propagandy – tiskem, rádiem a televizí. Na stránkách tisku, v rádiu a v televizi je věnován velký prostor sociálně-ekonomickým problémům suverénního Kyrgyzstánu. Své místo zde má rovněž i kultura. Kulturní zařízení jako divadla, knihovny, ale i nejrůznější tituly periodického tisku mají ovšem velké finanční problémy a dochází ke zmenšování jejich počtu.

Respondentka srovnává současný stav se situací v 80. letech 20. století – zatímco dříve tvořila umělecká literatura, noviny a časopisy velice důležitou součást života, v současnosti jsou důležitou součástí naprosto jiné věci. Navíc dochází i ke změnám v chápání tradic. U Kyrgyzů existovaly starobylé tradice prověřené mnohasetletou historií, ale v současnosti jsou vyzdvihovány spíše tradice z doby bezprostředně před VŘSR, což mnozí odmítají. Důvodem odmítání je spojování tohoto období s dobou feudalismu a vlády bajů a manapů. Přesto se nově tyto tradice nenápadně dostávají do rodinné obřadnosti, právě díky televizi a rozhlasu.

6.4 *Současný Kyrgyzstán a změny kultury*

Rozpad Sovětského svazu byl pro obyvatelstvo Kyrgyzstánu šokující událostí. Lidé v první řadě nemohli pochopit, proč k rozpadu došlo a dlouho doufali, že se vše vrátí zpátky. Drasticky poklesla životní úroveň a velké množství obyvatel se ocitlo bez práce.

Vyrovňování s novou situací se projevovalo mnoha způsoby. Ačkoli samostatnost a státní suverenitu získal Kyrgyzstán víceméně bez svého vlastního přičinění a rozhodnutím zcela jiných, než místních politiků a proti vůli většiny obyvatel tohoto státu (v referendu, ve kterém se dotazovalo na zachování SSSR se naprostá většina obyvatel přihlásila k setrvání v tomto svazku), rétorika státních představitelů a mnoha politiků se v tomto ohledu významným způsobem posunula. Vznik nezávislého Kyrgyzstánu je nyní označován jako konečný cíl, kterého dosáhl kyrgyzský národ po velmi dlouhé a strastiplné cestě.

Bývalý prezident Kyrgyzstánu Askar Akajev byl v dobách sovětského režimu, podobně jako ostatní středoasijské prezidenti, velmi významným představitelem komunistické moci. V průběhu svého úřadu prezidenta Kyrgyzstánu se stal ovšem velmi vášnivým obhájcem kyrgyzské suverenity. Podle jeho vyjádření⁸¹ je státní nezávislost mnohaletou tužbou kyrgyzského národa. V této souvislosti kritizuje sovětskou vládu v Kyrgyzstánu, protože celá desetiletí zde existovalo Centrum, ke kterému se přednášely prosby a žádosti o pomoc. Pouze málo otázek bylo možné řešit vlastními republikovými orgány.

Z Centra byly rozesílány patetické deklaráce, které stály zcela mimo realitu, došlo k oslabení ekonomiky a začaly vznikat rozsáhlé problémy, které se naplno projevíly po nezdařeném moskevském puči v srpnu 1991, kdy se snažily udržet vliv totalitní síly. Vstup bývalých, málo vlivných svazových republik, do Společenství nezávislých států, které bylo založeno v roce 1991, přirovnává Akajev k situaci ryby, která je položena na suchém břehu.

Sovětskou vládu ovšem Akajev na jiném místě nehodnotí vůbec negativně⁸². Podle něj pouze díky Rusku vykrytalizovaly základy státnosti kyrgyzského národa. Sovětský svaz rozhodně nebyl imperiální mocností v klasickém západním chápání významu tohoto slova a Kyrgyzstán určitě v tomto smyslu nebyl kolonií. Během let sovětské vlády se podle Akajeva změnil Kyrgyzstán v moderní stát s rozvinutým průmyslem i zemědělstvím, je možné být hrdý na vybudované školství i kulturu. V této souvislosti vyzývá Akajev kyrgyzské historiky, aby ve svém hodnocení historie byli více objektivní a oprostili se od ideologických nánosů. I když se komunistická ideologie ukázala být utopií, sovětská minulost dala kyrgyzskému národu mnoho dobrého. O Rusku je třeba se zmiňovat v souvislosti s budováním kyrgyzské státnosti pouze dobře, protože jeho role v Kyrgyzstán je rozhodně pozitivní.

⁸¹ Akajev, A.: *Istorija, prošedšaja čerez moe serdce*. Ilim, Biškeke 2003, s. 226

⁸² Akajev, A.: *Istorija, prošedšaja čerez moe serdce*. Ilim, Biškeke 2003, s. 204

Nově vzniklý samostatný stát nutně potřeboval získat vlastní identitu, která byla ve většině případů spojována s islámem. Hledání identity a předkládání nových modelů bylo samozřejmě shora.

Prezident Akajev při svém prvním zvolení skládal předepsanou přísahu a na stolku ležely dvě knihy – kyrgyzsky psaná ústava a korán. Postupem času ovšem došlo k částečnému přehodnocení jednoznačné podpory islámu a politiky odklonu od ruského vlivu. Při svém dalším zvolení při prezidentské přísaze měl Akajev na stolku opět dvě knihy, ovšem teď se jednalo o rusky a kyrgyzsky psanou ústavu.

V případě Kyrgyzstánu došlo poměrně rychle k obroušení nacionalistických nálad a došlo i k posunu v hodnocení sovětské minulosti a vztahu k Rusku, potažmo i k ruské menšině na území této republiky. Oficiální deklarace už nehovoří ve smyslu Kyrgyzstán Kyrgyzům, ale spíše ve smyslu, že všichni lidé, kteří žijí na území Kyrgyzstánu by měli mít jediný cíl – podílet se na zlepšení ekonomiky, vytvářet přátelství mezi národy a budovat suverénní, demokratický a rovnoprávný stát. Základem demokracie nesmí být rozdělování lidí na „místní“ a „přistěhovalé“, na „vlastní národ“ a „cizí národ“, na „starší“ a „mladší“ bratry.

V případě ekonomické transformace, kde nejsou pozitivní výsledky příliš viditelné, nebo je naopak viditelná pouze negativní část, často nastupují zástupná témata, která jsou předkládána obyvatelstvu. Těmito zástupnými tématy se staly v Kyrgyzstánu nejrůznější historické konstrukty, které mají sice podstatně větší část legendickou, než historickou a je tedy možné je poměrně snadno zpochybňovat a vyvracet, ale které se staly věřenou skutečností.

Po získání nezávislosti Kyrgyzstánu se objevil zvýšený zájem o kyrgyzskou historii, jako součást hledání nových kořenů. Při této interpretaci dějin dochází k podobnému jevu, jako v dobách národních obrození „malých“ národů v Evropě v době 19. století. Podle historiků, kteří dostali za

úkol „vědecky“ podepřít starobylost kyrgyzského národa⁸³, je patrné, že vznik kyrgyzské státnosti proběhl v největší míře na konci třetího století před naším letopočtem, což znamená dobu před dvaadvaceti stoletími. Od této doby prošla kyrgyzská státnost mnoha etapami, přes mnohasetletou „Jenisejskou“ periodu a epochu mohutné říše, dříve než byla přenesena do oblasti Ala-Too.

Výnosem prezidenta Kyrgyzské republiky⁸⁴ byl rok 2003 vyhlášen rokem výročí 2200 let kyrgyzské státnosti. Hlavní roli v dějinách kyrgyzské státnosti hraje rok 201 před naším letopočtem a historický údaj Sim Ciana v „Historických zápiscích“ (Ši-ci): *Později, když (Maodun) dobyl na severu panství Chunju, Cujše, Dinli, Gegun a Sinli, všichni významní lidé Siunnu se mu podrobili a nazvali Maoduna Moudrým*⁸⁵. Právě označení Gegun má být čínským označením Kyrgyzů. Při oficiální prezentaci při příležitosti 2200 let kyrgyzské státnosti se ovšem označení *Gegun* (které opravdu Kyrgyzy připomíná pramálo) nahradilo přímo označením *Kyrgyz*⁸⁶: *...později na severu dobyl takové státy (na tomto místě je v ruském originále skutečně použito výrazu „государство – gosudarstvo/stát“ oproti předchozímu „владение – vladenie/panství“) jako Chunro, Kutča, Dinlin, Kyrgyz, Senle.*

V souvislosti s touto prezentací vyplývá, že etnonymum Kyrgyz je zdaleka nejstarší mezi všemi turkickými národy, nejen ve Střední Asii.

Učitel ze suusamyrského údolí Ajbek (pasportizační údaje s. 168) popisuje, jak v jeho případě docházelo k hledání nových kořenů. Podle něj v období Sovětského svazu byl velice silný ideologický tlak a chyběly zprávy, které by přinášely náhled i z opačné strany. I z tohoto důvodu byl přesvědčen o správnosti sovětské politiky. V západních (kapitalistických) zemích a především v USA viděl úhlavního nepřítele. Za tímto postojem není možné hledat neschopnost vlastního názoru, protože na druhé straně obyvatelé USA byli pod téměř stejným ideologickým tlakem.

⁸³ Alimbekov, M.Š.: 2200 let etnonima „Kyrgyz“ i stanovlenija kyrgyzskoj gosudarstvennosti. Trudy instituta celovoj podgotovki specialistov, Vyp. III., IV. Biškeek 2002, s. 86-91

⁸⁴ Ukaz Prezidenta KR „O provedenii Goda kyrgyzskoj gosudarstvennosti“. Dom Pravitelstva, Biškeek 2002

⁸⁵ Kyrgyzy. Istočniki, istorija, etnografija. Biškeek 1996, s. 9

⁸⁶ Naš Kyrgyzstan, Ilim, Biškeek 2004 s. 66 (Prazdnovanie 2200-letija kyrgyzskoj gosudarstvennosti)

Ajbek popisuje, že on sám, sousedé a známí byli přesvědčenými patrioty, kteří na prvním místě vnímali, že žijí v Sovětském svazu a až na druhém, že jsou v Kyrgyzstánu. Při všech sportovních utkáních, dokonce i v takových disciplínách, jako lední hokej, který se v Kyrgyzstánu nikdy nehrál a dodnes nehraje, fandil pouze Sovětskému svazu. Prohry sovětských reprezentantů ho přiváděly až k slzám. Po rozpadu Sovětského svazu také nemohl uvěřit, že by se taková věc vůbec mohla stát.

Zavádění principů tržní ekonomiky a zejména privatizace pro něj byla věc, na kterou si jen velice pomalu zvykal. *„Aby měl někdo vlastní kombajn, nákladní auto, nebo dokonce kamion, to si nikdo dřív nedovedl představit. Najednou někteří lidé těch aut měli několik, nebo jeden člověk mohl vlastnit celou továrnu. Na to jsme si zvykali jenom pomalu.“*

Po rozpadu Sovětského svazu byl vytvářen nový tlak a to na zvýšení role náboženství. V dobách Sovětského svazu hrálo náboženství jen velice okrajovou roli a spíše bylo potlačováno. Náboženství se omezovalo pouze na základní obřady, jako např. obřizka u chlapců a úkony, které většina ani jako náboženské už nevnímala – například „omiň“ po skončeném jídle. Podle Ajbeka právě proto, že docházelo dřív k potlačování náboženství, bylo v nových poměrech mnohem snazší jeho přijetí. *„První rok jsme se všichni v měsíci ramadánu postili a skoro celá vesnice taky. Vydrželo nám to ještě druhý a třetí rok, ale pak jsme s postem přestali. Ostatním to taky dlouho nevydrželo a teď se spíš drží vodky.“*

Dříve bývalo významným místem v náboženském životě obo. Původně se jednalo o místo klanění (u Mongolů a Turků) a bylo to obyčejně místo pohřbívání předků. Valichanov⁸⁷ uvádí, že v polovině 19. století se v případě oba jedná o kamenité nebo hliněné násypy složené do tvaru kruhu. V hromadě kamenů jsou vetknuté větve, na které se vážou kousky látky nebo koňské žíně a mají funkci oběti pro duchy hor.

Obo, je stále v Kyrgyzstánu poměrně dost rozšířené. Jedná se o významné místo, kde se přinášejí oběti duchům nebo se může například

⁸⁷ Valichanov, Č. Č.: Sobranije sočinenij v pjati tomach. Tom I., Alma-Ata 1961

jednat o místo na hřbitově, kde je pochovaná významná osobnost. Obo je tvořeno kousky látek, které se navazují nejčastěji na větve stromů a keřů.

S obo je možné se setkat u míst, kde vyvěrají horké prameny (např. Ak-su poblíž Karakolu, dřívějším Prževalsku), na významných místech (Solejmanova hora ve městě Oš), případně na hřbitovech. Obo bývá považováno za muslimský symbol, ale obo je popisováno i v buddhistických (lámaistických) oblastech (Tibet, Mongolsko) – mohlo se jednat o stavbu, kterou mohla vystavět významná osobnost, například pančenláma. Po čase, kdy se stavba rozpadla, funkci oba nahrazoval většinou velký keř, který zbožní poutníci ověšovali obřadními stuhami, házeli k němu drobné mince, zapalovali u něj vonné tyčinky a klaněli se mu dotýkáním se svým čelem země.

V Kožomkulu, kde Ajbek bydlí, je obo právě u hrobu obra Kožomkula, podle kterého je vesnice pojmenována. I když byl Kožomkul předsedou místní organizace komunistické strany (na náhrobním nápisu má zvýrazněno, že se jedná o člena Komunistické strany SSSR) a na hrobě má komunistické symboly, návštěvníci jeho hrobu označují toto místo muslimskými symboly. Je to i proto, že se jednalo o člověka naprosto výjimečného (měřil přes 2,4 m, dokázal zvedat mnohasetkilogramové kameny, byl schopný nést na zádech koně).

Ajbek ovšem považuje vázání oba za projev pověrčivosti a podle svých slov by nikdy obo nevázal.

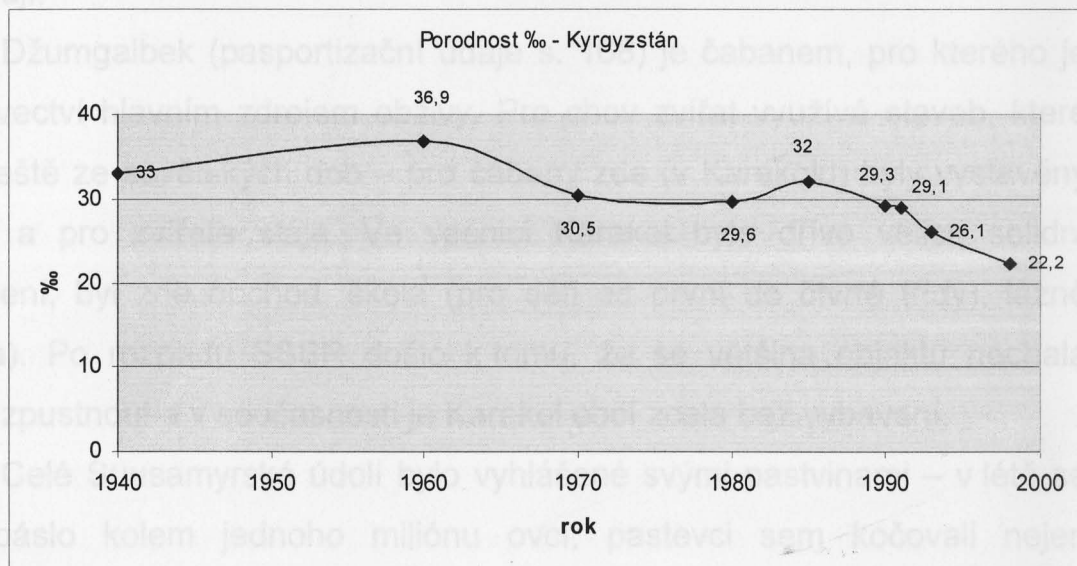
Uvolnění náboženských poměrů a nastolení náboženské svobody vedlo i k výstavbě nových mešit. V Suusamyru, který je od Kožomkulu vzdálený několik kilometrů, byla po roce 2000 vystavěna nová mešita především díky zahraniční pomoci z muslimských zemí. Do výstavby této mešity v celé oblasti žádná mešita nebyla. Podle Ajbeka těsně po výstavbě navštěvovalo mešitu poměrně dost lidí, ale postupem času zájem opadal a jejich počet se stále zmenšoval.

Ajbek považuje náboženství za prospěšné, ale nesmí být dovedeno do extrémů. Z tohoto pohledu také nahlíží na události z května 2005

S těmito údaji koresponduje i statistika porodnosti v Kyrgyzstánu (resp. Kyrgyzské SSR), podle které dochází v průběhu devadesátých let k poměrně významnému poklesu porodnosti. Porodnost v jednotlivých oblastech Kyrgyzstánu je také značně odlišná. Nejvyšších hodnot dosahuje porodnost v jižních oblastech země, méně než polovičních hodnot dosahuje v hlavním městě Biškeku a přilehlé Čujské oblasti. (V grafu z roku 1993 není samozřejmě Batkenská oblast, která byla administrativně vytvořena později z části Ošské oblasti).

Graf 37 Porodnost v Kyrgyzstánu podle jednotlivých oblastí (1993). Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

Graf 38 Porodnost v Kyrgyzstánu 1940-1998. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

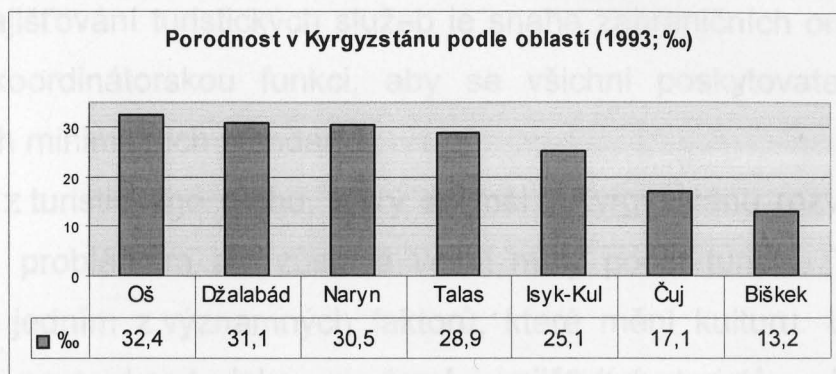
Ajbek je členem obecního zastupitelstva a snaží se společně se svojí ženou podnikat v turistickém ruchu. Jeho manželka se účastnila školení anglické společnosti, která je učila, jak získávat turisty. Turisty ubytovává ve

O „tribalismu“, respektive o „kmenech“ se v současnosti často hovoří v souvislosti s politickým vlivem a tato problematika je zmiňována jak cizinci, tak i samotnými Kyrgyzy. O „kmenové“/klanové identitě se často píše v novinách a toto téma bývá součástí oficiálních a na druhou stranu i zcela soukromých diskusí. I zde je třeba rozlišovat pravý smysl tohoto pojmu. „Tribalismus“ je vhodné téma pro politické diskuse, ale mnohdy se zapomíná, že tento jev hraje důležitost v každodenním životě. O identitě, která se odvozuje od společného předka (patrilinéární) a která stále ještě ovlivňuje vesnickou, ale i městskou společnost právě v mnoha všedních věcech, se hovoří mnohem méně.

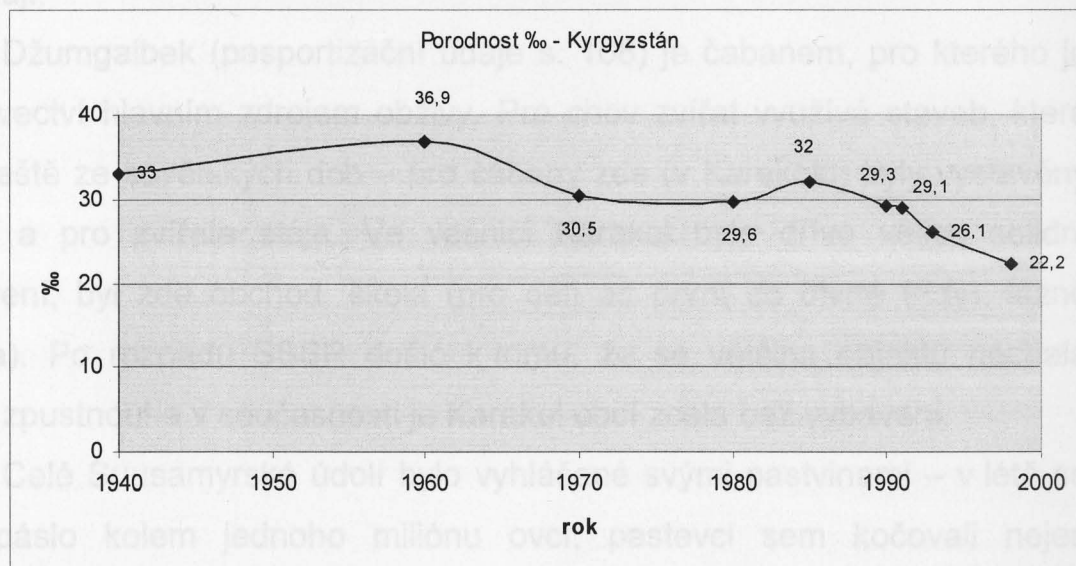
Před březnovou revolucí (2005) byl Ajbek zastáncem politiky později svrženého prezidenta Akajeva, ale jakmile začaly vycházet najevo jeho korupční skandály, o kterých se dozvídal z televize, jeho podpora Akajevovi rázem přestala. Revoluční události sledoval také pouze prostřednictvím televize, z celé vesnice se nikdo žádných akcí nezúčastnil.

V případě Ajbeka je patrné jeho hledání nových kořenů – dobu Sovětského svazu nehodnotí vůbec negativně, po rozpadu SSSR na čas přistoupil na nový model, zdůrazňující muslimskou tradici, ale ačkoli uznává pozitivní roli náboženství, islám jako náboženství, které by se mělo stát těsnou součástí jeho života, nepřijal. Poznal, že novým poměrům je třeba se přizpůsobit a vyvinout aktivitu, protože jedině potom je možné zachovat si, nebo zlepšit stávající životní úroveň. *(První roky po rozpadu Sovětského svazu všichni jenom naříkali a doufali, že se vše vrátí zpátky a až potom přišli na to, že by mohli zasázet brambory)*. Všimá si i změn, které zasáhly kyrgyzské rodiny. Zatímco dříve byly naprosto samozřejmé rodiny s šesti a více dětmi, dnes dochází v rodinách k poklesu počtu dětí. Má čtyři děti, ale hodně rodin má v současnosti pouze tři děti a pro některé z jeho známých jsou už čtyři děti důvodem k údivu. Více dětí bývá většinou v rodinách, kde jsou samé dívky a rodiče si přejí mít syna, kterému by mohli odkázat hospodářství.

S těmito údaji koresponduje i statistika porodnosti v Kyrgyzstánu (resp. Kyrgyzské SSR), podle které dochází v průběhu devadesátých let k poměrně významnému poklesu porodnosti. Porodnost v jednotlivých oblastech Kyrgyzstánu je také značně odlišná. Nejvyšších hodnot dosahuje porodnost v jižních oblastech země, méně než polovičních hodnot dosahuje v hlavním městě Biškeku a přilehlé Čujské oblasti. (V grafu z roku 1993 není samozřejmě Batkenská oblast, která byla administrativně vytvořena později z části Ošské oblasti).

Graf 37 Porodnost v Kyrgyzstánu podle jednotlivých oblastí (1993). Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

Graf 38 Porodnost v Kyrgyzstánu 1940-1998. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu

Ajbek je členem obecního zastupitelstva a snaží se společně se svojí ženou podnikat v turistickém ruchu. Jeho manželka se účastnila školení anglické společnosti, která je učila, jak získávat turisty. Turisty ubytovává ve

vlastním domě, kromě ubytování jim poskytuje i stravování a zajišťuje i jejich odvoz k pastevcům, se kterými je předem dohodnut, na jejich letní pastviny (džajla). Počet turistů, kteří navštíví jednu pasteveckou rodinu během jednoho roku je nízký – obvykle přijedou dvě až tři skupiny nebo jednotlivci. Ceny za tyto služby jsou relativně vysoké (300-400 somů), ale jsou podobné v celém Suusamyrském údolí. (Pro srovnání – nocleh v soukromí na jihu Kyrgyzstánu u čínských hranic v Sary Taš je možné pořídit za 30 somů a oběd s večeří po 25 somech. Tyto ceny jsou ovšem zase poměrně velice nízké). Při zajišťování turistických služeb je snaha zahraničních organizací, které mají koordinátorskou funkci, aby se všichni poskytovatelé drželi předepsaných minimálních standartů.

Příjmy z turistického ruchu, který se měl v Kyrgyzstánu rozvíjet, jsou velmi vítané, problémem ale zůstává velmi malý počet turistů. Turistický ruch je také jedním z významných faktorů, které mění kulturu. Lidé mají potřebu se prezentovat jako moderní, zajišťující turistům komfortní ubytování a zároveň jako tradiční, protože tradice a exotika je to, co turisté vyžadují.

Džumgalbek (pasportizační údaje s. 168) je čabanem, pro kterého je pastevectví hlavním zdrojem obživy. Pro chov zvířat využívá staveb, které jsou ještě ze sovětských dob – pro čabany zde (v Karakolu) byly vystavěny domy a pro zvířata stáje. Ve vesnici Karakol bylo dříve velice solidní vybavení, byl zde obchod, škola (pro děti od první do čtvrté třídy), lázně (baňja). Po rozpadu SSSR došlo k tomu, že se většina objektů nechala zcela zpustnout a v současnosti je Karakol obcí zcela bez vybavení.

Celé Suusamyrské údolí bylo vyhlášené svými pastvinami – v létě se zde páslo kolem jednoho miliónu ovcí, pastevci sem kočovali nejen z nejbližšího okolí, ale i ze vzdálenější Kara-Balty a dokonce i z Kazachstánu. Po rozpadu SSSR a vytvoření nových hranic kočování kazašských pastevců nebylo dále možné.

Džumgalbek se vyučil zubním technikem, ale tuto profesi nikdy nevykonával, protože bylo třeba, aby jako nejstarší převzal hospodářství.

Přestože zde byl kolchoz a soukromé vlastnictví bylo značně omezeno, přesto bylo od něho vyžadováno ze strany rodičů, aby se stal kolchozním čabanem. Mimo Kyrgyzstán se dostal pouze v době vojenské služby (sloužil na Dálném východě v oblasti Sachalinu) a s kolchozním zájezdem do Moskvy. Oženil se v roce 1974 ve svých 21 letech. Má osm dětí (sedm dívek a teprve poslední se narodil syn, od kterého se zcela samozřejmě očekává, že převezme hospodářství).

Džumgalbek má zařízení pro zvířata v Karakolu, kde je i obytný domek a „vagončik“ (maringotka), kde hospodyně vaří, připravuje se zde kumys a je to místo, kde se i jí. „Vagončik“ slouží pro část rodiny i jako místo na spaní. Během prázdnin je celá rodina pohromadě (samozřejmě kromě vdaných dcer), pohromadě jsou i na pastvinách.

V září, když začíná nový školní rok, odcházejí děti do Kožomkulu, kde je škola a kde má Džumgalbek druhý domek. Zůstává ovšem s manželkou v Karakolu, protože zvířata vyžadují celodenní péči. Děti jsou v Kožomkulu samy, ale protože zde bydlí i rodiče Džumgalbeka, mohou se o ně postarat. Část práce o mladší sourozence mohou zastat i starší sestry.

Po rozpadu kolchozu Džumgalbek profesi nezměnil a stále se zvířaty kočuje. V současnosti se stará o zhruba 200 ovcí, ale všechna zvířata nejsou jeho, protože pase zvířata i svých příbuzných. Za tuto práci pro příbuzné (své sourozence) ovšem nedostává zapláceno.

I v Karakolu existuje placená pastva, kterou Džumgalbek ale neprovozuje. Kdo posílá ovce na pastvu k čabanům, platí pět somů na měsíc za každou ovci a padesát somů měsíčně v případě hovězího dobytka. (V oblasti nedaleké Kara-Balty je cena za placenou pastvu mnohem vyšší – 20 somů u ovcí a 100 somů u krav). Pokud se zvíře ztratí, musí čaban majiteli škodu uhradit, pokud dojde k jeho úhynu, stačí ukázat majiteli uhynulý kus a škodu hradit nemusí.

Protože Džumgalbek viděl u jiných čabanů, že na letních pastvinách přijímají turisty (na džajla k pastevcům se jezdilo za odpočinkem již v sovětských dobách, ale jednalo se v naprosté většině případů o místní), je

jeho snahou, aby turisté přijížděli i k němu. Pokud přijedou během roku dva turisté, je to už považováno za úspěch. Aby měli zahraniční turisté zajištěn veškerý komfort, koupil Džumgalbek benzínový generátor pro výrobu elektrické energie (na 1 litr benzínu pracuje generátor až 2,5 hodiny). Díky elektřině na pastvinách je teď možné v jurtě nebo ve „vagončiku“ pouštět i video.

Používání dalších obytných zařízení kromě jurty je v současnosti na pastvinách velice rozšířené. Jurta se nyní opět částečně dostává na okraj zájmu, podobně jako tomu bylo v době po kolektivizaci. V období po kolektivizaci byla jurta symbolem zaostalosti, a proto byla snaha používání jurt nahradit něčím novým. Ve vesnicích se začaly stavět zděné domy a pro pobyt při kočování měli kolchozníci dostat nové látkové stany, ve kterých měli přes léto bydlet.

Protože se stády se kočovalo již v březnu, kdy jsou ještě velice nízké zejména noční teploty, nové stany se stávaly nepohodlnými z důvodu špatných izolačních vlastností. Ve stanech byla jednoduše nesnesitelná zima a v létě zase naopak velmi nepříjemné horko. Používání jurt se zase brzo zavedlo, protože, jak uvádí pastevcí, jurta je prověřena staletími a sotva někdo vymyslí něco lepšího.

I když je používání jurt velmi běžné, ve stále větší míře se začínají používat „vagončiky“, plátěné stany, případně stany s kovovou konstrukcí potažené zplstnatělou vlnou. Většina pastevců používá jurtu a jako doplněk některý z uvedených přístřešků, někteří pastevcí odjíždějí na pastviny už úplně bez jurty.

„Vagončiky“ mají výhodu v tom, že se nemusí vždy rozkládat a skládat, nemusí se zvláště přepravovat jejich vnitřní vybavení a jednoduše se zapojí za traktor, který je odveze až na místo letní pastvy. Navíc jsou „vagončiky“ i bytelnější a více odolné proti povětrnostním vlivům.

Na frekventovaných místech, zejména u hlavních silnic, se prodávají potraviny přímo od pastevců (nejčastěji se jedná o kumys). V těchto místech

je naopak koncentrace jurt nepřírozně vysoká, protože je nutné budít dojem, že prodávané věci jsou skutečně původní.

Prodáváný kumys bývá skutečně někdy přímo od těchto prodavačů, ale velice často prodavači nakupují kumys na pastvinách od jiných pastevců.

Džumgalbek před pěti lety (2000) měl kumys pouze pro vlastní potřebu, nyní (2005) kumys také pravidelně prodává. Je rád, že od něj pravidelně kumys vykupují (někdy je to i na úkor vlastní spotřeby), ale není spokojen s cenou, kterou si k původní ceně prodavači přirazí. *(Od nás to berou za 25 somů za litr, pak to u silnice prodávají za čtyřicet a to je ještě naředěné vodou).* Přesto neuvažuje o tom, že by někdo z rodiny šel prodávat kumys sám.

Změny ve způsobu kočování jsou poměrně dobře patrné. V době na začátku 20. století bývalo první kočování velkou slavností se vsí parádou. Ženy oblékly nové šaty, začaly balit pastevecké stany – jurty a nakládat všechny domácí potřeby. Muži měli na starosti dobytek. Před odchodem žena rozbíjela hliněnou nádobu, aby odvrátila veškeré neštěstí a všichni od mužů přes ženy až po malé děti skákali přes oheň, aby se očistili. Po několika hodinách pochodu přinášeli pastevci zvířecí oběť – kudaj, aby na novém místě byli tak spokojeni, jako na původním. Všichni sice směřovali k průsmyku, ale jen ti nejbohatší zhruba koncem června a začátkem července průsmyk překročili a zbytek léta pásli na druhé straně hor.

Zdolat průsmyk s početným stádem byla poměrně obtížná záležitost. Většinou těsně před průsmykem pastevci se zvířaty přečkávali noc, aby stáda nabrala sílu pro náročný přechod. Honáci nazývali takovou noc šykama – noc před zdoláním průsmyku. Bylo třeba vybrat místo pod svahem, aby bylo dobře chráněné před větrem z ledovců a ráno s čerstvými silami zaútočit na průsmyk.

Lidé se zachraňovali modlitbou, která měla dokonce své zvláštní jméno – průsmyková a prosili pána chladného nebe, modrého Tengri, aby se spokojil místo s dobytčaty nebo dokonce s lidmi pouhými ptáky z nebe. *„My přitáhneme podpěny koním, připoutáme pevněji vaky na býčích hřbetech a obrátíme k Tobě tváře své, jenom nám, ó Tengri, nezabraňuj*

v cestě, propust' nás průsmykem k trávám zeleným, k napajedlům studeným a přijmi jako díkuvzdání naši modlitbu.“

V dobách kolchozů (1958)⁸⁹ se začínalo kočovat později – v červnu a kočování bývalo mnohem prozaičtější. Mnohatisíková stáda zvířat už většinou neputovala obtížným terénem, ale ke kočování se využívaly silnice. Začátek kočování býval pravidelně zlým snem pro všechny řidiče, protože na všech silnicích v Kyrgyzstánu bylo velké množství dobytka. Stáda pravidelně doprovázeli veterináři a po cestě byly zřízené i veterinární stanice a útulky na přenocování skotu.

Ani v současnosti není začátek kočování příliš barvitou slavností. Začátek je různý, jednak závisí na počasí a také na potřebách rodiny (zda jsou už hotové všechny práce, které je třeba udělat ještě ve vesnici – stříhání ovcí, výroba plsti...). Začátek kočování bývá nejčastěji v průběhu června, protože už je i začátek prázdnin a bez problémů se tedy přesunu na pastviny mohou zúčastnit i děti. Protože se nekočuje příliš daleko, celý přesun se stihne během jednoho dne.

Kočování je rozděleno na kočování se stády a přesun věcí, které jsou na pastvinách nezbytné. Při kočování vypomáhají hospodáři i příbuzní.

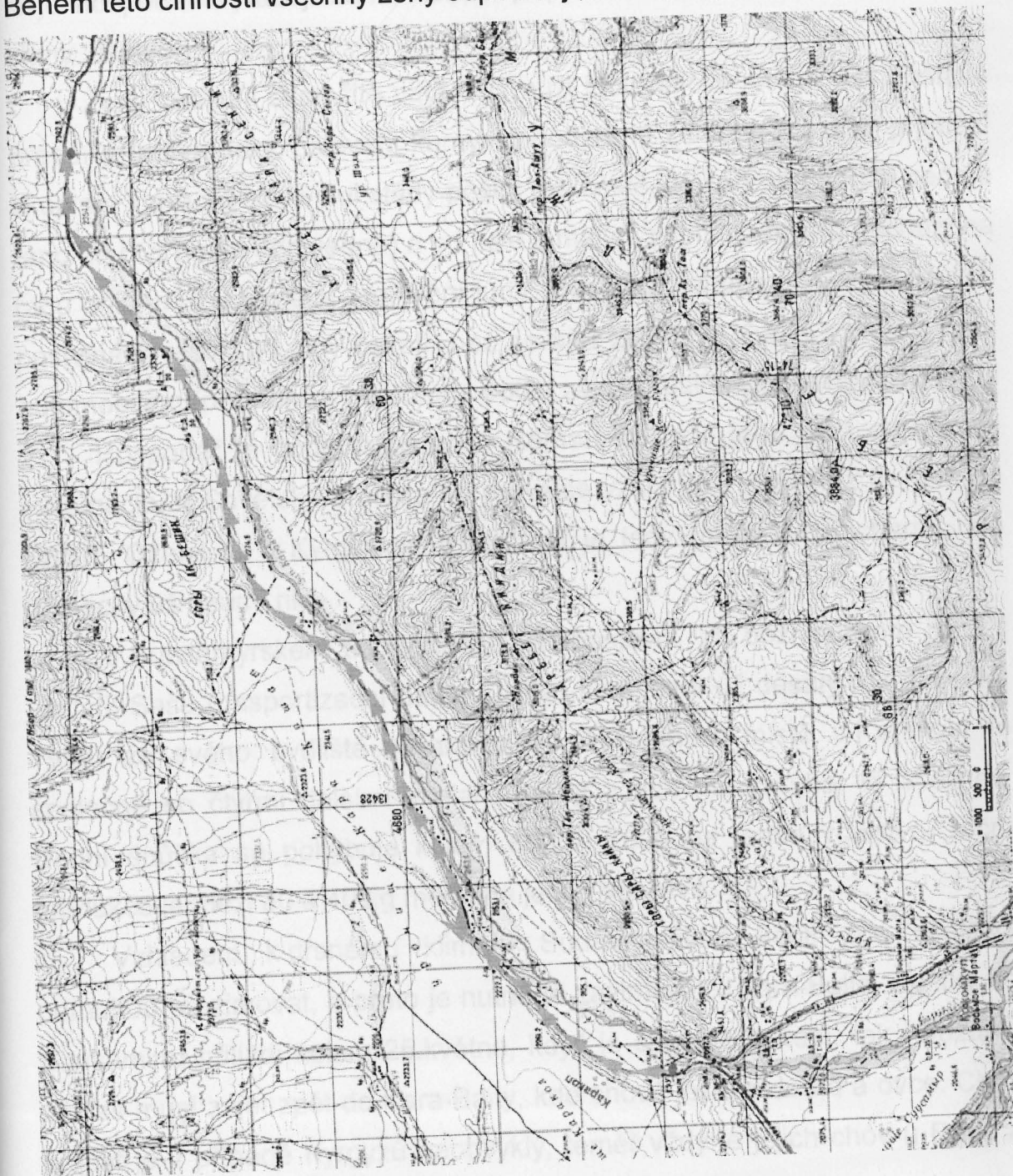
Cesta pastevců z Karakolu v Suusamyrském údolí na pastviny je dlouhá kolem 25-30 km. Ráno se vydávají na cestu pastevcí se stády koní a hříbat („tabunščiky“), ovcí a hovězího dobytka. Nejmenší mláďata, která se narodila teprve nedávno a dlouhou cestu by nezvládla, vezou pastevcí na koních, nebo jedou společně s druhou skupinou na korbě nákladáku. Nejméně náročné je vodění koní, protože koně si pamatují cestu na džajlo, pokud tam již v minulém roce byli, hovězí dobytek a ovce si cestu nepamatují.

Druhou skupinu tvoří právě další členové rodiny, kteří nakládají nutné věci (deky, přikrývky, nádobí, jízdní kolo, dětský kočárek, rozebranou jurtu, další rozebíratelné příbytky, kamna, nádoby s kumysem, nástroje na chytání

⁸⁹ Vitkovič, V.: S vami po Kirgizii, Moskva, Molodaja gvardija 1958

ryb, pytle s moukou a další zásoby) na korbu nákladního auta, kde pak také cestují.

Tato skupina vyjíždí později, ale na džajlo přijíždí dříve. Práce na džajlo je přesně rozdělená mezi muže a ženy – po příjezdu se začnou skládat věci z korby nákladního automobilu, což je výhradně mužská práce. Během této činnosti všechny ženy odpočívají, nebo pospávají.

Mapa 4 - Trasa kočování z Karakolu (Suisamyrské údolí) na letní pastviny

Po vyskládání všech věcí se začíná stavět „domčik“, který má rozkládací kostru ze železných svařených drátů, která se pokrývá vlněnou plstí. Jakmile je „domčik“ postaven a na zem se položí vlněné koberce, dochází k převzetí pracovních povinností ženami. (Tyto příbytky se značně odlišují podle jednotlivých rodin – velká variabilita konstrukce je dána tím, že si je hospodáři vyrábějí sami, nebo v případě stanů, podle toho, kde tyto stany získali).

Ženy začínají okamžitě vařit čaj, muži jdou nalovit ryby a pak zůstává práce (příprava jídla, nalévání kumysu) pouze na ženách. Mezitím přichází skupina, která šla se svými stády pěšky (na cestě jsou zhruba od půl sedmé ráno do čtyř hodin odpoledne) a po jídle s malým zapitím vodkou přichází na řadu další mužská práce – stavění jurty. Hospodářovi pomocníci na nových pastvinách ještě 1-2 dny čekají, než se vše zaběhne a pak i s nákladním automobilem (případně s traktorem, podle zámožnosti pastevců) odjíždějí.

Hospodář je podle národnosti Němec, protože jeho otec se narodil v Německu a Sovětská armáda ho po válce vzala jako zajatce z Berlína do SSSR. Oženil se z Kyrgyzkou (hospodář je tedy „metis“ – míchaný), ale německy už neumí nic.

V Suusamyrském údolí nejsou jen pastevci, za obživou sem jezdí i včelaři. Saša (pasportizační údaje s. 168) sem jezdí už desátý rok (od roku 1995) ze svého bydliště v Kara-Baltě. Na jednom místě v Karakolu je společně se čtyřmi dalšími včelaři, každý z nich má zhruba 15 včelstev. Denní snůška se pohybuje kolem 600 – 700g na jedno včelstvo, roční produkce je mezi 30 a 40 kg medu na jedno včelstvo.

Vzhledem k drsnému klimatu Suuamyrského údolí zde včelstva nemohou přezimovat, a proto je nutné je zazimovat v Kara-Baltě. Zpátky do Suusamyru přijíždí kolem 25.května, když je chladné počasí, tak i později. Občas musí zajet zpět do Kara-Balty, kde chová ještě prasata a ovce. Chov prasat je v případě Kyrgyzů neobvyklý, téměř vždy je jejich chov u Rusů a Ukrajinců.

Saša je zde nyní s mladším synem, jeho straší syn studuje na univerzitě, ale „po kontraktu“, takže za studium musí platit kolem 1 000 - 1 500 dolarů (40 000 - 60 000 somů) – tato částka zahrnuje kromě poplatků za studium náklady na ubytování, stravné, nákup učebnic. (Studenti jsou na základě dosažených výsledků při závěrečných zkouškách a při přijímacích zkouškách přijati k bezplatnému studiu – „bjudžet“, nebo k placenému studiu – „kontrakt“. Během studia již není možné na základě studijních výsledků přestoupit z „kontraktu“ na „bjudžet“, možná je pouze opačná cesta v případě špatných studijních výsledků).

Náklady na studium jsou velmi vysoké a příjmy naopak nízké. Podle Saši je ovšem možné si vydělat, je nutné mít nějakou žádanou kvalifikaci (a štěstí). V Kara-Baltě koupili Kazaši fabriku a jako nástupní plat je možné dostat kolem 4 000 somů. Když se zaměstnanec osvědčí (a neholduje alkoholu, což bývá častým problémem), může později dostat plat kolem 7 000 - 8 000 somů. To se týká především specializovaných profesí – elektrikářů a svářečů.

Saša díky příjmům z prodeje medu a z chovu zvířat má poměrně solidní příjmy, díky kterým si může jeho rodina udržet životní úroveň a může ještě platit studium svému synovi.

Jako Ukrajinec vnímá velice citlivě všechny politické změny – nejprve částečný odklon od Ruska, zvýšení nacionalistických tendencí, pak následné sblížování s Ruskem a přijetí ruštiny jako oficiálního jazyka.

Před prezidentskými volbami v jeho případě panovala nejistota – to kdo volby vyhraje, je podle něj již předem jasné, důležité ovšem je, jak se bude Bakijev chovat po volbách. Pokud by docházelo k dalšímu sblížování s Ruskem, bylo by to pro něj jako Ukrajince výhodné, pokud by byl ovšem dáván důraz na národní stát, byl připraven i na variantu, kdy by se svou rodinou Kyrgyzstán opustil a odešel do Ruska, protože tam má příbuzné a známé.

V oblastech s intenzivním zemědělstvím (ve Ferganské nížině, město Oš) je určující rostlinná produkce (především pěstování zeleniny, obilí a technických plodin), ale i zde má pastervecký chov dobytka své místo.

Tato oblast je pestřejší i z hlediska národnostního složení – kromě Kyrgyzů zde žijí ve velkém počtu i Uzbeki. Většina Uzbeků v Kyrgyzstánu žije právě zde, v jihozápadní části Ferganské nížiny. Tuto oblast osídlili ještě před založením Kokandského chanátu. V Kyrgyzstánu žije 679 tisíc Uzbeků (14% obyvatelstva Kyrgyzstánu) a 80% z nich je v Ošské a Džalalabádské oblasti. Podle dělení Kyrgyzstánu ve směru sever-jih (k jihu se řadí Džalalabádská, Ošská a nověji i Batkenská oblast, která vznikla oddělením z původní Ošské oblasti) žije 51% obyvatel na jihu.

Rozdíl mezi kyrgyzským severem a jihem je velmi dobře patrný – především v jižní oblasti s Ferganskou nížinou (která je dnes na území tří států) je obyvatelstvo nejrůznějších etnik s velkým množstvím jazyků a náboženské rozrůzněnosti. Z tohoto důvodu bývala tato oblast oprávněně po mnoho staletí nazývána Babylónem Střední Asie.

Toto přirovnání je snad ještě aktuálnější právě díky příběhu o babylónské věži, jejíž výstavba se stala symbolem nestability lidské společnosti a v neposlední řadě i krátkozrakosti lidských rozhodnutí. Tady je možné vzpomenout krvavé události na konci sovětské éry (v roce 1990) ve městech Oš a Uzgen a v uzbecké části Ferganské nížiny konflikt mezi Uzbeky a Meschetskými Turky⁹⁰ v roce 1989. Posledně zmiňovaný konflikt je ovšem značně netypický, protože skupina Meschetských Turků byla v Uzbekistánu usazena nepřírodným způsobem a místní obyvatelstvo je mohlo ještě více vnímat jako cizorodý prvek. Jižní Kyrgyzstán ale není pouze Ferganská nížina – oblasti (rajony) u čínských a tádžických hranic jsou opět velmi odlišné jak z hlediska struktury obyvatelstva, kultury, tak i ekonomické situace.

⁹⁰ pozn.: Meschetští Turci byli deportováni při stalinských přesunech obyvatelstva ve 30. letech z jihozápadní Gruzie do Ferganské nížiny

V jižních oblastech žije Uzbeků 22% (podíl z počtu obyvatelstva jižních oblastí). Souvislá místa, kde žijí Uzbeki, hraničí s uzbeckými oblastmi (velajaty) Namangan, Andižan a Fergana. (Další Uzbeki žijí v severním Kyrgyzstánu a jedná se o potomky Uzbeků, kteří střežili hraniční pevnosti Kokandského chanátu).

O Uzbekích z Ferganské nížiny se uvádí, že se zabývají především zemědělstvím. Pro Uzbeky je zde typické právě intenzivní zemědělství (kterým se částečně zabývají i Kyrgyzové), zatímco extenzivní pastevecké zemědělství je téměř výhradní doménou Kyrgyzů.

Uzbeki se zde ve srovnání s Kyrgyzy také mnohem více zabývají obchodem, finančními transakcemi (např. téměř všichni směnárníci v Oši jsou Uzbeki), nebo vedou restaurace. Je možné říci, že obecně Uzbeki jsou v této oblasti ve srovnání s Kyrgyzy skupinou s podstatně vyšší akumulací kapitálu.

Sapar (pasportizační údaje s. 168) je Kyrgyz a dříve pracoval v kolchozu ve vesnici na okraji Oše. Získal do soukromého užívání kolchozní ubytovnu, ze které udělal hotel nižší kategorie (voda je pouze na chodbě, možnost sprchování je mimo ubytovací zařízení, venku je také suchý záchod). Přestože dostupnost do centra druhého největšího města Kyrgyzstánu je odsud vynikající (často zde jezdí maršrutky, které za 4-5 somů dojedou do centra za 10-15 minut) a cena za nocleh je velice nízká (70 somů), Sapar si stěžuje na nízké tržby.

Kromě tohoto hotelu, kde bydlí se ženou a dvěma mladšími syny, má ještě v sousední vesnici nově zrekonstruovaný dům, kde je i ustájení pro dobytek, který je přes léto v horách u příbuzných v Laglanu. Z Laglanu sem vozí i seno pro krmení zvířat v zimě. Tento dům více využívá starší syn, který se po absolvování univerzity zabývá obchodem (dováží a prodává ojetá auta z Evropy – především z Německa a Pobaltí).

Saparovi příbuzní žijí a hospodaří v horách – v Laglanu. Hospodářství stále formálně spravuje jeho otec (nar. 1923, 82 let), ve skutečnosti je hospodářem nejstarší Saparův bratr. Dodnes má v sourozenecké hierarchii

stáří sourozenců (především bratrů) velký význam a projevuje se i v oslovení – mladší bratr oslovuje staršího „aka“ – „starší bratře“.

Mapa 5 - Laglan (Kyrgyzstán)

Rodina Saparova otce byla na přelomu 20. a 30. let dvacátého století rozkulačena a odsunuta na Sibiř. Po návratu si v Laglanu sami postavili celé hospodářství. Statek patří v současnosti mezi výstavní, hospodáři se svými zvířaty nekočují na delší vzdálenosti, zvířata pasou na pastvinách v blízkosti statku.

V rodině Saparova otce je patrný větší důraz na náboženské obřady a jejich menší formálnost. Příkladem může být „omiň“ – úkon, který může

znamenat všeobecné poděkování, v původním smyslu Bohu. „Omiň“ je zcela běžný při zakončení jídla v celém Kyrgyzstánu. Po každém jídle se dělá omiň tak, že se zvedají ruce, které se před obličejem sepnou a přitom se říká omiň. Poté, co se po jídle udělal omiň je už velice nevhodné si ze stolu brát jakékoliv jídlo. Kyrgyzové většinou vyžadují, aby omiň dělali všichni, kteří seděli s nimi u stolu, tedy i hosté.

Omiň se dělá i například po úspěšné opravě porouchaného automobilu nebo autobusu. Další příležitostí k děláni ominu je tehdy, když lidé míjí hřbitov, ale v tomto případě zdaleka nedělají omiň všichni. Omiň se dělá i při zabíjení zvířat. Při porážce ovce se sejde celá rodina včetně dětí, obstoupí svázanou ovci, udělají omiň a teprve potom se ovce zabíjí.

Zatímco u pastevců v Suusamyrském údolí se často „omiň“ po jídle odbude „je tak, aby se neřeklo“, Saparův otec se po provedeném „ominu“ ještě sám modlil. Totéž bylo i před začátkem zpáteční cesty (před začátkem delší cesty dělají „omiň“ i taxikáři), kdy po vykonaném „ominu“ se ještě hospodář dále modlil. Sám Sapar se mimo Laglan po jídle spokojí se samotným „ominem“ bez další modlitby.

I v horách kolem Oše jsou (podobně jako v Suusamyrském údolí) včelaři, kteří jsou schopni se včelařením na celý úvazek se solidně uživit.

Ve vyhlášeném rekreačním středisku Arslanbob, které je vyhledáváno i návštěvníky z Uzbekistánu, působí (podobně jako v Suusamyru) další organizace, která koordinuje turistické služby zahrnující především ubytování. V dobách SSSR nebyl v Arslanbobu ani kolchoz, ani kolchoz, ale lesní závod. Oblast kolem Arslanbobu byla vyhlášena svými ořechovými lesy, které jsou zde dodnes, ale vzhledem k častým krádežím dříví jsou hodně prořídle.

Мапа 6 - Arslanbob (Kyrgyzstán)

Někteří obyvatelé Arslanbobu dávají k dispozici část svého domu k pronájmu, ze kterého pak odevzdávají 15% koordinátorovi zajišťujícímu propagaci. Kromě ubytování nabízí koordinátor i další služby pro turisty. Kromě základních (zajištění průvodcovských služeb, služby tlumočnicka, pronájem koně, zajištění pikniku, praní prádla a žehlení) jsou to i služby nadstandardní, týkající se „tradiční“ kyrgyzské kultury. Turisté si mohou za 150 somů objednat zpěváka hrajícího na jeden z tradičních hudebních nástrojů, za 300 somů je možné zajistit hodinový folklórní koncert, za 650 somů je možné uspořádat celou přehlídku kyrgyzského folklóru. S autentickým kyrgyzským folklórem se ovšem ani turista, ani místní téměř vůbec neseťká.

Všechny ceny jsou poměrně vysoké (ovšem nižší, než v hotelích, kde jsou navíc dvojí ceny – pro místní a pro cizince). Ceny za ubytování s jednoduchou snídaní se pohybují kolem 200-230 somů, jídlo (oběd a večeře) jsou po 70-80 somech.

V této oblasti žijí především Uzbeki. Dříve zde byli ve větším počtu i Rusové, kteří po rozpadu SSSR téměř všichni odešli.

Zina (pasportizační údaje s. 168) je Ruska, ale její manžel je Uzbek. Většina Rusů, kteří zde zůstali, je právě ve smíšených manželstvích. Zina je již v důchodu, ale stále ještě ve škole vyučuje ruštinu. Když se začínalo s ubytováním cizinců, koordinátoři chodili po vesnici a nikdo o pronajímání neměl zájem. Teprve když se podařilo přesvědčit první tři rodiny, podařilo se přesvědčit i ostatní a nyní (2004) poskytuje ubytování 14 rodin.

Zina byla nejdříve také proti ubytování, ale nyní je ráda, protože příjem je velmi vítaným přílepkem. Má zahradu, kde pěstuje zeleninu a brambory, vlastní i skot (6 krav a 4 býky, ovce). Právě v hovězím dobytku jsou peníze. V případě potřeby větších výdajů (například pokud se chystá svatba nebo pohřeb) stačí prodat krávu a je většinou po finančních starostech. Dobytek má teď na pastvinách, kde pasou čabani pracující za peněžní odměnu – v případě hovězího dobytka je to 40 somů za měsíc a kus a 20 somů za jednu ovci.

Svěřit zvířata placeným pastýřům se prý bohatě vyplatí, protože se sama nemusí o nic starat a navíc nemusí shánět krmení. Pastva probíhá od května do listopadu a zvířata každoročně svěřují těm čabanům, které mají již osvědčené. Někteří to se zvířaty umí, někteří ovšem ne – především dochází k zanedbávání veterinární péče. Jeden čaban má zvířata zhruba od pěti rodin.

7 Diskuse a závěr

7.1 Zodpovězení výzkumných otázek

7.1.1 Vliv deklarované ekonomické transformace na kulturu a její přetváření

Transformace společnosti ve středoasijských republikách byla deklarována především jako ekonomická. Transformační změny ale zasáhly celou společnost a projevily se hlubokými změnami v celé kultuře. Po rozpadu Sovětského svazu hledaly vzniklé státy nový model a především směr, kudy se dále ubírat, když byl starý model (víceméně nedobrovolně) opuštěn. Společnost přijímá nové (a zároveň opouští staré) hodnoty a důsledky těchto proměn jsou velice patrné.

Po rozpadu Sovětského svazu se mnohé nově vzniklé republiky ocitly zcela vykořeněné a byly nuceny si hledat nové kořeny, což naráželo na mnohé obtíže. Tomuto hledání nových kořenů se nevyhnulo ani Rusko, které mělo bohatou tradici jak kulturní, tak i historickou. Najednou po zhroucení starého systému bylo třeba vytvořit nový model. Deklarovaný cíl transformace byl velice nejasný, naformulovaný jen v obrysech a jakoby zahalený mlhou. Pokud není dobře vidět dopředu (případně pokud se vpředu objevuje rozsáhlá nejistota), pak se intuitivně vracíme zpět. Tyto úkroky nazpátek se mohou projevit například vypjatým historismem. Poukazováním a zdůrazňováním slavné minulosti může být překonána neradostná přítomnost a připomenuta jistota slavné budoucnosti. Hodnocení sovětské minulosti navíc rozhodně nevyznívá ve většině nově vzniklých států často vůbec negativně.

V oblasti Střední Asie hrál a dodnes hraje velkou roli zemědělský sektor a v oblastech se specifickými klimatickými vlivy především extenzivní pastevecký chov dobytka. Pastevecký chov dobytka zásadním způsobem ovlivňoval celou kulturu, a to jak v její hmotné i duchovní části.

Při provádění zemědělské transformaci došlo k výrazným změnám. Dřívější velké hospodářské jednotky (kolchozy, sovchozy), které měly kromě zemědělské produkce i významnou sociální funkci, se rozpadly. Základní výrobní jednotkou se stala rodina (ve které mohou vypomáhat i další příbuzní), která částečně převzala i sociální funkci, kterou měly dříve kolchozy a sovchozy. Instituce rodiny prodělala také změny, ale v mnoha ohledech zde stále zůstává zachován stav, kdy do popředí vystupují patriarchální rysy. Je snaha poukazovat na původní pastevecké tradice před rokem 1917, ale tyto tradice jsou mnohdy idealizované a deklarovány způsobem, který je od skutečnosti velmi odlišný. Přestože hrají i v současnosti příbuzenské vztahy ve společnosti velmi výraznou roli, uspořádání společnosti není rodové (jako v době před VŘSR). Z tohoto důvodu není možné pastevecké tradice obnovit v takové formě, v jaké byly před sto lety a navíc často není ze strany současných pastevců snaha tyto tradice znovuoživit.

Při pasteveckém způsobu chovu začalo znovu docházet ke sdružování zvířat do stád, které pasou čabani i pro své příbuzné. Znovu se objevuje nájemní způsob pastvy, kdy čabani pasou zvířata nepříbuzných lidí.

Vyhlášená samostatnost měla velký vliv i na zajištění potravinové soběstačnosti. Zatímco v dobách Sovětského svazu byla mezi svazovými republikami těsná spolupráce a relativně hluboká dělba práce, která spolu se systémem přerozdělování v celosvazovém měřítku potravinovou soběstačnost zajišťovala, po vyhlášení samostatnosti došlo k výrazným změnám ve struktuře osevního postupu. Zásadní změnou je vyšší zastoupení obilovin, především pšenice. Zatímco dřívější pastevci se museli zcela obejít bez rostlinné výroby, v dnešních pasteveckých oblastech je zcela běžné pěstování zemědělských plodin.

V souvislosti s ekonomickou transformací se také často hovoří o modernizaci. Současný stav je ovšem v mnoha případech pravým opakem modernizace, ve smyslu zvýšeného podílu mechanizace na úkor ruční

práce. Vzhledem k obtížnosti akumulace kapitálu v případě drobných hospodářství dochází často ke snižování produktivity práce a z důvodu chybějící mechanizace ke zvýšenému podílu ruční práce. To vede k návratu k technologickým postupům, které už byly dávno opuštěny, ale teď mají opět smysl.

Velkou roli stále hraje příslušnost ke skupině založená na příbuzenských vztazích. Se změnou politického systému dochází i k odlišnému způsobu delegace moci. Na vesnicích mají stále velkou vážnost stařešinové – *aksakalové*, ale delegace moci na hierarchicky vyšší stupeň vlády probíhá často velice iracionálně a odtažitě od požadavků a potřeb obyvatel.

V souvislosti s transformací dochází i ke zhoršení dostupnosti vzdělání, protože dřívější bezplatné vzdělání bylo nahrazeno novým systémem, který je oproti dřívějšímu (doba SSSR) finančně velmi náročný. V dobách po rozpadu Sovětského svazu se ve všech středoasijských republikách objevilo velké množství vzdělávacích zařízení, z nichž ovšem u mnohých z nich došlo k velkému propadu v kvalitě výuky.

„Vyšší kultura“ se z všeobecně dosažitelné stala exkluzivní záležitostí. Ve středoasijských republikách byl v dobách Sovětského svazu kladen velký důraz právě na tuto oblast života, což bylo patrné na velkém množství muzeí, divadel, koncertních sálů a dalších kulturních institucí. Vzhledem k nízkým příjmům je nyní pro většinu obyvatel velice obtížné i nakupovat knihy, navštěvovat muzea, divadla, koncerty. Pro mnoho obyvatel i z vesnických oblastí je tato změna velice citlivě vnímána.

7.1.2 Zástupná témata předkládaná obyvatelstvu v případě momentálních neúspěchů transformace

Už těsně po rozpadu Sovětského svazu začala být obyvatelstvu předkládaná nová témata, která se týkala především stavu, kdy se většina obyvatelstva velice těžce smiřovala s rozpadem SSSR. V tomto případě nastoupila ve většině středoasijských států kampaň, ve které se

zdůrazňovala nevyhnutelnost rozpadu a především výhodnost nové situace, kdy státy získaly suverenitu a zařadily se jako rovnoprávní partneři po bok ostatním suverénním státům.

Právě ekonomická transformace, se kterou se často operovalo, nepřinesla očekávaný efekt, a naopak došlo k prudkému poklesu životní úrovně. Podobnost ve všech středoasijských státech je možné spatřovat v tom, že v případě neúspěchů transformace jsou obyvatelům předkládána stejná zástupná témata, kterými je nejčastěji vypjatý historismus doprovázený i nacionalismem.

Zejména v Turkmenistánu byl naordinován v této souvislosti zcela nový pohled na minulost, současnost i budoucnost. Režim prezidenta Nijazova má v mnohém rysy, pro které je obtížné hledat kdekoliv jinde podobné příklady. Velice rozvinutý kult osobnosti, který předčí i stalinskou éru, je doprovázen odvoláváním se na muslimské náboženství. Náboženství (podobně jako další oblasti života) je však v Turkmenistánu velice přísně kontrolováno a tradiční muslimské školy, které jsou typické například pro Uzbekistán, musejí být v některých případech tajné.

Prezident odvozuje svoji autoritu ze zjevení, která mu poskytly duchové turkmenského národa. Ti si vyvolili právě jeho (Nijazova), aby završil úsilí turkmenského národa o plnou suverenitu. V této souvislosti je den, kdy došlo k vyhlášení turkmenské suverenity (27.10.1991) vnímán jako jednoznačně pozitivní událost. (Vyhlášení suverenity je ve všech středoasijských republikách státním svátkem).

Turkmenistán je státem, kde je nejvíce zdůrazňována úplná transformace celé společnosti – prezident doporučuje svému národu, jak má slavit tradice, vytváří „tradice“ nové, zcela odvrhuje sovětskou minulost. Neustálým zdůrazňováním starobylosti turkmenského národa, jehož historie sahá podle Nijazova až 5000 let zpět, výběrem osobností „turkmenské“ historie, se tyto mnohdy krkolomné konstrukty stávají věřenými skutečnostmi mezi poměrně širokou veřejností. S historismem souvisí i

nacionalismus a ze strany vlády cílené znevýhodňování jiných, než turkmenských etnik.

Ačkoli v Turkmenistánu panuje všeobecná nespokojenost s režimem i s životní úrovní, faktem zůstává, že se daří udržovat sociální stabilitu poskytováním základních potřeb a služeb buď zcela zdarma, nebo za symbolickou částku. Je otázkou, zda by po pádu tohoto režimu a zavedením takových reforem, které berou pramálo ohled na sociální stabilitu, nedošlo k nostalgickému vzpomínání na „zlatou éru“ pod vedením Velikého Turkmenbašiho.

V Kyrgyzstánu byla transformace deklarována podstatně více ekonomicky – jednoznačně od plánovitě řízenému hospodářství k hospodářství tržnímu. Ačkoli reformy byly skutečně progresivní, životní úroveň obyvatel prudce poklesla. I v případě Kyrgyzstánu se můžeme setkat se zástupnými tématy, i když zdaleka ne v takové míře jako v Turkmenistánu. I zde se jedná o vypjatý historismus a snášení vědeckých důkazů o mnohasetleté kyrgyzské státnosti. I zde je nahlíženo na současnost jako na završení dlouhodobého cíle kyrgyzského národa – získání suverenity ve vlastním samostatném státě.

Nacionalismus zde není zdaleka tak vypjatý jako v Turkmenistánu. V prvních letech samostatnosti byly projevy „národnostního uvědomění“ Kyrgyzů více patrnější a obavy především ruské menšiny vyústily v emigraci mnoha Rusů. Tato emigrace nebyla ovšem vždy zapříčiněna nacionalismem, ale často se jednalo o migraci ekonomickou, protože životní úroveň v Rusku byla několikanásobně vyšší.

Společným zástupným tématem v případě momentálních neúspěchů transformace může být i kritika minulosti. Právě z minulosti totiž mohou pramenit veškerá negativa, se kterými se setkáváme v současnosti a toto odkazování na neblahou minulost může trvat i nepřiměřeně dlouho (právě proto, že nemusí být nutně vždy zcela racionální).

Do podobné skupiny patří i nucení obyvatel uvažovat v dlouhých časových horizontech (*ted' se máte sice špatně a hned tak se to nespraví,*

hodnocení. To je například situace, kdy dochází k hodnocení doby nezávislosti nových států. Na začátku (v době vyhlášení nezávislosti) panoval v těchto státech chaos a nezávislost byla vnímána velice často jako nechtěná. S odstupem času je tato doba (a získaná nezávislost) deklarována jako úspěšné dosažení mnohaleté tužby národa, což bylo dosaženo právě díky politickému umu a prozíravosti současných představitelů státu. V hodnocení ekonomických reforem se poukazuje na správnost zvoleného směru a i zde se obyvatelstvo nutí k uvažování v dlouhých časových horizontech (neradostná současnost se překonává jistotou slavné budoucnosti).

Obyvatelstvo jako primární hodnotitel reforem, kterého se transformační zásahy dotýkají bezprostředně, je v hodnocení také velmi subjektivní, ale nemá potřebu toto hodnocení jakýmkoliv způsobem stylizovat. Základní hodnotící metodou je samozřejmě srovnávání – minulost x současnost. Otázka těchto hodnotitelů zní: měli jsme se lépe dříve, nebo nyní? Při hledání odpovědí na takto pokládané otázky jsou hodnotitelé samozřejmě ovlivněni propagandou, ale největší důraz kladou na osobní zkušenost. Protože srovnávání je založeno na dvojici minulost x současnost, musí být nutně toto hodnocení zásadně odlišné podle věku hodnotitelů. Střední a starší generace, která zažila dobu Sovětského svazu, vnímá velmi citlivě ztrátu sociálních jistot a pokles životní úrovně. Mladší generace už jako minulost vnímá spíše první roky po rozpadu SSSR a při tomto hodnocení naopak podstatně lépe vyznívá současnost, protože se životní úroveň zvýšila. Při hodnocení není jediným srovnáním minulost a současnost, ale také my x oni, kdy těmi „oni“ mohou být jiné státy a jejich obyvatelé. Pokud se obyvatelé setkávají s cizinci, kteří mají několikanásobně vyšší kupní sílu, mají zcela zákonitě pocit, že provedená transformace úspěšná není.

Pokud transformaci hodnotí vnější pozorovatelé, ukazuje se, že její závislost na demokratizaci společnosti je velmi volná a v mnoha ohledech spolu vůbec nesouvisí. Životní úroveň obyvatelstva je veličinou, která je

ale pokud to přečkáte, tak se už vaše děti a vnoučata budou mít mnohem lépe). Toto ideologické okrádání obyvatel o jejich vlastní budoucnost je také velice častým zástupným tématem v případě neúspěchů transformačních zásahů.

7.1.3 Hodnocení úspěšnosti transformace z hlediska různých typů hodnotitelů

- *vnějších hodnotitelů (mezinárodní organizace, ostatní státy)*
- *vnitřních hodnotitelů (státu a jeho představitelů)*
- *primárních hodnotitelů (obyvatel, kterých se dotýká bezprostředně)*
- *nezúčastněných hodnotitelů (např. výzkumníků).*

Ačkoli byly výchozí podmínky středoasijských států v mnohém podobné, následný vývoj byl politicky naprosto odlišný. Vytvořily se zde státy, kde byla snaha co nejvíce liberalizovat ekonomiku a alespoň deklarovaná snaha o delegaci moci na nižší úrovně a na druhé straně státy, kde je státní kontrola téměř ve všech odvětví podobná (nebo ještě vyšší) jako v dobách SSSR a kde je možné se setkat s typickým diktátorským režimem. Hodnocení výsledků transformace bývá subjektivně závislé podle hodnotitele. Mezinárodní organizace (Mezinárodní měnový fond, Světová banka) měly jako hlavní měřítko úspěšnosti reforem především procentuální změny v množství státního majetku. Dopady těchto změn na sociální stabilitu a na změnu životní úrovně se už hodnotící zprávy zabývaly podstatně méně. Z tohoto důvodu hodnotily mezinárodní organizace počáteční vývoj v Kyrgyzstánu velice příznivě, protože Kyrgyzstán nejen deklaroval, ale i prováděl reformy velice radikálně. Opačného hodnocení se dostávalo Turkmenistánu, kde probíhala privatizace velice zvolna a stát klíčové podniky v zemi stále kontroluje.

Státní představitelé jsou při svém hodnocení ještě méně objektivnější. Cíle se často nestanovují na začátku reforem, ale deklarují se až při jejich

vnímána nejcitlivěji. Svoboda slova, náboženských projevů, možnost cestování, to vše jsou pozitivními hodnoty, které ale mohou často ustupovat do pozadí v případě nízké životní úrovně. *(K čemu mi to je, že můžu svobodně cestovat, když si stejně nemůžu dovolit koupit letenku ani do Moskvy. Dříve jsme mohli do Moskvy létat levně a často. Podívat se někam do západní Evropy je úplně nemyslitelné, protože nedostaneme víza. Všude chtějí vidět pozvání a chtějí vidět tolik peněz, že to nikdy nemůžeme dát dohromady).* Pokles životní úrovně oproti sovětským dobám je velice zřetelně patrný, patrný je i v případě Kyrgyzstánu velmi nízký objem investic do staveb a jejich rekonstrukce. Většina domů pochází ze sovětských dob a nových se staví velice málo. Pro pastevecké oblasti jsou typické neudržované a rozpadající se stáje, které byly výtěžkem sovětského období, ale které často neuváženým rušením kolchozů ztratily význam. Je velice patrná snaha zlepšit dopravní infrastrukturu a lépe propojit severní a jižní část Kyrgyzstánu.

V Turkmenistánu je situace podobná, pouze svoboda není hodnotou, které by občané mohli plně využívat. Sociální stabilita je zajištěna bezplatným nebo téměř bezplatným poskytováním základních potřeb, přesto i zde došlo k poklesu životní úrovně. Velké množství energie a prostředků investuje prezident do hesel vztahujících se k jeho kultu osobnosti, novému chápání historie a vytvoření turkmenského státu jako zcela národního. Některé z těchto akcí jsou vnímány jako směšné, ale přesto dochází (například v interpretaci dějin) k posunu a věření předkládaným konstruktům. Výstavba nových staveb je omezena především na hlavní město Ašchabád, na podporovanou výstavbu nových mešit, ale výstavba nových domů a bytů vázne.

8 Seznam použité literatury a pramenů

- Akajev, A.: Istorija, prošedšaja čerez moe serdce. Ilim, Biškek 2003
- Alimbekov, M.Š.: 2200 let etnonima „Kyrgyz“ i stanovlenija kyrgyzskoj gosudarstvennosti. Trudy instituta celovoj podgotovki specialistov, Vyp. III., IV. Biškek 2002
- Andrianov B.V.: Neosedloe naselenie mira. Moskva 1985
- Annanepesov, M.: Chozjajstvo turkmen v XVIII-XIX vv. Aščabad, 1972
- A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155.
- Auezov, M.: Abaj. Praha 1948
- Barfield, T.: The Nomadic Alternative. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1993
- Bežkovič, A. S.: Nomadenwirtschaft und Lebensweise der Kirgisen. In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest 1969
- Carpini, de Plano J.: Johannis de Plano Carpini antivariensis archiepiscopi Historia mongalorum quos nos Tartaros appellamus – cesta bratra Jana de Plano Carpiniho ke dvoru Kujuk-chána 1245-1247, in: Putování k Mongolům, Praha 1964
- Celým světem, Mladá fronta, Praha 1958, s. 133
- Dyson-Hudson, R., Smith, E.A.: Human territoriality: an ecological reassessment. American Anthropology, 80: 21-41, 1978
- EarthSat: Satelitní snímky, Google, 2005
- Ehlers E., Kreutzmann, H.: High mountain pastoralism in northern Pakistan. P. 9-36: High mountain ecology and economy: potential and constraints. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2000
- Evans-Pritchard, E.: The Nuer. Oxford Univ. Press, 1940
- Fait. E.: Národové středoasijské, zvláště pak na území ruském. Matice česká, Praha, 1910
- FAOSTAT data, FAO 2004.
- Fernandez-Gimenez, M. E.: Reconsidering the role of absentee herd owners: a view from Mongolia. In: Human Ecology: An interdisciplinary Journal, March 1999, Vol. 27, Issue 1.
- Fitzherbert, A.: Country Pasture/Forage Resource Profiles: Kyrgyzstan. FAO, 2000 (internetová verze <http://www.fao.org>)
- Fratkin E.: Age sets, households and the organization of pastoral production. Res. Econ. Anthropol. 8: 295-314, 1987
- Geografija Kyrgyzskoj republiky. Učkun, Biškek 2002
- Hardin, G.: The tragedy of the commons, Science 162: 1243-1248, 1968
- Hrabák, V: Současná diskuse o vzestupu neliberálních demokracií v e světě a její souvislosti, Díl II. Distance 4/2004
- Hvoslef, E. H.: Tribalism and modernity in Kirgizia. The third Nordic conference on Middle Eastern Studies: Ethnic encounter and culture change. Joensuu, Finland, 1995

- Jemelianova, G.M.: The Growth of Islamic Radicalism in Eurasia: Internal Determinants, Comparative Perspectives and Potential Consequences. XV Economic Forum, 7-10 September 2005, Krynica Zdroj, Poland
- Karmyševa, B. Ch.: Očerki etničeskoj istorii južnych rajonov Tadžikistana i Uzbekistana, Moskva 1976
- Karpov, G. I.; Bacer, D. M.: Chivinskije turkmeny i konec Kungradskoj dinastii, Aščabad 1930, s. 23
- Khazanov, A.M.: Nomads and the outside World. Madison, WI: Univ. Wis. Press 2nd ed., 1994
- Kisljanskij, S. S.: Komu vygodna komuna i kto jejo boitsja. Moskva 1921
- Kokaisl, P.: Středoasijsťi pastevcı dřıve a nynı. Farmář 1/2001
- Kokaisl, P.: Tádžikistán. Lidé a Země 8/2005, s. 69.
- Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik, Moskva 1988, s. 128-136.
- Kyrgyzstan at Ten: Trouble in the Island of Democracy. ICG Asia Report No 22 Osh/Brussels 2001
- Kyrgyzy. Istočniki, istorija, etnografija. Biškek 1996
- Makarov, D.: Oficial'nyi i Neoficyal'nyj Islam v Dagestane, Centr Strategiceskich i Politiceskich Issledovanij; Moskva 2000
- Malá československá encyklopedie. Academia 1986
- Meir, A.: Nomads and the state: the spatial dynamics of centrifugal and centripetal forces among the Israeli Negev Bedouin. Polit. Geogr. 7: 251-270, 1988
- Mejer, M.: Srednaja Azija: andižanskij scenarij?, Izdatelstvo „Evropa“, Moskva 2005
- Myres, J. L.: Nomadism. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 71, No. 1/2 (1941), p. 19-42
- Naš Kyrgyzstan, Ilim, Biškek 2004
- Nahodil, O.: Horami a oázami, Svět sovětů, 1962
- Naumkin, V.: Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2005
- Nijazov, S.: Ruhnama. Internetová verze <http://oldcivil.ce.metu.edu.tr>
- Orazov, A.: Chozjajstvo i osnovnye čerty obščestvennoj organizacii u skotovodov zapadnoj Turkmenii v konce XIX – načala XX v. Moskva 1964
- Osorov, Z.: Myths and Survivals of Nomadic Past. Kyrgyzstan Times, September 28, 2000
- Pargač, J.: Tradice - lidový islám - islamizace (k otázkám islamizace postsovětské středoasijské společnosti), AUC-Philosophica et historica 2, Studia ethnologica XII, pp. 109-119.
- Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91. Europe-Asia Studies; 1995, Vol. 47 Issue 1, p147, 23p, 7 charts
- Pomfret, R.: Economic reform in Central Asia. Turkmenistan: From Communism to Nationalism by Garadual Economic Reform. MOCT-MOST 11: p. 165-176, Kluwer Academic Publishers, 2001
- Proekt ETHEO – jazyki mira. <http://etheo.h10.ru>
- Proekt reformy selskovo chozjajstva v regione – 2. Kyrgyzstan. Glava II, Glava III: Selskochozjajstvennaja reforma i otraslevye pokazateli. s. 30 – 55. Biškek 1999

- Prževalskij, N.M.(1): K pramenům žluté řeky, Praha 1951 (orig. Ot Kjachty na istoky Želtoj reki issledovanije severnoj okrainy Tibeta i put' čerez Lob-nor po basseinu Tarima, Moskva 1948)
- Repkine, A.: Turkmenistan Economic Autocracy and the Recent Growth Performance, 2002
- Rowland, R. H.: Union republic migration trends in the USSR during the 1980s', Soviet Geography, 29, 9, 1988, pp. 822-823. In: Patnaik, A.: Agriculture and rural out-migration in Central Asia, 1960-91. Europe-Asia Studies; 1995, Vol. 47 Issue 1.
- Salzmann, P.C.: Inequality and oppression in nomadic society. In: Pastoral Production and Society: 429-446, Cambridge Univ. Press, 1979
- Salzmann, P.C.: Processes of sedentarization as adaptation and response. In: When Nomads Settle: Processes of Sedentarization as adaptation and response. New York: Praeger, 1980
- Sarygulov, D. I.: XXI vek v sudbe kočevnikov. Biškek 2001.
- Severcov, N.N.: Putěšestvija po Turkestanskomu kraju, Moskva 1947 (orig. Putěšestvija po Turkestanskomu kraju i izsledovanije gornoj strany Ťan-šana, S. Peterburg, 1873)
- SIL International: Languages of the World, 14th Edition, 2001
- Svět sovětů, roč. IV., čís. 3, 1935
- Štejnberk, E. L.: Očerki istorii Turkmenii. Moskva-Leningrad 1934, s. 9
- Tashmatov, A. a kol.: Food policy reforms for sustainable agricultural development in Uzbekistan, the Kyrgyz Republic and Tajikistan. Food Policy, Elsevier Science Ltd., 2000
- Tumanovič, O.: Turkmenistan a turkmeni, Aschabd-Poltorack, 1926, s. 64-65
- Turdaliev, Š.: Rodoplemennoe delenie Kyrgyzov po materialam Č. Č. Valichanova, 2002
- Ukaz Prezidenta KR „O provedenii Goda kyrgyzskoj gosudarstvennosti“. Dom Pravitelstva, Biškek 2002
- Umarova, M.: Effektivnost kooperativnych otnošenij v APK i ich soveršenstvovanie. Nacionalnaja akademija nauk Kyrgyzskoj respubliky. Mežvedomstvennyj dissertacionnyj sovet. Biškek 2001
- Vitkovič, V.: S vami po Kirgizii. Molodaja gvardija, Moskva 1958
- Vajda, L.: Untersuchungen zur Geschichte der Hirtenkultur. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1968
- Valichanov, Č. Č.: Sobranije sočinenij v pjati tomach. Tom I., Alma-Ata 1961
- Valichanov, Č. Č.: Sobranije sočinenij v pjati tomach. Tom II., Alma-Ata 1984

9 Respondenti – pasportizační údaje

Ajbek (nar. 1955 v Narynu) Učitel v Kožomkulu (dříve 8 marta), ženatý, má čtyři děti. Vysokoškolské vzdělání získal v Biškeku. Mimo Kyrgyzstán byl pouze v době vojenské služby, jednou navštívil Uzbekistán (až v roce 2000).

V současnosti (2005) učí jen na částečný úvazek jeden den v týdnu. Podílel se na přípravě volební kampaně svého příbuzného, sám je členem obecního zastupitelstva v Kožomkulu. Společně s manželkou se snaží poskytovat a zprostředkovávat turistické služby (ubytování ve vlastním domě, u pastevců, zajištění dopravy).

Anarbek (nar. 1925) z Toš–Bulaku (vesnice vzdálená asi 40 km od Biškeku).

Narodil se ve vesnici nedaleko Kara–Balty a do Toš–Bulaku se přestěhoval s manželkou až několik let po válce. Ve svých 80 letech stále pase stádo ovcí, hlavním hospodářem je však jeho syn.

Čary (nar. 1965). Žije v Mamedjaru (pouštní vesnice s 50 domy asi 100 km od Aščabádu). Má čtyři děti, je vdovec, o domácnost se stará nejstarší (dvanáctiletá) dcera, společně s jeho matkou.

Džumgalbek (nar. 1953 ve vesnici 8 marta) (dnešní Kožomkul). Otec byl pastevcem (čabanem) v kolchozu, on sám se vyučil zubním technikem, ale tuto profesi nikdy nevykonával, stal se také čabanem v kolchozu. V současnosti pase i kočuje se zvířaty, včetně zvířat dalších členů rodiny.

Nataša – žije v Krasnovodsku (dnešní Turkmenbaši), má ruskou národnost (občanství má turkmenské). Vystudovala učitelství ruského jazyka, ale vzhledem k ruské národnosti ztratila práci. Je vdaná, má tři děti, živí se obchodováním.

Sapar (nar. 1957 v Laglanu nedaleko Oše). V Laglanu hospodaří jeho otec a nejstarší bratr. Sapar má hotel (z bývalé kolchozní ubytovny), chová i několik kusů dobytka, které přes léto pasou jeho příbuzní v Laglanu.

Saša (nar. 1955) na východní Ukrajině v oblasti Doněcka, do Kyrgyzstánu odešel v roce 1968. Žije v Kara-Baltě.

Taxikář v Konja Urgenči (nar. 1960), je ženatý, má čtyři děti (dvě dcery a dva syny). Původně pracoval jako traktorista v závodě na zpracování bavlny (Chlopzavod), po ztrátě zaměstnání se živí jako taxikář.

Zina (nar. 1942), žije v Arslanbobu. Je Ruska, manžel je Uzbek, je v důchodu, vyučuje ruštinu v základní škole v Arslanbobu, jako přivýdělek poskytuje ubytování turistům. Má 7 dětí.

10 Seznamy

10.1 Obrázky

Obrázek 1 - Satelitní snímek části Suusamyrského údolí s řekou Karakol vlévající se do Suusamyru a obhospodařovanými poličky. Zdroj: EarthSat, Google, 2005	29
Obrázek 2 - Satelitní snímek Turkmenistánu, EarthSat, Google, 2005	35
Obrázek 3 - Vlajka a státní znak Turkmenistánu	89
Obrázek 4 - Vzory turkmenských kobereců, odlišnosti podle „kmenů“	89
Obrázek 5 - Satelitní snímek města Geok-Tepe a okolí. EarthSat, Google, 2005	94
Obrázek 6 – Etapy turkmenských dějin vytvořené podle prezidenta Nijazova (od Oguz-Chána k Saparmuratu Turkmenbašimu Velikému)	102
Obrázek 7 - Genealogie Kyrgyzů. Rozdělení na pravé křídlo a levé křídlo.	104

10.2 Tabulky

Tabulka 1 - Mechanizace zemědělství: Počet traktorů na 1 000 ha (1970). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.	57
Tabulka 2 - Mechanizace zemědělství: Počet traktorů na 1 000 ha (1986). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.	57
Tabulka 3 - Mechanizace zemědělství: Počet kombajnů na 1 000 ha (1970). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.	57
Tabulka 4 - Mechanizace zemědělství: Počet kombajnů na 1 000 ha (1986). Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.	57
Tabulka 5 - Podíl mechanizované práce v zemědělství (SSSR, 1986) Zdroj: Kolchozy SSSR. Kratkij Statističeskij Sbornik (Moskva, 1988), pp. 128-136.	58
Tabulka 6 - Počty chovaného dobytka podle druhu vlastnictví (Kyrgyzstán, 1940) Zdroj: Kokaisl, P.: Středoasijské pastevci dříve a nyní. Farmář 1/2001	113

10.3 Grafy

Graf 1 - Podíl pracovníků v jednotlivých odvětvích ekonomiky - Kyrgyzstán 1995. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu	2
Graf 2 - Podíl pracovníků v jednotlivých odvětvích ekonomiky - Kyrgyzstán 1998. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu	3
Graf 3 - Plochy stálých pastvin v Číně a Mongolsku 1961-2003. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu	12
Graf 4 - Plochy stálých pastvin (středoasijské republiky) 1992 – 2002. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu	13
Graf 5 - Relativní změny výměry pastvin (středoasijské republiky) 1992 - 2002. FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu	13
Graf 6 - Klimatické hodnoty: průměrné teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). Talas, Suusamyr, Oš, Sary-Taš. Zdroj: Climate Kyrgyzstan. Vlastní zpracování grafu.	27
Graf 7- Srážky v jednotlivých měsících - klimatické hodnoty 1881-1985. Talas, Suusamyr, Oš, Sary-Taš. Zdroj: Climate Kyrgyzstan. Vlastní zpracování grafu.	28
Graf 8 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). SUUSAMYR	29
Graf 9 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). SUUSAMYR	30
Graf 10 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985) SARY-TAŠ	31
Graf 11 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). SARY TAŠ	31
Graf 12 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). OŠ	33

Graf 13 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). OŠ	33
Graf 14 - Klimatické hodnoty: průměrné max., průměrné měsíční a průměrné min. teploty vzduchu v jednotlivých měsících (1881-1985). TALAS	34
Graf 15 - Klimatické hodnoty: srážky (v mm) v jednotlivých měsících (dlouhodobý průměr 1881-1985). TALAS	34
Graf 16- Teploty v jednotlivých měsících – Ašchabád; Turkmenistán (2004, 2005) Zdroj: http://www.wunderground.com Vlastní zpracování grafu.	36
Graf 17 - Teploty v jednotlivých měsících – Tašauz (Dašoguz); Turkmenistán (2004, 2005) Zdroj: http://www.wunderground.com Vlastní zpracování grafu.	36
Graf 18 - Využití půdy ve Střední Asii. Zdroj: Společnost nezávislých států v roce 1996. Statističeskij Spravočnik. Mežgosudarstvennyj Statističeskij Komitet SNG, Moskva 1997. Vlastní zpracování grafu.	39
Graf 19 - Podíl zavlažované orné půdy ve Střední Asii. Zdroj: Společnost nezávislých států v 1996 roku. Statističeskij Spravočnik. Mežgosudarstvennyj Statističeskij Komitet SNG, Moskva 1997. Vlastní zpracování grafu	40
Graf 20 - Průměrná měsíční mzda v kolchozech v letech 1970-1988 (v rublech). Zdroj: Narodnoe Chozjaistvo SSSR v 1988 g., pp. 83,378. Vlastní zpracování grafu.	55
Graf 21 - Průměrná měsíční mzda podle sektorů ve Střední Asii (v rublech) 1970, 1988. Zdroj: Narodnoe Chozjaistvo SSSR v 1988 g., pp. 81, 83, 378. Vlastní zpracování grafu.	56
Graf 22 – Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Tádžikistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	59
Graf 23 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Uzbekistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	60
Graf 24 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Kazachstánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	60
Graf 25 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Turkmenistánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	61
Graf 26 - Podíl městského a vesnického obyvatelstva v Kyrgyzstánu 1995-2005 s prognózou do roku 2030. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	61
Graf 27 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Kojenecká úmrtnost. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.	63
Graf 28 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Počet lékařů na 10 000 obyvatel. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.	63
Graf 29 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Počet nemocničních lůžek na 10 000 obyvatel. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.	64
Graf 30 - Sociální indikátory, SSSR, 1989. Vesnické domy - m ² na osobu, SSSR=100. Zdroj: A study of the Soviet Economy, Vol. 1, IMF, The World Bank, OECD and European Bank for Reconstruction and Development (Paris, 1991), pp. 154-155. Vlastní zpracování grafu.	64
Graf 31- Relativní změny v HDP ve středoasijských republikách (1991-1997). Zdroj: Pomfret, R.: Economic reform in Central Asia. Turkmenistan: From Communism to Nationalism by Gradual Economic Reform. MOCT-MOST 11: p. 168, Kluwer Academic Publishers, 2001. Vlastní zpracování grafu	84
Graf 32 - Velikost osevní plochy podle druhu vlastnictví (Kyrgyzstán 1940) Zdroj: Vitkovič, V.: S vami po Kirgizii, Moskva 1958	113
Graf 33 – Počty jaků v Kyrgyzstánu 1990-1999. Zdroj: Kyrgyzstan GoskomStat, In: Fitzherbert, A.: Country Pasture/Forage Resource Profiles: Kyrgyzstan. FAO, 2000 (internetová verze http://www.fao.org). Vlastní zpracování grafu.	118
Graf 34 - Počty chovaných koní v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu.	118
Graf 35 - Počty chovaných koz v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu	119
Graf 36 - Počty chovaných ovcí a koz v Kyrgyzstánu v letech 1992-2004. Zdroj: FAOSTAT data, 2004. Vlastní zpracování grafu	119
Graf 37 Porodnost v Kyrgyzstánu podle jednotlivých oblastí (1993). Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj respubliky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu	141
Graf 38 Porodnost v Kyrgyzstánu 1940-1998. Zdroj: Geografija Kyrgyzskoj republiky, s.179. Učkun, Biškek 2002. Vlastní zpracování grafu	141

10.4 Mapy

Mapa 1 - Sary Mogol (Kyrgyzstán) _____	32
Mapa 2 - Turkmenistán (místa, kde byl prováděn výzkum) _____	38
Mapa 3 - Administrativní dělení Turkmenistánu na 5 velajatů _____	88
Mapa 4 - Trasa kočování z Karakolu (Suusamyrské údolí) na letní pastviny _____	147
Mapa 5 - Laglan (Kyrgyzstán) _____	152
Mapa 6 - Arslanbob (Kyrgyzstán) _____	154

11 Poděkování

Chci tímto způsobem poděkovat mému školiteli PhDr. Janu Pargačovi, CSc. za jeho cenné rady a připomínky při vytváření tohoto textu a nevšední pomoc při celém vedení této práce.

Dále chci poděkovat Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových za poskytnutí příspěvku na realizaci výzkumu a nadaci Ryoichi Sasakawa Tokyo (CU Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund) za financování výzkumného pobytu ve Střední Asii.

12 Obsah

1	Úvod.....	1
1.1	Cíl práce	1
2	Hodnocení literatury a pramenů týkající se pastevectví.....	5
2.1	Definice pojmů	5
2.1.1	Nomádismus.....	6
2.1.2	Usedlí pastevci	8
2.1.3	Migrace.....	8
2.1.4	Transhumance	8
2.2	Role pastevectví	10
2.2.1	Výzkumy s pasteveckou tematikou.....	14
2.3	Literatura týkající se pastevecké tematiky	15
2.3.1	Politická organizace	17
2.3.2	Postsocialistická transformace	18
2.4	Chov zvířat v horských oblastech podle míry intenzity.....	20
2.5	Vztahy pastevci – zemědělci	20
2.6	Sedentarizace.....	22
3	Metodologie výzkumu.....	23
3.1	Volba oblastí.....	25
3.2	Základní klimatické charakteristiky	25
3.2.1	Kyrgyzstán.....	25
3.2.2	Suusamyrské údolí	28
3.2.3	Jižní Kyrgyzstán (Sary Mogol a Sary-Taš)	30
3.2.4	Ferganská nížina.....	33
3.2.5	Talas	34
3.2.6	Turkmenistán.....	34
3.2.7	Mamedjar, Geok-Tepe (Achalský velajat – Ašchabád)	36
3.2.8	Tašauz (Dašoguz).....	36
4	Situace ve Střední Asii	39
4.1	Specifika.....	39
4.2	Období do roku 1917.....	45
4.2.1	Společenské uspořádání	45
4.3	Sovětská Střední Asie – obecná charakteristika, problémy transformace.....	49
4.4	Období po rozpadu SSSR.....	65
4.4.1	Zemědělská transformace.....	65
4.4.2	Politické změny	68
4.4.3	Náboženství.....	71
5	Turkmenistán.....	76
5.1	Dělení Turkmenů.....	86
5.2	Hospodářství a způsoby obživy.....	90
5.3	Zemědělská transformace.....	94
5.4	Hledání nové identity	96
6	Kyrgyzstán.....	103
6.1	Dělení Kyrgyzů	103
6.2	Zemědělství	106
6.2.1	Pastevecká tradice	106
6.2.2	Rostlinná produkce.....	110

6.2.3	Dvacáté století	111
6.2.4	Zemědělské reformy a současnost.....	120
6.3	Rodina a manželství	123
6.3.1	Uzavírání sňatků.....	125
6.3.2	Dělba práce.....	130
6.4	Současný Kyrgyzstán a změny kultury	133
7	Diskuse a závěr.....	157
7.1	Zodpovězení výzkumných otázek.....	157
7.1.1	Vliv deklarované ekonomické transformace na kulturu a její přetváření ..	157
7.1.2	Zástupná témata předkládaná obyvatelstvu v případě momentálních neúspěchů transformace	159
7.1.3	Hodnocení úspěšnosti transformace z hlediska různých typů hodnotitelů.	162
8	Seznam použité literatury a pramenů	165
9	Respondenti – pasportizační údaje	168
10	Seznamy	169
10.1	Obrázky	169
10.2	Tabulky.....	169
10.3	Grafy.....	169
10.4	Mapy.....	171
11	Poděkování	172
12	Obsah.....	173